

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ**

**Π.Μ.Σ.: ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ, ΑΡΧΑΙ-
ΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ**

**Πόλη και Ταυτότητες: Μια ανάγνωση της σημερινής
“Ελληνικής” Κοινότητας της Ιερουσαλήμ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ του Καραγιάννη Ηρακλή

Εξεταστική Επιτροπή

Α΄ Επιβλέπουσα: Γιακουμάκη Βασιλική (Παν/μιο Θεσσαλίας)

Β΄ Επιβλέπουσα: Μπενβενίστε Ρίκα (Παν/μιο Θεσσαλίας)

Εποπτεύουσα καθηγήτρια: Δέλτσου Ελευθερία (Παν/μιο Θεσσαλίας)

Βόλος, 2 Οκτωβρίου 2019

«Ιδού λοιπόν η Αγία Πόλη ο αφαλός της Γης με τους 130.000 κατοίκους της τότε κι άλλους τόσους στρατιώτες – μια επιτομή της ανθρωπότητας και των παθών της, χωρισμένη σε έθνη, χωρισμένη σε φυλές, χωρισμένη σε θρησκέυματα, χωρισμένη σε δόγματα, χωρισμένη σε τάξεις και σε κάστες, σε συνοικίες, σε φύλα, σε ηλικίες. Ένα φρικτά κομματιασμένο μπακλαβαδωτό»

Στρατής Τσίρκας, «Η Λέσχη» (1961)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	σελ.	4
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	σελ.	5
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ.	6
2. ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ: ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ	σελ.	19
3. Η ΠΟΛΗ ΩΣ ΣΥΝΘΕΣΗ ΧΩΡΩΝ: ΤΟΠΟΣΗΜΑ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ	σελ.	33
4. Η ΠΟΛΗ ΣΤΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΩΝ: «ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜΙΤΗΣ»	σελ.	48
5. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΗΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ – ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΠΟΛΗΣ -	σελ.	50
5.1 ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΠΕΔΙΟΥ: ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ	σελ.	50
5.2 ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΠΕΔΙΟΥ: ΜΟΝΑΞΙΑ	σελ.	81
5.3 ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΠΕΔΙΟΥ: ΤΑΞΙΚΟΤΗΤΑ	σελ.	99
6. ΕΠΙΛΟΓΟΣ	σελ.	122
7. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΕΣ	σελ.	125
8. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ	σελ.	128
9. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3: ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ	σελ.	137
10. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σελ.	141

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η “Πόλη” και η “Ταυτότητα” αποτελούν τους βασικούς όρους μέσω των οποίων η διπλωματική εργασία προσεγγίζει την “Ελληνική” Κοινότητα της Ιερουσαλήμ στη σημερινή της μορφή. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται τα προσωπικά και συλλογικά αφηγήματα που αναπτύσσονται στον δημόσιο λόγο για την σχέση της “Ελληνικής” Κοινότητας με την πόλη διαχρονικά, τα ιστορικά γεγονότα που της επηρέασαν και η σημερινή θέση της στο αστικό χώρο και λόγο. Παράλληλα αναδεικνύονται θέματα όπως η ατομική και συλλογική μοναξιά ως απόρροια των μεταβολών της κοινότητας καθώς και η ταξικότητα ως δομικό στοιχείο των αφηγήσεων. Η διπλωματική εργασία ενσωματώνει μέρος των ημερολογίων επιτόπιας έρευνας και των συνομιλών με τους πληροφορητές, στοιχεία αναζητήσεων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και αποσπάσματα λογοτεχνικών κειμένων που σχετίζονται με το θέμα της διπλωματικής εργασίας.

ABSTRACT

The "City" and the "Identity" are the basic terms through which my research work approaches the "Greek" Community of Jerusalem in its present form.

In this context, I examined the personal and collective narratives who grow in public discourse about the relationship between of the "Greek" Community and the city in over time, the historical moments events that influenced it, and its present position of the "Greek" Community in urban space and discourse.

At the same time, issues such as individual and collective loneliness emerge as a result of the community changes and the deconstruction of the society classes and included in the narratives elements.

In the paper included part of the on-the-field research diaries, parts of the conversations with informants, data from the social media research, and literary excerpts related to the work topic.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η διπλωματική εργασία που ακολουθεί αποτελεί μία πρώτη προσέγγιση στη μελέτη της “Ελληνικής” Κοινότητας της Ιερουσαλήμ. Τόσο η επιλογή του θέματος όσο και η συλλογή των δεδομένων, που ενσωματώνονται στο σώμα της εργασίας, αλλά και η τελική κειμενική μορφή αποτελούν μια μακρά διαδικασία μελέτης, συζητήσεων, αναζητήσεων, καταγραφών που με βοήθησαν στην ολοκλήρωσή της.

Θεωρώ υποχρέωσή μου, ουσιαστική κι όχι τυπική, να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε μια ομάδα προσώπων που με βοήθησαν στην πραγματοποίηση της έρευνας και την εκπόνηση της διπλωματικής εργασίας.

Καταρχάς στην εξεταστική επιτροπή που απαρτίζονταν από τις επιβλέπουσες καθηγήτριες Γιακουμάκη Βασιλική (ΙΑΚΑ, Παν/μιο Θεσσαλίας) και Μπενβενίστε Ρίκα (ΙΑΚΑ, Παν/μιο Θεσσαλίας) και την εποπτεύουσα καθηγήτρια Δέλτσου Ελευθερία (ΙΑΚΑ, Παν/μιο Θεσσαλίας) που με τις συζητήσεις και τις παρατηρήσεις τους μου προσέφεραν πολύτιμη βοήθεια σε όλα τα στάδια έρευνας και της εκπόνησης της εργασίας.

Ακολουθώντας τους πληροφορητές από την “Ελληνική” Κοινότητα της Ιερουσαλήμ Αναστάση Δαμιανό, Νικόλαο Νίνο, Γιάννη Καρδασοπουλο, Κώστα Αναστασίου, Ευτυχία (Εφη) Τζαφλήρη που μέσα από τις μακρές συζητήσεις, το άνοιγμα των προσωπικών τους αρχείων, την φιλοξενία τους κατά την παραμονή μου στο πεδίο της έρευνας μου έδωσαν πλήθος πληροφοριών και υλικού που ήταν καθοριστικό στην ολοκλήρωση της εργασίας.

Ευχαριστίες οφείλω στον καθηγητή Μπιλάλη Μήτσο (ΙΑΚΑ, Παν/μιο Θεσσαλίας) και στους συναδέλφους μου στο Εργαστήριο Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Προμπονά Παντελή, Μαλαγιώργη Έρση, Αποστολίνα Ελένη και Πασχούλη Νίκο για την βοήθειά τους κατά την διάρκεια της έρευνας και της συγγραφής της εργασίας.

Τέλος ευχαριστίες για την στήριξη και την υπομονή του οφείλω στον γιο μου Καραγιάννη Ιάσωνα που στο διάστημα της έρευνας και της εργασίας με ενίσχυε με τον τρόπο του.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

*«Πέρασα όλη τη δυτική πλευρά του Μουριστάν· τα
μαγαζιά της Νέας Αγοράς κλείναν· μερικά που μέ-
ναν ανοιχτά δε σκέπαζαν τα φώτα τους – χτες ήταν
πανσέληνος. Έτσι γατζώνεται η λαϊκή φαντασία
από μια αφορμή για ν' αλλάξει λίγο την μονοτονία,
να τρυπήσει το σκοτάδι του βραχνά»*

Στρατής Τσίρκας, *Η Λέσχη* (1961)

Η πόλη και η ταυτότητα ήταν δύο έννοιες που μου δημιούργησαν τα αρχικά μου ερωτήματα· ειδικά οι περιπτώσεις πόλεων όπου υπάρχουν συγκρούσεις, εντάσεις και προκύπτουν διχοτομίες. Η μελέτη των διαιρεμένων πόλεων προσέλκυσε το ενδιαφέρον μου κυρίως λόγω των θέσεων που επιλέγουν τα υποκείμενα στη συγκρότηση των χώρων τους, του προσδιορισμού της ταυτότητάς τους σε σχέση με την πόλη, των συλλογικών και ατομικών αφηγήσεων που υιοθετούν. Αναρωτιόμουν, π.χ., αν θα μπορούσα να επεξεργασθώ το θέμα στα πλαίσια της έννοιας των παγκόσμιων πόλεων, με βάση την κίνηση των πληροφοριών και του κεφαλαίου, που προτείνει η Saskia Sassen (2001) – επηρεασμένος τότε από τέτοιου είδους αναγνώσματα.

Κύριος στόχος της έρευνας που διεξήγαγα είναι να διερευνήσει την ταυτότητα των υποκειμένων της (αυτοπροσδιοριζόμενης ως) “Ελληνικής” Κοινότητας της Ιερουσαλήμ, κυρίως το πώς τα ίδια τα υποκείμενα προσλαμβάνουν την ταυτότητά τους. Παράλληλα η έρευνα στρέφεται και στο πώς η ταυτότητα ετεροπροσδιορίζεται στο πλαίσιο της συλλογικής αναφοράς τους ως «Ελλήνων», καθώς παράλληλα την συνδέουν με τον χώρο - πόλη και την «εδαφοποιούν».

Ειδικότερα το ενδιαφέρον μου προσήλκυσε ο όρος «Ιερουσαλημίτης» που χρησιμοποιείται από τα ίδια τα υποκείμενα για τον προσδιορισμό της ταυτότητάς τους. Ο όρος εντοπίζεται σε ιστορικά αρχεία και παραμένει ενεργός μέχρι σήμερα από το σύνολο των κοινοτήτων της πόλης. Η χρήση του όρου σε προγενέστερες χρονικές περιόδους εξασφάλιζε στα υποκείμενα μια διαφορετική αντιμετώπιση τους από τους θεσμικούς φορείς της πόλης. Με την χρήση του όρου Ιερουσαλημίτης συνδυάζεται η «εδαφοποίηση» του υποκειμένου στην πόλη με ό,τι απορρέει θεσμικά από αυτή την συνθήκη. Η δήλωση στην ταυτότητα των υποκειμένων επιπλέον όρων, όπως “Έλληνας, Αρμένιος, Ορθόδοξος κλπ”, πέρα από αυτή του “Ιερουσαλημίτη”, κυρίως γίνεται για την ενσωμάτωσή του στην κοινότητα που επιλέγει να ανήκει με χρήση εθνοτικών ή θρησκευτικών - δογματικών όρων και λιγότερο πολιτισμικών όρων. Αντίστοιχα και οι κοινότητες νοηματοδοτούν τους όρους με διαφορετικό περιεχόμενο καθώς μπορεί να συνδυάζει παράλληλα πολιτισμικό, εθνοτικό ή θρησκευτικό προσδιορισμό σε μια προσπάθειά τους να «οριοθετήσουν» τους χώρους τους. Για παράδειγμα ο Ιε-

ρουσαλημίτης Έλληνας θεωρείται αυτονόητα ορθόδοξος αποκλείοντας και περιθωριοποιώντας υποκείμενα που μπορούν να ανήκουν σε άλλο δόγμα, όπως όσους ανήκουν στο Ελληνοκαθολικό Πατριαρχείο.

Η Ιερουσαλήμ προσφέρει ένα ιδιαίτερο πεδίο για πολλούς λόγους, αλλά κυρίως λόγω συγκριμένων και μοναδικών χαρακτηριστικών της που, θεωρώ ότι, αγγίζουν όλες τις κοινότητές της. Αποτελεί ιερό χώρο των «αβρααμικών θρησκειών», συγκροτείται από ορατές και αόρατες κοινότητες σε διαρκή κίνηση, υπάρχουν εναλλαγές των εκάστοτε θεσμικών κυρίαρχων της πόλης, και τα ίχνη των πολιτικών που ασκήθηκαν και ασκούνται είναι ορατά. Στην βιβλιογραφία σημειώνω την έντονη παρουσία της, όχι μόνο για τα παραπάνω χαρακτηριστικά, αλλά κυρίως για τις διαφορετικές «θεάσεις» της πόλης από τις κοινότητες και τα υποκείμενα που την συγκροτούν, τις συγκρούσεις και διχοτομίες στον χώρο της, τις μνήμες και τις αφηγήσεις των υποκειμένων της, είτε ως αυτοβιογραφίες είτε ως λογοτεχνικά έργα. Σε αυτά τα κείμενα η πόλη χαρακτηρίζεται από τους συγγραφείς και ερευνητές ως παγκόσμια, διαιρεμένη, συγκρουσιακή, αιώνια, ή μοναδική –για παράδειγμα.

Πιστεύω, υπό το πρίσμα αυτό, ότι η Ιερουσαλήμ έχει όντως μια μοναδικότητα σε σχέση με άλλες πόλεις, που μπορεί να έχουν ανάλογες βιογραφίες, διότι έχει υποστεί μεγαλύτερη παρατήρηση και μεγαλύτερη διάρκεια παρατήρησης (σε επίπεδο στοχασμού ακαδημαϊκού, ή άλλου είδους). Θα μπορούσε βέβαια να γίνει μια συγκριτική μελέτη με την Κωνσταντινούπολη –εξίσου εμβληματική περίπτωση. Επί παραδείγματι, το πιο πρόσφατο εγχείρημα για την μελέτη της πόλης είναι το *Open Jerusalem Project*, μέρος της πραγματοποιηθείσας έρευνας του οποίου δημοσιεύθηκε στον τόμο *Ordinary Jerusalem 1840-1940* –και δίνει μια περιγραφή των όσων ήδη αναφέρω. Επίσης αναφέρω τον κόμβο *Conflict in Cities* (www.conflictincities.org Πανεπιστήμιο Κέμπριτζ), μια ταυτόχρονη μελέτη για την πολυπλοκότητα σε Μπέλφαστ και Ιερουσαλήμ. Σημαντικό μέρος στην βιβλιογραφία καταλαμβάνουν και οι δημοσιεύσεις των σειρών *Middle Eastern Studies* και *Institute for Palestine Studies* που δίνουν σημαντικές σειρές βιβλίων, άρθρων και αφηγήσεων - μαρτυριών.

Στην εργασία που ακολουθεί παρουσιάζεται η Ιερουσαλήμ κυρίως μέσα από την οπτική της «Ελληνικής Κοινότητας». Κυρίως επικεντρώνομαι στην σχέση της πόλης με την συγκρότηση της ταυτότητας των Ιερουσαλημιτών Ελλήνων, το «ελληνικό» αφήγημα για την πόλη σε αντιπαράθεση με τα αφηγήματα των άλλων κοινοτήτων, προσωπικές μαρτυρίες για ιστορικές στιγμές της πόλης, με τα αντίστοιχα αφηγήματά τους που συγκροτούν και συνεισφέρουν στο κυρίαρχο αφήγημα της ελληνικής κοινότητας.

Θεωρώ ότι τα συλλογικά αφηγήματα των διαφορετικών κοινοτήτων, παράλληλα με την ιστορική – πραγματολογική τεκμηρίωση τους, αποτελούν θεμελιώδη στοιχεία της εξέλιξης της Ιερουσαλήμ από το 1840 έως σήμερα. Τα αφηγήματα υπηρετούν πολλαπλούς στόχους. Αρχικά συνδέουν τις κοινότητες με την πόλη σε μια προσπάθεια ταύτισης με την πόλη και διαρκούς παρουσίας τους στην εξέλιξή της, που την ανάγουν σε κυρίαρχο δικαίωμα για την ίδια την κοινότητα. Τα

συλλογικά αφηγήματα, μέσω των κοινοτήτων, «εδαφοποιούν» τα υποκείμενα καθώς από αυτή την συνθήκη απορρέουν «δικαιώματα γης» και αλληλεπιδράσεις με τους κυρίαρχους ιδεολογικούς χώρους της πόλης. Τα «δικαιώματα γης» αποτελούν το πιο σύνθετο ζήτημα για την Ιερουσαλήμ καθώς εμπλέκει νομιμοποιητικές πράξεις του παρελθόντος, συμφωνίες του παρόντος και προοπτικές του μέλλοντος.

Ο αλληλοκαθορισμός βιβλιογραφίας και μεθοδολογίας

Η επιλογή της «πόλης» ως ερευνητικού αντικειμένου έχει ως συνέπεια να αλληλοκαθορίζονται η βιβλιογραφία και η μεθοδολογία. Η ενασχόλησή μου με τα ερωτήματα περί πόλης και ταυτότητας προκάλεσε ένα γόνιμο κύκλο ανταλλαγών απόψεων στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών συζητήσεων. Οι συζητήσεις κυρίως αφορούσαν πως θα μπορούσε να μελετηθεί το ερευνητικό πεδίο που προέκυπτε, καθώς συμπεριλάμβανε αρχικά πόλεις όπως τις Ιερουσαλήμ, Λευκωσία, Σεράγεβο, Βερολίνο, Μπέλφαστ. Πώς θα μπορούσαν να προσεγγιστούν τα πεδία παρατήρησης με συμμετοχική παρατήρηση και όχι διαμεσολαβημένα μέσω της ψηφιακής έρευνας; Πώς θα μπορούσαν να προσεγγιστούν τα διαφορετικά υποκείμενα και να καταγραφούν συλλογικές ή ατομικές αφηγήσεις;

Η ερευνητική εργασία επιχειρεί να προσεγγίσει έναν πολύ μικρό χώρο, στην σύγχρονη Ιερουσαλήμ, που καλύπτεται από την «Ελληνική Κοινότητα», εννοώντας το «μικρό» κυριολεκτικά, δηλ. από άποψη μεγέθους και όχι συμβολικής σημασίας. Με τον προσδιορισμό «Ελληνική Κοινότητα» περιλαμβάνω τα υποκείμενα που υιοθετούν ως μέρος της ταυτότητάς τους τον προσδιορισμό «Έλληνας», δίνοντάς του εθνικό περιεχόμενο ως δηλωτικό καταγωγής. Όπως σημειώνω αναλυτικότερα παρακάτω στην «κοινότητα έρευνας» δεν περιλαμβάνω άλλα υποκείμενα που έχουν ως μέρος της ταυτότητάς τους το «Έλληνας» με διαφορετικό προσδιορισμό (ιστορικό, θρησκευτικό κλπ) όπως του Ελληνοκαθολικούς, τους Ελληνοσύριους κλπ, ή που ανήκουν σε κοινότητες που αυτοπροσδιορίζονται διαφορετικά, όπως η «Αγιοταφίτικη Αδελφότητα». Η κάθε αναφορά, στην εργασία, σε ιδεολογικούς, πολιτισμικούς και εθνικούς προσδιορισμούς όπως εθνικός, εθνικός, διασπορική κοινότητα κλπ, που χρησιμοποιώ κατά την έρευνα δεν θα εξαντληθεί λεπτομερειακά, σε αυτή την φάση της εργασίας. Αντίθετα θεώρησα πιο χρηστικό να δοθούν επιπλέον πληροφορίες για το ιστορικό πλαίσιο της πόλης και των κοινοτήτων, παρατίθενται στα παραρτήματα και σε υποσημειώσεις, ώστε ο αναγνώστης να αποκτήσει μια πιο σαφή εικόνα.

Το ερευνητικό ενδιαφέρον μου στράφηκε κυρίως στις έννοιες της πόλης και πως αυτή αποτελεί μέρος της ταυτότητας των υποκειμένων, καθώς και της υποκειμενικής συγκρότησης των ταυτοτήτων των μελών της «Ελληνικής Κοινότητας» που αποκαλύπτουν τις χρονικές και χωρικές διαδρομές τους. Σημαντικό μέρος αναφέρεται στα αφηγήματα που αναπτύσσονται γύρω από την πόλη, πως αυτά εντάσσουν τις κοινότητες στον ιστό της, πως αναδεικνύουν ρευστότητες, αντιπαραθέσεις, συγκρούσεις που αποτυπώνονται στην σημερινή πόλη.

Η επιλογή της «Ελληνικής Κοινότητας» ως πεδίου παρατήρησης και έρευνας έγινε υπό το πρίσμα της σύνδεσης που υπήρχε από το τμήμα ΙΑΚΑ του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας με πρόσωπα – πληροφορητές από πλαίσια άλλων ερευνών που πραγματοποιούνται στο Ισραήλ. Ένας ακόμη λόγος είναι η διαρκής παρουσία της Ιερουσαλήμ στον δημόσιο χώρο και την ειδησεογραφία¹ καθημερινά σε αντίθεση τις άλλες πόλεις, που μας απασχόλησαν, οι οποίες βρίσκονται σε μια «κατάσταση ύπνωσης» στην καθημερινή ειδησεογραφία από την οπτική που θέλω να αναδείξω. Η κατάληξη όλων αυτών των προβληματισμών και συζητήσεων είναι η εργασία που ακολουθεί που προσπαθεί να δώσει απαντήσεις και διαπιστώσεις στο πλαίσιο των αρχικών ερωτημάτων.

Θεωρώ επίσης ότι οι ροές και η ρευστότητα είναι αναπόσπαστα στοιχεία του πεδίου έρευνας και με οδηγούν με την σειρά τους να το προσεγγίζω μέσα από συνεχείς αναγνώσεις· οι συνεχείς ροές των υποκειμένων και η ρευστότητα του χώρου της πόλης. Κατά τον Arjun Appadurai (2014) οι «παγκόσμιες ροές» διαφοροποιούν τα «τοπία» στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, γεγονός που σημειώνεται κι από πολλούς ερευνητές της πόλης που την χαρακτηρίζουν ως «παγκόσμια πόλη»². Αντίστοιχα ο όρος του Manuel Castells (1989) «της πόλης ως ένα χώρου ροών» μας δίνει μια ακόμη αναλυτική προσέγγιση του πεδίου. Στην ίδια κατεύθυνση οι Josiah McC. Heyman και Howard Campbell (2009) μας προσφέρουν την άποψη υποστηρίζοντας ότι «τόσο η πόλη των ροών όσο και η πόλη των τόπων παραμένουν σημαντικές - και διασυνδεδεμένες - όπως και οι διαδικασίες που τις διαμορφώνουν». Για την διερεύνηση των διαδικασιών παραγωγής και διαμόρφωσης των χώρων της πόλης βασίστηκα στα θεωρητικά πλαίσια των Henry Lefebvre (2006) και Manuel Castells (1989). Οι παραπάνω θεωρητικές επισημάνσεις δημιούργησαν το αρχικό μεθοδολογικό πλαίσιο πάνω στο οποίο κινείται η εθνογραφία μου.

Κατά την έρευνα συνέλεξα συλλογικά και ατομικά αφηγήματα των υποκειμένων (καταγραφές προφορικών αφηγήσεων, ιστοριών ζωής, μαρτυριών και συζητήσεων), άντλησα υλικό από βιβλιογραφικές και αρχειακές πηγές, κατέγραψα θέματα που εγγράφονται στην (ισραηλινή και ελληνική, κυρίως) δημόσια σφαίρα και συμπληρώνουν την εργασία. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο διάστημα Οκτώβριος 2019 – Μάιος 2020 και περιελάμβανε δύο ολιγοήμερες επισκέψεις για επιτόπια έρευνα στην Ιερουσαλήμ (Νοέβριος 2019 και Ιανουάριος 2020), συναντήσεις με πληροφορητές από την “Ελληνική” Κοινότητα της Ιερουσαλήμ στην Αθήνα και πολλές τηλεφωνικές συνομιλίες μαζί τους για την αναζήτηση επιπλέον πληροφοριών.

Παράλληλα, στην εργασία, επιχειρώ να καταγράψω και την παρουσία μου ως ερευνητή στο πεδίο, σε μια διαδικασία αυτοπαρατηρούμενου υποκειμένου που βρίσκεται σε μια διαρκή μετάβαση

---

1 Στα σημαντικά γεγονότα του 2018 που έφεραν την Ιερουσαλήμ στο κέντρο του παγκόσμιου ενδιαφέροντος, πέρα από τις εντάσεις που σημειώνονται σε τακτά χρονικά διαστήματα, ήταν η μεταφορά της πρεσβείας των ΗΠΑ από το Τελ Αβίβ στην Ιερουσαλήμ. Αυτό μας φανερώνει την πολυπλοκότητα των αποφάσεων που λαμβάνονται και τις ρευστές σχέσεις που μεταβάλλουν το τοπίο.

2 Dalachanis, Angelos & Lemire, Vincent (2018:1)

μεταξύ του «ανήκειν» και του «μη ανήκειν». Οι προσωπικές μοναχικές διαδρομές, οι φόβοι, οι αγωνίες και οι επιθυμίες πολλές φορές διασταυρώνονται με αυτές των παρατηρούμενων υποκειμένων δημιουργώντας ένα μετα-ερμηνευτικό πλαίσιο των δεδομένων της έρευνας. Οι ρόλοι εναλλάσσονται καθώς ως παρατηρούμενος από τα μέλη της κοινότητας αισθανόμουν ότι ήμουν ο «ξένος» που φιλοξενούνταν στον χώρο τους. Η αποξένωση μου μετριάστηκε από την αυθόρμητη προσέγγιση μελών της κοινότητας και από την παρουσία κι άλλων υποκειμένων που βρίσκονταν σε παρόμοια συνθήκη προσωρινής σχέσης με την κοινότητα όπως των διπλωματικών υπαλλήλων ή άλλων ερευνητών.

Ο τρόπος γραφής της εργασίας αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο διαφοροποίησης. Η ενσωμάτωση μερών του ημερολογίου πεδίου, γραπτών απομνημονευμάτων υποκειμένων, λογοτεχνικών στιγμών, ιστορικών αναφορών δημιουργούν ένα πολυσύνθετο πεδίο γραφής που υπόκειται σε αντίστοιχες ερμηνευτικές αναλύσεις. Κυρίως το σώμα του κειμένου λειτουργεί στη βάση της αναγνωσιμότητάς του για ένα κοινό που δεν κατέχει πιθανά τις ανθρωπολογικές θεωρητικές γνώσεις ή τις αντίστοιχες ιστορικές αναφορές.

Κατά την επιτόπια έρευνα κατέγραψα -πέρα των αφηγήσεων τους για συλλογικές ή υποκειμενικές συγκροτήσεις της ταυτότητάς τους- τις τοποθετήσεις τους για την πόλη σχετικά με την εξέλιξή της και την παρουσία (άνθηση και απογύμνωση) της Ελληνικής Κοινότητας, τις σχέσεις μεταξύ των πολλών κοινοτήτων που συγκροτούν την πόλη, τις διαδρομές των οικογενειών τους στο παρελθόν και στο σήμερα, τις εκμυστηρεύσεις τους για το μέλλον των ιδίων και της “Ελληνικής” Κοινότητας, τις πικρίες τους για την απομόνωσή τους, τα όνειρά τους. Μέσα από τις καταγραφές των πληροφοριών των πέντε βασικών πληροφορητών μου και των παρατηρήσεων από την επιτόπια έρευνα αναδεικνύω θέματα σχετικά για την ιδεολογία των “Ελλήνων” της Ιερουσαλήμ, την μοναξιά τους (ατομική και συλλογική), την ταξικότητά τους που διαφοροποιείται καθώς διαφοροποιείται η σύνθεση της κοινότητας και τα υποκείμενα. Στην πορεία της έρευνας χρειάστηκε να αναζητήσω συμπληρωματικά στοιχεία, για όσα είχα καταγράψει στο ημερολόγιο πεδίου ή φωτογραφίσει, από τους πληροφορητές μου που πάντα ευγενικά προσέφεραν την βοήθειά τους. Ιδιαίτερα θα σημειώσω την συνεχή επικοινωνία με τον Πρόεδρο της “Ελληνικής” Κοινότητας Ιερουσαλήμ, κ. Δαμιανό Αναστάση, που διατηρούμε και τις συναντήσεις μας στην Αθήνα όπου συνεχίζουμε τις συζητήσεις μας για την Ιερουσαλήμ και τους “Ελληνες”.

Αντίστοιχα στην βιβλιογραφική έρευνα, πέρα από το ιστορικό μέρος που αναφέρεται στην πόλη, αναζήτησα πηγές που αφορούν το ανθρωπολογικό μέρος. Κατά την έρευνα μου εντόπισα αυτοβιογραφικά κείμενα όπως το «I am Jerusalem» του John Tleel (2000), που περιγράφει την ελληνική κοινότητα με ιδιαίτερη σχολαστικότητα δίνοντας πληθώρα στοιχείων. Ακόμη το αυτοβιογραφικό κείμενο του δικαστή Frumkin Gad (1954) «The Path of a Judge in Jerusalem» μας δίνει μια γλαφυρή περιγραφή της ζωής της εβραϊκής κοινότητας στην παλιά πόλη και αργότερα στην νέα πόλη. Αντί-

στοιχα η Hala Sakakini (1990), στο αυτοβιογραφικό της κείμενο «Jerusalem and I: A Personal Record», δίνει την περιγραφή της παλαιστινιακής αραβόφωνης κοινότητας παράλληλα με τις ιστορικές εξελίξεις στον 20 αιώνα. Αυτοβιογραφικά κείμενα ή προφορικές μαρτυρίες εντοπίζονται σε πολλά τεύχη των Middle Eastern Studies και Institute for Palestine Studies κυρίως μετά το 1990 από μέλη διαφορετικών κοινοτήτων. Όλα αυτά συνθέτουν το ανθρωπολογικό πλαίσιο που συμπληρώνεται από το αρχειακό υλικό των ιστορικών εκδόσεων.

Στα τελευταία χρόνια το θέμα των μαρτυριών και της επιτόπιας έρευνας έχει αποκτήσει νέα δυναμική κυρίως μέσα από projects, όπως το *Qatamon Project*. Αναφέρεται στην ομώνυμη συνοικία της νέας πόλης, καταγράφοντας προφορικές μαρτυρίες παλαιών και σύγχρονων κατοίκων της, πραγματοποιώντας επιτόπια έρευνα για τον εντοπισμό κτιρίων και δίνοντας οπτικοακουστικά αποτελέσματα όπως εθνογραφικές ταινίες. Είναι σημαντικό ότι στην υλοποίηση τέτοιων projects εμπλέκονται υποκείμενα από διαφορετικές κοινότητες, όπως η εβραϊκή και η παλαιστινιακή.

Στην ανθρωπολογική έρευνα του πεδίου σημαντική βοήθεια μου προσέφεραν τα λογοτεχνικά κείμενα. Είτε με την μορφή μυθιστορημάτων, είτε με την μορφή ταξιδιωτικών περιηγήσεων, η ματιά των λογοτεχνών μου αποκάλυψε έναν πλούτο των ανθρωπολογικών παρατηρήσεων τους, τόσο για το πεδίο όσο και για τα υποκείμενα. Θα σημειώσω τρεις κυρίως συγγραφείς, χωρίς να εξαντλώ το θέμα, που μου έδωσαν σημαντικά ανθρωπολογικά δεδομένα για την Ιερουσαλήμ και την “Ελληνική Κοινότητα”.

Αρχικά ο Νίκος Καζαντζάκης (1926) στο «Ταξιδεύοντας Ιταλία – Αίγυπτος – Σινά – Ιερουσαλήμ – Κύπρος – ο Μοριάς» μας δίνει πολύτιμες πληροφορίες για τον «προσκυνηματικό τουρισμό», άπειρες ανθρωπολογικές παρατηρήσεις για την ταξικότητα των υποκειμένων και μια «προφητική» συζήτησή του με μία εβραία δασκάλα γύρω από τον αναδυόμενο εθνικισμό που θα οδηγήσει μετέπειτα σε συγκρούσεις.

Αντίστοιχα ο Στρατής Τσίρκας (1961) στη «Λέσχη», μέρος από την τριλογία των «Ακυβέρνητων πολιτειών» μας περιγράφει την “ελληνική” αποικία - συνοικία (επίσης γνωστή και ως Greek Colony), τα “ελληνικά” μαγαζιά της παλιάς πόλης, τους ανθρώπινους χαρακτήρες, “Έλληνες και άλλους” κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Ακόμη και σήμερα η «Λέσχη», το κέντρο της Ελληνικής Κοινότητας, παραμένει μορφολογικά όπως την περιγράφει ο συγγραφέας.

Ο Άμος Οζ, αντίστοιχα, σε πολλά έργα, κυρίως όμως στο «Ιστορία αγάπης και σκότους», περιγράφει τα παιδικά του χρόνια στη γειτονιά του, το Kerem Avraham στη νέα πόλη, όχι μακριά από την πύλη της Δαμασκού όπου βρίσκονταν το σπίτι του συνομηλίκου του John Tleel. Στο έργο του Άμος Οζ το ανθρωπολογικό πεδίο απλώνεται έως την Ανατολική Ευρώπη και στις διασπορικές εβραϊκές κοινότητες καθώς ακολουθούμε τις διαδρομές της οικογένειάς του αλλά και άλλων υποκειμένων που βρίσκονται κοντά στον συγγραφέα. Οι διαδρομές, στα παιδικά του χρόνια, στην Ιερουσαλήμ, όπως και η σχολαστική του περιγραφή, αποκαλύπτουν τις διαφορετικές εικόνες της, χώ-

ρων και ανθρώπων, τις συγκρούσεις εντός και εκτός της εβραϊκής κοινότητας και τα ιστορικά χρο- νόσημα του εικοστού αιώνα. Πολλά αποσπάσματα από τα έργα των λογοτεχνών τοποθετούνται εμ- βόλιμα στο κείμενο θέλοντας να σχολιάσουν τα μέρη της επιτόπιας έρευνας και να αποδώσουν με διαφορετική ένταση τα συναισθήματα των πληροφορητών και του ερευνητή.

Η συμμετοχική παρατήρηση, η έρευνα πεδίου και η τήρηση του ημερολογίου πεδίου αποτε- λέσαν τα εργαλεία μου καθ' όλη την διάρκεια της έρευνας. Το πεδίο της έρευνας περιλαμβάνει την πόλη, κοινοτικά κέντρα, δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους στην Ιερουσαλήμ καθώς και δημόσιους χώρους στην Αθήνα όπου πραγματοποιήθηκαν οι συναντήσεις με τα υποκείμενα - πληροφορητές. Στις συναντήσεις, προγραμματισμένες ή και τυχαίες, πέρα από τους πληροφορητές παρευρέθηκαν και υποκείμενα που εντάσσονται στον κύκλο της ελληνικής κοινότητας μέσω των προσωπικών και των θεσμικών δικτύων. Ειδικότερα κατά την επιτόπια παρατήρηση επιτελέσεων ή σε συναντήσεις με πληροφορητές συμμετείχαν διπλωματικοί υπάλληλοι, φίλοι των υποκειμένων διαφορετικής εθνο- τικής ταυτότητας, παλαιά στελέχη του Ελληνικού Προξενείου στην Ιερουσαλήμ που συντηρούν τις προσωπικές τους επαφές στην Ιερουσαλήμ, ερευνητές από ιδρύματα κλπ.

Για τις συναντήσεις με τους πληροφορητές επέλεξα να χρησιμοποιήσω την ημιδομημένη συ- νέντευξη, με ένα σχετικά ανοικτό οδηγό συνέντευξης. Ο οδηγός αναπροσαρμόστηκε μετά τις πρώ- τες συναντήσεις καθώς ο ίδιος πληροφορητής μέσα από τις αφηγήσεις του μου δημιουργούσε νέα ερωτήματα που τα έθετα στην επόμενη συνάντηση. Οι συναντήσεις γίνονταν με την μορφή ανοικτής συζήτησης όπου ο πληροφορητής μιλούσε γύρω από τα ερωτήματα που του έθετα. Κάποιοι από τους πληροφορητές, καθώς υπήρξαν πάνω από δύο συναντήσεις μαζί τους, συμπεριέλαβαν στην αφήγησή τους προσωπικά γεγονότα, προβληματισμούς, συναισθήματα δίνοντάς μου την δυνατότη- τα να συνομιλήσω μαζί τους με μεγαλύτερη άνεση και σε βάθος. Κάποιοι στα πλαίσια της επικοι- νωνίας τους με μέλη της οικογένειάς τους σε διαφορετικά μέρη στον κόσμο θεωρούσαν απαραίτητο να μιλήσουν σε αυτά για την παρουσία μου στην Ιερουσαλήμ και μέσω του τηλεφώνου να συνομι- λήσω μαζί τους δημιουργώντας ένα κλίμα οικειότητας.

Παράλληλα στην ερευνητική διαδικασία συμπεριλαμβάνω και καταγράφω την προετοιμασία των επισκέψεων, τηλεφωνικές συζητήσεις, ταξιδιωτικές περιγραφές, σκέψεις και συναισθήματα του ερευνητή. Τα υποκείμενα – πληροφορητές, εκτός του αρχικού πληροφορητή και των υποκειμένων που ο ίδιος με έφερε σε επαφή, αναζητήθηκαν κυρίως μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα της ελληνικής κοινότητας, ενώ υπήρξαν και τυχαίες συναντήσεις που κατέληξαν σε ουσιαστικές επαφές. Γενικά τα υποκείμενα χαρακτηρίζονται από αυθορμητισμό, οικειότητα και φιλική διάθεση προς το πρόσωπό μου ως ερευνητή.

Η προσέγγιση ερευνητή και υποκειμένων ήταν πιο άμεση σε σχέση με το φύλο. Τα υποκεί- μενα γυναικείου φύλου ήταν πιο συντηρητικά στις συναντήσεις, είτε σε επίπεδο συζητήσεων είτε σε επίπεδο κοινών συναντήσεων σε κοινοτικές επιτελέσεις. Αυτό σχετίζεται και με την ορατότητα του

ερευνητή και, το διάστημα παραμονής στο πεδίο, τον χρόνο που απαιτείται για την «ενσωμάτωσή» του στο πεδίο, το χρονικό διάστημα που συμμετείχε σε κοινές επιτελέσεις. Αντίστοιχα και υποκείμενα που δεν ανήκουν στην Ελληνική Κοινότητα αλλά συμμετέχουν σε εκδηλώσεις της ενταγμένα σε ένα δίκτυο «φίλων» ήταν ανοικτά να συνομιλήσουν σχετικά με τις σχέσεις μεταξύ υποκειμένων διαφορετικών κοινοτήτων, λόγους ιστορικούς ή εργασιακούς που τα έχει εντάξει στον ευρύ κύκλο της κοινότητας και πως τα ίδια συμμετέχουν στην “Ελληνική” Κοινότητα. Αντίστοιχα και η συνάντηση με τον υπεύθυνο των μαθημάτων για την ελληνική γλώσσα που πραγματοποιούνται στον χώρο της «Λέσχης» μου έδωσε την δυνατότητα να συζητήσω μαζί του αντίστοιχα θέματα που αφορούν τους “Έλληνες” στην Ιερουσαλήμ. Το θέμα της ελληνικής γλώσσας και εν γένει της ελληνικής εκπαίδευσης στην Ιερουσαλήμ και στην ευρύτερη περιοχή συζητήθηκε με αρκετούς πληροφορητές και με άλλα υποκείμενα καθώς το συμπεριλαμβάνουν στις προσωπικές τους μαρτυρίες.

Η επιτόπια έρευνα, οι βιβλιογραφικές και αρχειακές αναζητήσεις καθώς και η μετέπειτα επεξεργασία των καταγραφών της παρούσας εργασίας δεν εξαντλούν το θέμα. Η μελέτη σε βάθος της “Ελληνικής Κοινότητας” απαιτεί μακροχρόνια επιτόπια έρευνα, πολλαπλές συζητήσεις με τους περισσότερους πληροφορητές, λεπτομερή καταγραφή των προσωπικών ή οικογενειακών μεταβάσεων, των κοινωνικών δικτύων, των υποκειμενικών ιστοριών παράλληλα με την αρχειακή έρευνα σε ιδρύματα και προσωπικά αρχεία. Παράλληλα η οριοθέτηση της “Ελληνικής Κοινότητας” θα μπορούσε να ειπωθεί μέσα από ευρύτερες κοινότητες που χρησιμοποιούν κοινούς όρους προσδιορισμού, όπως εθνοτικούς ή ιδεολογικούς.

Η θεωρητική πλαισίωση επίσης δεν εξαντλείται από τις προτεινόμενες βιβλιογραφίες, οι οποίες απλά δίνουν ένα αρχικό δείγμα των πολλαπλών θεωριών που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την εθνογραφική έρευνα. Στο θεωρητικό μέρος μπορούν να αναζητηθούν και πιο εξαντλητικές βιβλιογραφίες, όπως στο πλαίσιο της “παγκόσμιας πόλης” και της “παγκοσμιοποίησης” που προτείνει η Saskia Sassen. Ή σε εθνογραφίες διασπορικών κοινοτήτων που εξετάζουν τις ελληνικές διασπορές στην Μέση Ανατολή – Αίγυπτο – ΗΠΑ ή ιστορικές διασπορικές κοινότητες τόσο στη Ιερουσαλήμ ή σε άλλα μέρη του κόσμου. Επίσης σχετικά με τις ταυτότητες της οθωμανικής περιόδου και πως αυτές συγκροτούνται στα σημερινά έθνη – κράτη της ευρύτερης Μεσογείου.

Η επιτόπια έρευνα και η εργασία, πέρα από τα παραπάνω σημεία που εντοπίζω για περαιτέρω ανάπτυξη, κατορθώνει να κάνει ορατή την “Ελληνική Κοινότητα” ως διαφορετικής συλλογικότητας από εκείνης του Ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Τα μέλη της, όπου και να εντοπίζονται μετά την διασπορά τους, προσδιορίζουν την ταυτότητά τους ως Ιερουσαλημίτες, μια ιδιαίτερη δήλωση που τους εντάσσει στην πόλη και τους εδαφοποιεί στον χώρο. Παράλληλα καταγράφει τις δηλώσεις τους ως προς την πόλη, τις υπόλοιπες κοινότητες, τις ροές τους από και προς την πόλη, τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις τους, τα βιώματά τους, τις μνήμες τους, τα συναισθήματά τους.

Το «πεδίο»

Η πρώτη εντύπωση που αποκομίζει κάποιος παρατηρώντας χάρτες της Ιερουσαλήμ είναι οι πυκνές εγγραφές στο χώρο και στον χρόνο. Γραμμές συνόρων διαφόρων συμφωνιών, κυριαρχικές ζώνες, ζώνες οικισμών αντιπαρατιθέμενων κοινοτήτων, περιοχές στρατιωτικές, σημεία ελέγχου, τείχη παλαιάς πόλης, συνοικίες (τεταρτημόρια - quarters) με θρησκευτικούς ή εθνοτικούς προσδιορισμούς, «αποικίες» με εθνοτικούς προσδιορισμούς συνθέτουν το «φριχτά κομματιασμένο μπακλαβαδωτό» του Στρατή Τσίρκα (1961). Ένας χώρος ρευστός σε διαρκή επαναπροσδιορισμό των περιοχών, όπου τα υποκείμενα εναλλάσσονται υπό το πρίσμα ενός παρόντος που συγκροτείται με την παρουσία του παρελθόντος και του μέλλοντος. Το πιο «συμπαγές» σημείο του χώρου είναι η πόλη «εντός των τειχών» (walled city). Τόσο η ύπαρξη των ιερών χώρων των τριών αβρααμικών θρησκειών, όσο και η προβαλλόμενη από την δυτική χαρτογραφία, αυστηρή χωροθέτηση των συνοικιών (quarters) δίνουν την εντύπωση ακίνητων πλαισίων.

Η επιτόπια παρατήρηση αλλά και τα αρχειακά δεδομένα του *Open Jerusalem Project*³ μας αποκαλύπτουν ότι η φαινομενικά συμπαγής χωροθέτηση δεν είναι παρά μια στιγμιαία χρονικότητα, που εν πολλοίς παγιώθηκε από την δυτική χαρτογραφική αναπαράσταση. Βασίζεται κυρίως σε περιγραφές δυτικών περιηγητών και αναπτύχθηκε στα πλαίσια του προσκυνηματικού «τουρισμού» κατά τον 19ο αιώνα. Αντίθετα τα υποκείμενα, «οι πολίτες της Αγίας Πόλης», στις καθημερινές συνδιαλλαγές τους διαρκώς μεταβάλλουν το χωρικό πλαίσιο με μια διαρκή εναλλαγή «κατοχής χώρων» και δραστηριοτήτων, όχι πάντοτε ειρηνικά.

Ο θεωρητικά «ακίνητος – αιώνιος» χώρος όπως προβάλλεται από τις κυριαρχικές αφηγήσεις, εντός των τειχών αποτελεί μια ρευστότητα όχι μόνο μεταξύ των τεσσάρων προτεινόμενων ιδεολογικο – εθνοτικών κυριαρχικών ομάδων⁴, αλλά και μεταξύ των υποομάδων που σχηματοποιούνται στο εσωτερικό τους αμφισβητώντας την προτεινόμενη ακινησία τόσο επί των χώρων κυρίως όμως επί των «ιερών τόπων»⁵. Οι εγκαθιδρυμένες αντίστοιχες, εντός των τειχών, χρονικότητες, που

---

3 Στην έκδοση Dalachanis, Angelos & Lemire, Vincent (επιμ.) 2018, *Ordinary Jerusalem 1840 – 1940: Opening New Archives, Revisiting a Global City*. Το έργο αυτό αποτελεί έκδοση κειμένων ομάδας ερευνητών που εργάστηκαν στα πλαίσια του *The Open Jerusalem Project*, χρηματοδοτημένου από το European Research Council (ERC) στο πλαίσιο των Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων FP7.

4 Στις χαρτογραφικές αποτυπώσεις από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα η παλιά πόλη διακρίνεται σε τέσσερα τεταρτημόρια –διευρυμένες συνοικίες (quarters). Την μουσουλμανική, εβραϊκή, αρμενική και χριστιανική συνοικία. Σε παλαιότερες περιγραφές που θα παραθέσουμε σε επόμενα κεφάλαια δεν παρατηρείται αυτός ο διαχωρισμός. Ο διαχωρισμός σε τεταρτημόρια αποδίδεται αφενός ως αποτέλεσμα των ενδοχριστιανικών συγκρούσεων για την κυριαρχία σε Ιερά Προσκυνηματα και των συμφωνιών που υπογράφηκαν από το 1757 και μεταγενέστερα που καθόριζαν το status quo. Αφετέρου στην πληθυσμιακή συγκρότηση της πόλης που διαφοροποιείται σταδιακά λόγω των εισροών υποκειμένων (ατομικές εισροές ή ομαδικές εισροές συνέπεια πολλών παραγόντων που οδηγούν σε μετακινήσεις). Σε πολλές μελέτες που θα παρατεθούν στη συνέχεια οι συνοικίες δεν αποτελούνται από ένα ενιαίο σώμα υποκειμένων συγκεκριμένης ταυτότητας αλλά από σύνθεση διαφορετικής ταυτότητας υποκειμένων που συγκροτούν μικρές ομάδες με ιδεολογική, πολιτισμική και εθνοτική «συγγένεια».

5 Η κυριαρχία επί των μνημονικών – συμβολικών τόπων, κυρίως των χριστιανικών (αναφέρομαι κυρίως στη διαμάχη Ορθόδοξων, Φραγκισκανών και Αρμενίων για τον έλεγχο του ναού της Αναστάσεως και του

απορρέουν από το θρησκευτικό χρόνο είναι σχετικά εύπλαστες, σε αντίθεση με την εκτός των τειχών κυρίαρχη κρατική χρονικότητα και επιτείνουν την ρευστότητα στην παλιά πόλη

Παράλληλα, και σε άμεση σχέση με τον χώρο και τον χρόνο, δημιουργούνται οι μνημονικοί τόποι⁶. Οι μνημονικοί τόποι, κι η ανάκληση μνήμης για τον χώρο και το χρόνο, όπως εντάσσονται στις αφηγήσεις, συλλογικές⁷ και ατομικές, δεν δημιουργούν αποκλεισμούς αλλά συνθέτουν παρά τις διαφορετικές ταυτότητες των υποκειμένων ή κοινοτήτων.

Οι νεότεροι αποκλεισμοί μνημονικών – συμβολικών τόπων μουσουλμάνων, όπως του Haram al-Sharif, από τους Ισραηλινούς μπορεί να ειπωθεί μέσα από την οπτική μιας νεο-αποικιακής αντίληψης όπως υποστηρίζει ο Pan Pappé (2017), ή την επίδειξη ηγεμονικής κυριαρχίας επί του χώρου στα πλαίσια της αντιπαράθεσης των δύο εθνικά εδαφοποιημένων κοινοτήτων, παράλληλα με τα ιδεολογικά – θρησκευτικά συνδεδεμένα του χώρου. Οι αντιπαράθεσεις εντός της παλιάς πόλης διαταράσσουν το status quo που διασφάλιζε και διασφαλίζει την αντιπροσώπευση και ορατότητα όλων των κοινοτήτων και ενίσχυε τον όρο «global city» που χρησιμοποιείται από αρκετούς ερευνητές – συγγραφείς.

Στο δημόσιο χώρο και λόγο, εντός των τειχών, η ορατότητα είναι εμφαντική σε αντίθεση με την νέα πόλη όπου κυριαρχείται από την ιδεολογική συμβολοποίηση του κράτους και την αορατότητα των διαφορετικών υποκειμένων καθώς απομακρύνεται από τον πυρήνα της παλιάς πόλης. Η αυστηρά καθορισμένη «συννοικιοποίηση»⁸ εκτός των τειχών αποτυπώνει πολιτικές του παρελθόντος καθώς και τις αντιλήψεις για την κατοχή της γης των δύο κυρίαρχων κοινοτήτων⁹. Οι σύγχρονες πολιτικές αποτελούν επακόλουθα των ιστορικών αποικιακών πολιτικών που εφαρμόστηκαν στο παρελθόν (Βρετανική Εντολή) και στις ανεκτέλεστες αποφάσεις του ΟΗΕ και του Συμβουλίου Ασφαλείας, με τη χρήση βέτο κυρίως από τις ΗΠΑ.

Τις σύγχρονες αποικιακές πολιτικές ομογενοποίησης και εξαναγκασμού σε προσφυγοποίηση

Πανάγιου Τάφου, της διαμάχης Ορθόδοξων, Αρμενίων και Γεωργιανών για τη μονή του Σταυρού, Κοπτών και Αιθίοπων κλπ), ήταν και είναι ένα πεδίο αντιπαράθεσεων που υποκινείτο και υποκινείται συχνά και από εξωγενείς κυριαρχικούς παράγοντες. Αντίστοιχη είναι και η διαμάχη στο εσωτερικό του Ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου μεταξύ ελληνόφωνων και αραβόφωνων.

6 Κατά τους Pierre Nora (1989), Henry Lefebvre (2007) και Bruno Latour (2005), οι μνημονικοί τόποι αποτελούν «δράντα υποκείμενα» που συγκροτούνται «μέσω της κοινωνικών σχέσεων παραγωγής που εγγράφονται στο χώρο» και λειτουργούν ως «ομιλούντα γεγονότα».

7 Η Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν (2003:249) υποστηρίζει ότι «η συλλογική μνήμη, με όλες τις σιωπές και τις παραμορφώσεις της, ή ίσως ακριβώς μέσα απ' αυτές, ενδέχεται να είναι ένας δείκτης για να ανακαλύψουμε τα σημεία ρήξης με το παρελθόν».

8 Αναφέρομαι στην πολιτική οικιστικής ανάπτυξης του Δημάρχου Ιεροσολύμων Teddy Kollek και τις απόψεις περί «μωσαϊκού πολιτισμών και πολιτών» αυστηρά προσδιορισμένων στο χώρο. Ευρύτερη ανάλυση στα κεφάλαια που ακολουθούν.

9 Οι όροι που χρησιμοποιούνται «απο-αραβοποίηση» και «απο-εβραιοποίηση» περιγράφουν τις πολιτικές ομογενοποίησης των κρατών (Ισραήλ και Ιορδανίας) μετά το 1948 στο πλαίσιο των αντίστοιχων εθνικισμών. Στην μετά το 1967 κυριαρχική κατάσταση, το ισραηλινό κράτος και σιωνιστικές οργανώσεις με την κάλυψη επενδυτικών funds εστιάζουν στην κατοχή γης. Στο κέντρο των αντιπαράθεσεων βρίσκονται χώροι του αραβόφωνου πληθυσμού και ιδιοκτησιακά στοιχεία του Ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου που κατέχει, όπως υπολογίζεται, το 37% της γης.

μέρους του πληθυσμού κατά τις περιόδους σύγκρουσης (1948, 1967) ακολουθεί η νεο-αποικιακή πολιτική «ιθαγενοποίησης». Σ' αυτή την νεο-αποικιακή πολιτική υπάρχει αντιστροφή της έννοιας του «ιθαγενούς» της αποικιακής περιόδου ως του εξωτικού «άλλου». Το υποκείμενο συνδέεται με τον χώρο, «ιθαγενοποιείται», και μέσω της σύνδεσής του με το έδαφος αποκτά κυριαρχικά δικαιώματα. Υπ' αυτή την έννοια η σύνδεση υποκειμένων και χώρου είναι μια θέση που παρατηρείται σε όλες τις κοινότητες, με μεγαλύτερη ή μικρότερη ένταση. Σε σχέση με τις δύο μεγάλες κυριαρχικές εθνοτικές ομάδες, αυτή η διαδικασία συμβάλλει σε πολιτικές εποικισμού¹⁰, που συνεχίζεται ως τις μέρες μας, ταυτόχρονα με την «προσφυγοποίηση» αριθμού αραβόφωνων υποκειμένων.

Από την ιστορική έρευνα συμπεραίνω ότι οι μετακινήσεις κοινοτήτων στην Ιερουσαλήμ μετά το 1948 λόγω των συγκρούσεων με προσφυγοποιήσεις εκατέρωθεν, ήταν το αποτέλεσμα του έντονου εθνικού αισθήματος που αναδύθηκε με την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ. Η αντιπαράθεση δεν εκδηλώνεται κατά την περίοδο του 1948 αλλά σταδιακά οικοδομείται από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα καθώς ο εθνικισμός διεισδύει στις κοινότητες αποδομώντας τον όρο «Ιερουσαλημίτης» και προβάλλοντας εθνοτικά ή πολιτισμικά στοιχεία διαφοροποίησης. Αν και υπήρξαν σημαντικές πρωτοβουλίες για την ειρηνική συνύπαρξη των κοινοτήτων, ακόμα και με την εξαίρεση της Ιερουσαλήμ, από κρατικά μορφώματα ή κατά την διάρκεια της Βρετανικής Εντολής, τελικά επικράτησαν εκδοχές εθνικισμού που οδήγησαν σε σφοδρές συγκρούσεις.

Στο πλαίσιο αυτό οι όροι «εδαφοποίηση» και «απο-εδαφοποίηση» αποτελούν το κεντρικό πυρήνα όλων των ενεργειών, κυρίαρχων και μη κυρίαρχων κοινοτήτων, ομάδων ή υποκειμένων. Κατά τον Arjun Appadurai (2014:247) «η χωρική παραγωγή της τοπικότητας» αφορά την ίδια την κοινότητα καθώς μέσα από την δημιουργία της γειτονιάς – αποικίας κοινωνικοποιεί τον χρόνο και τον χώρο με αντίστοιχες διαδικασίες τελετουργίας όπως η ονοματοθεσία οδών.

Η εξάρτηση της ύπαρξης και της ορατότητας τους πραγματώνεται – υποκειμενοποιείται με την σύνδεσή τους με το «έδαφος», σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να είναι ο μικρός χώρος στο εσωτερικού κάποιου ιερού μνημείου¹¹. Η εδαφοποίηση ή αλλιώς η αποικιοποίηση είναι κοινός παράγοντας όλων των συγκρούσεων και διχοτομιών στην Ιερουσαλήμ.

Η εργασία αποτελείται από δύο μέρη, τα οποία διαχωρίζω έτσι με νοερό τρόπο. Στο πρώτο

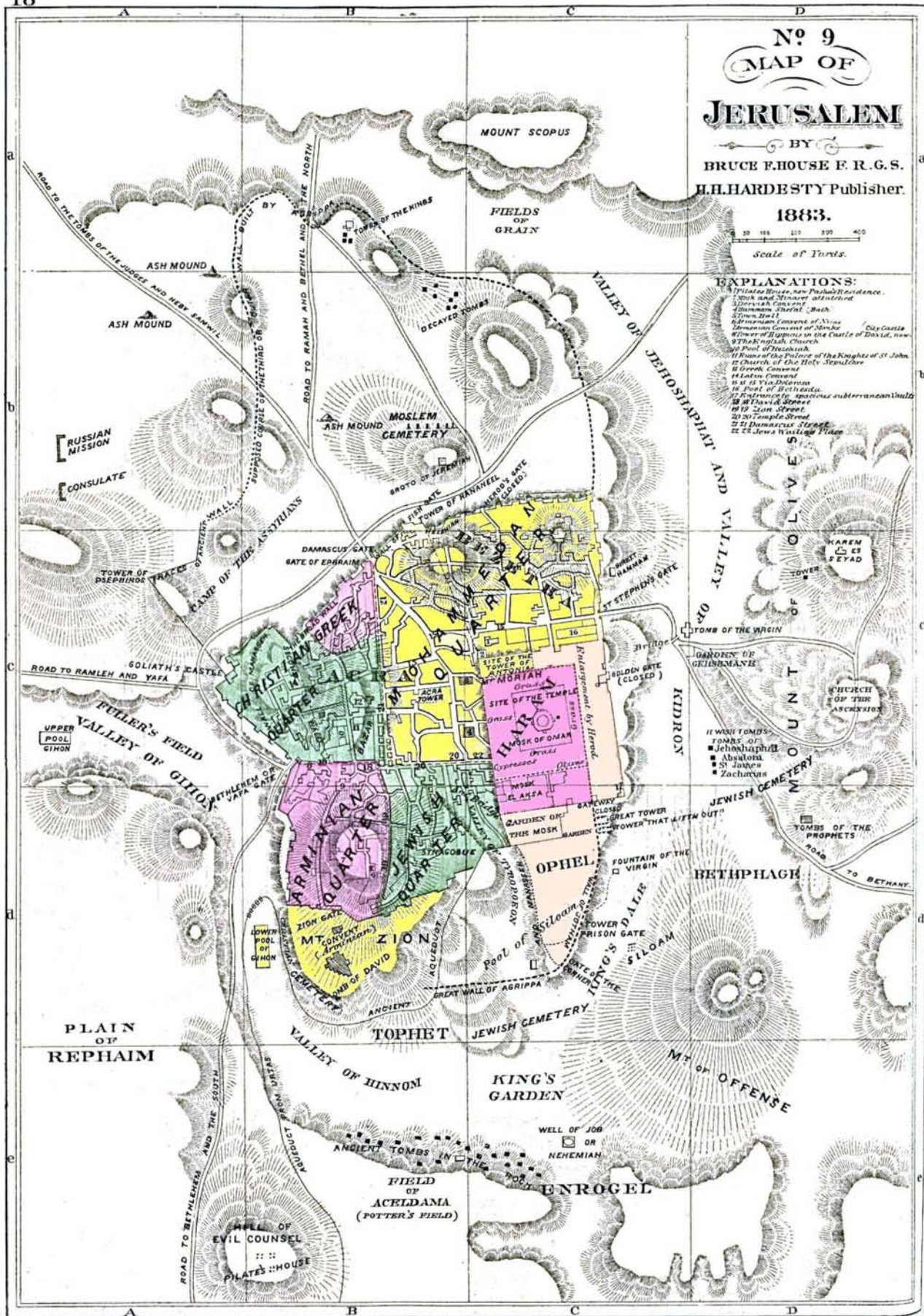
---

10 Ο Pan Pappé (2017), ισραηλινός ιστορικός, χρησιμοποιεί τον όρο “settler colonialism” (εποικιστική αποικιοκρατία) για να περιγράψει την πολιτική εποικισμού που εφαρμόστηκε από το 1948, με την ίδρυση του κράτους Ισραήλ, κατηγοριοποιώντας τον σε σχέση με την ιδεολογία των εμπνευστών του. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι κατά ο 1948 και 1967 με την προσφυγοποίηση μεγάλου μέρους της ελληνικής κοινότητας της Ιερουσαλήμ που κατευθύνθηκε στην παλιά πόλη ή άλλες περιοχές, στην νέα πόλη οι κατοικίες τους εποικίστηκαν από αντίστοιχες ομάδες προσφύγων εβραίων της Ιορδανικής περιοχής. Η αυτόματη μετάπτωση στη θέση του «πρόσφυγα» στέρησε από πολλά μέλη της ελληνικής κοινότητας τα επίσημα ισραηλινά έγγραφα μετά τον καθορισμό των συνόρων Ισραήλ – Υπεριορδανίας.

11 Σ' αυτό το πλαίσιο πέρα από την κεντρική διαμάχη Ισραηλινών – Παλαιστινίων συμπεριλαμβάνω και τις επιμέρους διαμάχες εντός των θρησκευτικών κοινοτήτων. Είναι χαρακτηριστικές οι διαμάχες Αβησσυνών και Κοπτών για ένα κελί - χώρο στο Ναό της Αναστάσεως ή Ελληνορθόδοξων – Γεωργιανών για τον έλεγχο της Μονής του Σταυρού. Σ' αυτό εντάσσω και τις πρόσφατες συγκρούσεις και βανδαλισμούς συναγωγών μεταξύ των αντιπαράθετων Ορθόδοξων και Μεταρρυθμιστών Εβραίων (Ιαν. 2019)

μέρος, δηλ. τα κεφάλαια 2,3,4 εξετάζω κυρίως την σχέση πόλης και ταυτότητας και των αφηγημάτων που αναπτύσσονται. (Το ιστορικό πλαίσιο σχετικά με την πόλη παρατίθεται στο παράρτημα 2 με αντίστοιχους σχολιασμούς). Στο δεύτερο μέρος, δηλ. το κεφάλαιο 5, εστιάζω κυρίως στην «Ελληνική Κοινότητα» μέσα από τρεις άξονες: ιδεολογία, μοναξιά και ταξικότητα αυτά τα τρία επέλεξα να είναι τα επιμέρους ερευνητικά μου θέματα στο παρόν κείμενο. Εδώ αξιοποιώ στοιχεία των παρατηρήσεων και καταγραφές πληροφοριών στο ημερολόγιο πεδίου, επιλογές από αυτοβιογραφικά κείμενα, στοιχεία από διαδικτυακή έρευνα και λογοτεχνικές αναφορές. Επίσης παραθέτω μέρος του αναστοχασμού μου σχετικά με την παρουσία μου στο πεδίο, ορατή και αόρατη, και επιχειρώ ερμηνευτικές αναγνώσεις.

Entered according to Act of Congress, in the year 1883, by H. H. HARDESTY, in the office of the Librarian of Congress, Washington

2. ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ: ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ

«Ιερουσαλήμ, ακυβέρνητη πολιτεία,

Ιερουσαλήμ, πολιτεία της προσφυγιάς»

Γιώργος Σεφέρης, «Ο Στρατής Θαλασσινός στη Νεκρή Θάλασσα» (1942)¹²

Εικόνα 1: Γκραβούρα της πρώτης επίσκεψης του Moses Montefiore στην Ιερουσαλήμ το 1839.
Martin Gilbert - Jerusalem, illustrated history atlas (1977)

¹²«Ο Στρατής Θαλασσινός στη Νεκρή Θάλασσα», από την συλλογή Ημερολόγια καταστρώματος Β .

«Να πας στον μύλο¹³, έχουν μια έκθεση για την Ιερουσαλήμ, λένε πως την έκτισαν αυτοί. Εμείς την κτίσαμε. Εμείς ... », μου λέει ο Αναστάσης Δαμιανός καθώς παρατηρούμε την φωτισμένη Ιερουσαλήμ, δίνοντάς μου μια πρώτη αφηγηματική σύγκρουση για την εξέλιξη της πόλης.

Εικόνα 2: Γκραβούρα από την έκθεση στον μύλο Moses Montefiore, το εβραϊκό αφήγημα της ίδρυσης του νέου Yishuv. Οι σημειωμένες με χρώμα θέσεις αφορούν τα κτίσματα (μύλοι, οικιστικά σύνολα) από τον Moses Montefiore (M.M και W.M) και τον ελληνικό μύλο. Δεν χρωματίζεται η θέση η θέση «Greek Settlement» που αντιστοιχεί στην περιοχή Greek Colony και Qatamon όπως και οι θέσεις που αφορούν Αυστριακά και Ρωσικά οικιστικά σύνολα εκτός των τειχών της παλιάς πόλης. (Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

Τα λόγια του (παράρτημα 1.1) μου έφεραν στο νου τις επισημάνσεις των συγγραφέων του *Ordinary Jerusalem*¹⁴ σχετικά με το ποιοι θεωρούνται οι οικιστές της νέας Ιερουσαλήμ» (Από το ημερολόγιο πεδίου, 16/11/2018)

¹³ Ο μύλος της έκθεσης που μου πρότεινε ο Αναστάσης Δαμιανός να επισκεφθώ βρίσκεται στο χώρο δίπλα στο ξενοδοχείο King Prima Στο μικρό χώρο της έκθεσης, στη βάση ενός ολλανδικού τύπου ανεμόμυλου, οι προθήκες παρουσιάζουν το εβραϊκό αφήγημα για το νέο Yishuv και την αποκατάσταση του ανεμόμυλου. Στην σχετική γκραβούρα της εποχής 1880 - 1890 διακρίνονται τα πρώτα οικιστικά σύνολα εκτός της παλιάς πόλης.

¹⁴ Ο.π.

Κατά το κυρίαρχο αφήγημα, ο Moses Montefiore θεωρείται ο ιδρυτής της νέας Ιερουσαλήμ (νέο Yishuv) εκτός των τειχών της παλιάς πόλης. Ο ίδιος αξιοποιώντας ποσά δωρεών ισχυρών οικονομικά εβραίων αγόρασε εκτάσεις όπου δημιουργήθηκαν συνοικίες όπως η Mishkenot Sha'ananim (1860) για να λυθεί το ζήτημα της έλλειψης κατοικιών και των προβλημάτων ασθενειών στην εβραϊκή κοινότητα της παλιάς πόλης. Αργότερα αναπτύχθηκαν (για όλους που έρχονταν με aliyia¹⁵) η Ohel Moshe για τους Σεφαραδίτες Εβραίους, και η Mazkeret Moshe για τους Ασkenaζί Εβραίους.

Παρόλο που η διάκριση παλιά – νέα πόλη της Ιερουσαλήμ προσφέρει αρχικά μια σαφή διχοτομία ως προς την οικιστική ανάπτυξή της, εν τούτοις, σε μια δεύτερη ανάγνωση, η πόλη, παλιά και νέα, διακρίνεται για τις πολλαπλές εσωτερικές διχοτομίες¹⁶ των κοινοτήτων της όπως αυτές εγγράφονται στον δημόσιο και ιδιωτικό χώρο. Γίνεται σαφές ότι οι πολλαπλές διχοτομίες απορρέουν από μια μακραίωνη εγγραφή κυριαρχικών ιδεολογιών¹⁷ και πολιτικών¹⁸ που ασκήθηκαν και ασκούνται έως σήμερα στο συγκεκριμένο χώρο. *«Σε λίγες δεκάδες μέτρα απόσταση από τον Ναό της Αναστάσεως βρίσκεται ο λουθηριανός ναός – μονή “Church of the Redeemer” (παράρτημα 2.1). Καθώς διαβαίνεις το κλίτος του γοτθικού ναού στο δεξιό μέρος μια στενή πέτρινη σκάλα σε φέρνει στην εσωτερική αυλή της μονής. Ένα ησυχαστήριο στο πλάι ενός πολύβουου εμπορικού δρόμου της παλιάς πόλης. Στην μικρή αλλά ενδιαφέρουσα έκθεση κατάλοιπων - κειμηλίων της ιστορίας της παλιάς πόλης, μια διαδραστική παρουσίαση δίνει το οικιστικό ανάπτυγμα της πόλης από τα χρόνια του Ηρώδη του Μέγα έως τις μέρες μας. Η ιστορικά τεκμηριωμένη παρουσίαση δεν αφήνει την παραμικρή αμφιβολία για την οικιστική ανάπτυξη της πόλης μετά τις καταστροφές της κατά τον 1^ο και 2^ο αιώνα από τους Ρωμαίους. Μία πόλη που ολοκληρώνεται, εντός των τειχών της, έως τον 7^ο αιώνα, έχοντας ένα διαφορετικό σχεδιασμό και αποτελώντας ήδη μια πολυπολιτισμική οντότητα, διαμορφώνοντας παράλληλα ταυτότητες συγκρότησης των υποκειμένων της με βάση την ίδια, ταυτόχρονα με τις ιδεολογικές*

¹⁵ Μετανάστευση των Εβραίων της διασποράς στη Γη του Ισραήλ (Eretz Israel)

¹⁶ Ως προς τον όρο διχοτομία δεν εννοώ μια αυστηρή χωρική οριοθέτηση - συνοριοποίηση αλλά και διαφορετικές ιδεολογικές, πολιτικές, οικονομικές οριοθετήσεις καθώς και οι αποκλεισμοί που απορρέουν από αυτές. Παράλληλα διακρίνω την ένταση των διχοτομιών που ιστορικά οδηγούν σε συγκρούσεις, καθώς και το αν οι υπάρχουσες ή οι νεο-εγκαθιδρυμένες διχοτομίες είναι αποτέλεσμα εξωγενών ή εσωτερικών παραγόντων στο «πεδίο» αναφοράς τους, δικαϊκών πρωτοβουλιών και ρυθμίσεων ή πολεμικών συμβάντων. Ακόμη προς έρευνα είναι και το πως τα υποκείμενα τοποθετούνται απέναντι στις διχοτομίες και στα «άλλα» υποκείμενα που συγκροτούν το κοινωνικό σύνολο αλλά και πως υιοθετούν τις διχοτομίες ως μέρος της ταυτότητάς τους.

¹⁷ Με τον όρο «ιδεολογία» κυρίως εννοώ τα θρησκευτικά δόγματα και τις σέκτες τους που διαμόρφωσαν το status quo των Ιερών Τόπων και τις ειδικότερες ρυθμίσεις για την προσέλευση των προσκυνητών και την άσκηση των λατρευτικών εκδηλώσεων, όπως αυτές καθορίστηκαν από σειρά κείμενων που εκδόθηκαν για το λόγο αυτό.

¹⁸ Με τον όρο «πολιτική» εννοώ τις αποφάσεις που λήφθηκαν από κέντρα εξουσίας, επίσημα και ανεπίσημα (formal and informal), de jure και de facto, διαμορφώνοντας το λειτουργικό πλαίσιο των εγκατεστημένων κοινοτήτων ή και όσων εγκαταστάθηκαν από τον 19ο αιώνα και μετέπειτα, σχηματοποιώντας τον χώρο και τις τοπικότητες της πόλης, παλιάς και νέας.

κυρίως διχοτομίες της και τις εναλλαγές των κυρίαρχων (Βυζάντιο, Πέρσες, Αραβες,

Εικόνα 3: Χάρτης του ταξιδιωτικού Cook Travel για την Ιερουσαλήμ το 1906. Ανακτήθηκε 31/5/2019 από https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3a/Cook%27s_plan

Σταυροφόροι) που ολοκληρώνονται σε μια πρώτη περίοδο έως τον 13^ο αιώνα» (Ημερολόγιο πεδίου 17/11/2018).

Κατά τον Ίταλο Καλβίνο (2007:34), «Στην ανάγκη να χωρέσουν σε μια εικόνα η διάσταση του χρόνου μαζί με εκείνη του χώρου βρίσκονται οι ρίζες της χαρτογραφίας». Με βάση αυτή την άποψη παρατηρώ τους χάρτες των δυτικών χαρτογράφων προσπαθώντας να διακρίνω χρονικά και χωρικά επίπεδα. Το πρώτο, ορατό επίπεδο διχοτομιών της παλιάς πόλης, που καθορίζουν τα τέσσερα μέρη της (τεταρτημόρια - quarters) αποτυπώνεται σε κάθε σχεδιάγραμμα και χάρτη της παλιάς πόλης από τον 19^ο αιώνα έως σήμερα.

Τα τεταρτημόρια προσπαθούν να αποτυπώσουν, πάντα μέσα από την δυτική οπτική, την φανταστική πληθυσμιακή και ιδιοκτησιακή κατανομή των κατοίκων της παλιάς πόλης της Ιερουσαλήμ με βάση τα εθνοτικο- ιδεολογικά τους χαρακτηριστικά. Και αυτή η προτεινόμενη διχοτομία σε τεταρτημόρια καταρρίπτεται από την ιστορική έρευνα καθώς με την πληθυσμιακή έκρηξη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα εβραίοι εγκαθίστανται κοντά στην Lion's Gate στο μουσουλμανικό quarter.

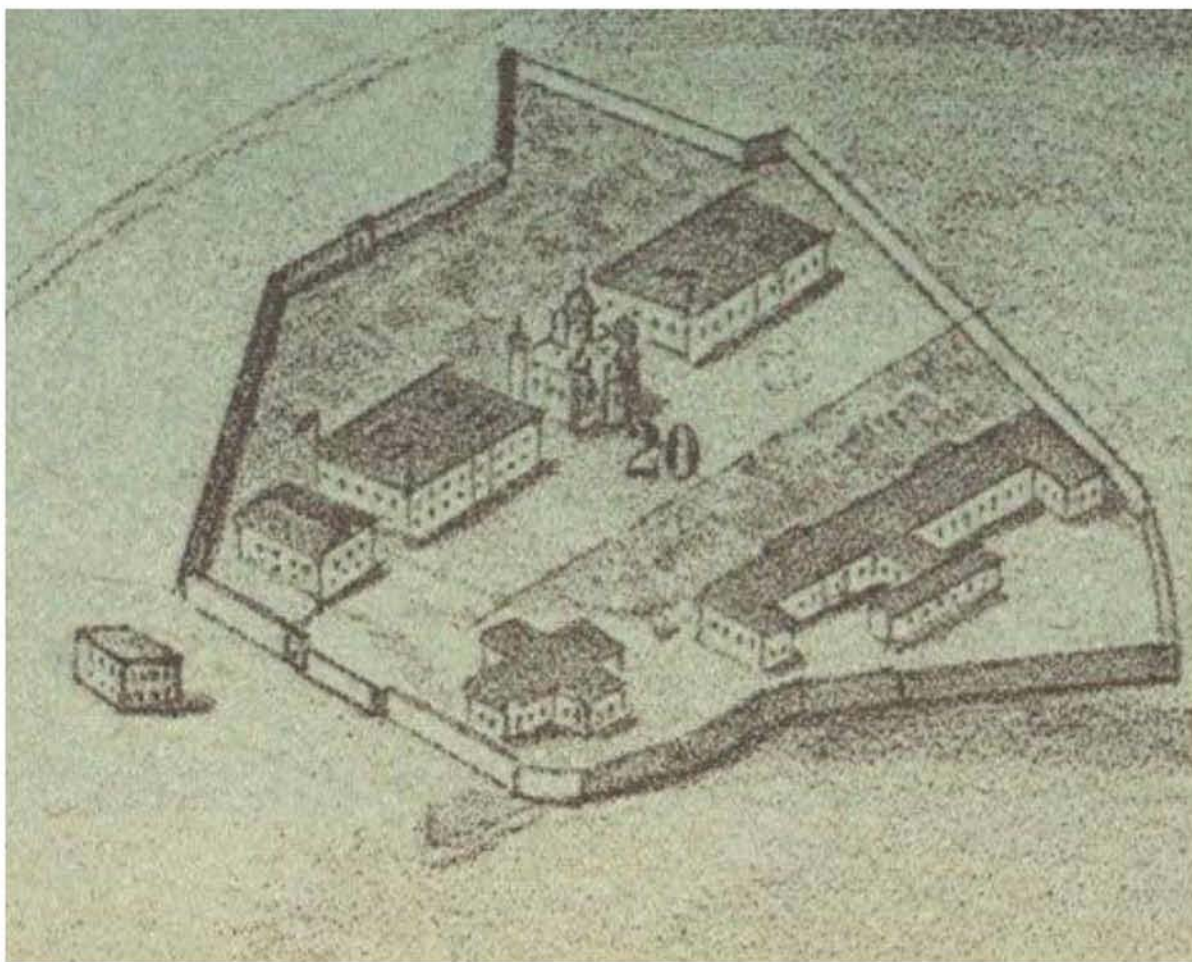
Οι χάρτες της πόλης δεν κατορθώνουν να αποτυπώσουν τις κοινωνικές δραστηριότητες, τις διακοινοτικές ανταλλαγές, την καθημερινή συνύπαρξή τους, τις ενδοκοινοτικές τους διχο-

τομίες και πολύ περισσότερο το status quo των ιερών τόπων που εμπεριέχονται εντός τους (παράρτημα 2.2).

Ακόμη περισσότερο, οι χρονικότητες που απορρέουν από την συνύπαρξη των διαφορετικών ιδεολογικών δογμάτων (συμπεριλαμβανομένων και των «σεκτών» τους), τελετουργίες που δεν χαρτογραφούνται επαρκώς και παραμένουν σε συνθήκη αορατότητας, όπως και τους μετασχηματισμούς που οφείλονται στους προσκυνητές, την οικονομία της αγοράς, τις κυριαρχικές - ηγεμονικές εξουσιαστικές δομές κλπ. Και η σημερινή προβαλλόμενη σαφώς οριοθετημένη κατανομή της παλιάς πόλης καλύπτει επιμελώς τις διχοτομίες και ροές που υπάρχουν στα εσωτερικά των τεταρτημορίων. Σε κάποια σημεία οι έλεγχοι, κρατικοί και ιδεολογικο-θρησκευτικών ομάδων δεν δίνουν ελεύθερη πρόσβαση σε θρησκευτικούς χώρους,

Η οριοθέτηση καθιστά αόρατες τις πολλαπλές κυριαρχικές πολιτικές που ασκούνται

Εικόνα 4: λεπτομέρεια χάρτη του 1868 με τα κτίρια της Ρωσικής Αποστολής του Αγίου Βενιαμίν στην Ιερουσαλήμ έκτασης 6,8 εκταρίων. Η δημιουργία των ξενώνων φιλοξενίας προσκυνητών (barracks) το 1847 από τον Αρχιμανδρίτη Πορφύριο Ουσπένσκι αποτελούν τα πρώτα οικήματα έξω από τα τείχη της πόλης, συγκροτώντας το ρωσικό αφήγημα για την ίδρυση της νέας πόλης. Ανακτήθηκε 31/5/2019 από <https://howlingpixel.com/i-he>

από τοπικά ή εξωτερικά κέντρα εξουσίας και που εγγράφονται στο σώμα της πόλης (παράρτημα 2.3, 2.4). Είτε αυτό αφορά τον δημόσιο χώρο της, με την παράλληλη και επάλληλη συμβολοποίηση χώρων, κτιρίων, σημείων είτε με την εγγραφή της στο συνειδησιακό των υποκειμένων που συγκροτούν ομάδες, υποομάδες, μεμονωμένα υποκείμενα αλλά και φαντασιακές κοινότητες.

Εν τούτοις παραμένει το σχετικό ερώτημα για την χαρτογραφική απεικόνιση της παλιάς πόλης και την τετραμερή διχοτομία της στο παρελθόν. Αναφέρομαι στο παρελθόν καθώς είναι σαφές ότι στη σύγχρονη Ιερουσαλήμ (παλιά και νέα πόλη) οι συγκρούσεις και η ρευστότητα, που σε πολλές περιπτώσεις οφείλονται σε εξωγενείς παράγοντες, δημιουργούν ένα χωρο-χρονικό πεδίο όπου οι μεταβολές χώρων, χρόνου και υποκειμένων συμπίεζονται και μετασχηματίζονται διαρκώς.

Ας επανέλθουμε στο ερώτημα της διχοτομίας της παλιάς πόλης. Ήταν και είναι η απεικονιστική περιγραφική διχοτομία της παλιάς πόλης υπαρκτή ή φαντασιακή;

Οι περιγραφές των περιηγητών και οι χάρτες της Ιερουσαλήμ από τον 19^ο αιώνα¹⁹ εμφανίζουν την τετραμερή διχοτομία ως ένα στοιχείο «εξωτισμού» της πόλης εντός των τειχών. Μια φαντασιακή συνθήκη που προβαλλόταν στους επισκέπτες – προσκυνητές ενισχύοντας το μυθικό αφήγημα της πόλης. Από την έρευνα και μελέτη των αρχείων προκύπτουν όμως διαφορετικά συμπεράσματα για την οργάνωση της κοινότητας, την καθημερινή ζωή στην πόλη, τις δραστηριότητες των κατοίκων της, τις κοινές εκδηλώσεις, τις εμπορικές ανταλλαγές και οικονομικές σχέσεις που αναπτύσσονταν. Η συγκρότηση οικιστικών και εμπορικών - οικονομικών περιοχών - δρόμων δεν γίνονταν με βάση την προβαλλόμενη διχοτομία των χαρτών. Σε πολλά αρχεία καταγράφονται οι κοινές εμπορικές και επαγγελματικές δραστηριότητες υποκειμένων διαφορετικών κοινοτήτων που δημιουργούσαν ένα διαφορετικό πολιτισμικό πλαίσιο δρώμενων και χρονικοτήτων²⁰.

Στις αφηγηματικές προσεγγίσεις για την ίδρυση της νέας πόλης, εκτός του εβραϊκού αφηγήματος που ήδη αναφέρθηκε, εντόπισα αντίστοιχες αφηγήσεις και άλλων κοινοτήτων. Οι αφηγήσεις κυρίως αφορούν τις κοινότητες των Ελλήνων, Ρώσων, Γερμανών (Templar).

Αντίθετα στα διαδεδομένα αφηγήματα περί δημιουργίας της νέας πόλης απουσιάζουν παντελώς οι fellah²¹. Αν και στους λόφους γύρω από την παλιά πόλη εντοπίστηκαν

¹⁹ Cook Travel: βρετανικό τουριστικό γραφείο που από το 1890 διατηρούσε γραφείο στην Ιερουσαλήμ ασχολούμενο με τον προσκυνηματικό τουρισμό αλλά και με ταξιδιωτικά έγγραφα.

²⁰ Μια περιγραφή της κινητικότητας των υποκειμένων στην παλιά πόλη, αλλά και μετέπειτα στην νέα πόλη σε μικρότερο βαθμό, μας δίνει ο δικαστής Gad Frumkin, ο μόνος Εβραίος σε υψηλό αξίωμα κατά την περίοδο της Βρετανικής Εντολής, στο αυτοβιογραφικό βιβλίο του "The Path of a Judge in Jerusalem (Tel Aviv, 1954)", όπου εξιστορεί την συνύπαρξη Εβραίων και Αράβων στην Ιερουσαλήμ (παλιά και νέα πόλη), τις καθημερινές επαφές τους, τις κοινές δραστηριότητές τους.

²¹ Fellah: γηγενείς κάτοικοι αγροτοκτηνοτρόφοι, οργανωμένοι σε μικρές κοινότητες, χριστιανοί και

καλοκαιρινές διαμονές των fellah που συγκροτούσαν μικρές αγροτικές εκμεταλλεύσεις η παρουσία τους στην δημιουργία της νέας πόλης αποσιωπάται. Μόνο σε πρόσφατες ερευνητικές εργασίες αποκτούν ορατότητα στα πλαίσια ενός αραβικού αφηγήματος για την νέα πόλη, που αναλύουμε σε επόμενο κεφάλαιο.

Εικόνα 5: Εσωτερικό γυναικείου ξενώνα της Ρωσικής Αποστολής στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ανακτήθηκε 31/5/2019 από <https://howlingpixel.com/i-he>

Ας συνεχίσω με την ανάπτυξη του ελληνικού αφηγήματος: «*“Οι Έλληνες είχαν την πόλη στα χέρια τους, αυτοί ήταν οι γιατροί, οι αρχιτέκτονες, οι φαρμακοποιοί... ..”* συνεχίζει ο Αναστάσης Δαμιανός, καθώς με ξεναγεί στην νυκτερινή Ιερουσαλήμ, δίνοντας μια περιγραφή της αστικότητας και της ταξικότητας της ελληνικής κοινότητας στο παρελθόν²². Από τον λόφο της

μουσουλμάνοι ως προς το θρήσκευμα.

²² Η συμμετοχή των Ελλήνων στην νέα πόλη της Ιερουσαλήμ μπορεί να διερευνηθεί μέσα από την

Σιών μου σκιαγραφεί με τα χέρια του την παλιά πόλη και τους χώρους του χριστιανικού κόσμου όπως καταγράφονται στις ευαγγελικές ρήσεις. Η ορατή διχοτομία της παλιάς πόλης καθορίζεται από τα υπερ-φωτισμένα μνημεία – σύμβολα κι απ' τις σκοτεινές περιοχές της. Εκτός των τειχών οι διχοτομίες ακολουθούν την ίδια πρακτική. Τα φωτισμένα σημεία της νέας πόλης προσδιορίζουν την κυρίαρχη ηγεμονική ομάδα, τα σκοτεινά υπο-φωτισμένα μέρη της, τους σημερινούς πληβείους» (Ημερολόγιο πεδίου 16/11/2018).

Η νέα Ιερουσαλήμ εκτείνεται πλέον σε πολύ μεγαλύτερο χώρο. Πολύ δύσκολο να διακρίνεις τα όριά της, καθώς συνεχίζει ν' αναπτύσσεται πάνω στους λόφους του Ιούδα. Από την αρχαιακή μελέτη των ερευνητών του *Ordinary Jerusalem* συμπεραίνω ότι η πόλη άρχισε

Εικόνα 6: Η οικία του γιατρού Φώτιου Ευκλείδη στο Greek Colony όπως είναι σήμερα, ανήκει στην Ελληνική Κοινότητα και φιλοξενεί πλήθος τεκμηρίων της οικογένειας Ευκλείδη αλλά και της κοινότητας. (Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

να εξέρχεται των τειχών της στα μέσα του 19ου αιώνα²³. Όχι με μορφή αστικής πολεοδομικής ανάπτυξης αλλά με την μορφή κτιριακών εγκαταστάσεων που καλύπτουν ανάγκες των κατοίκων της παλιάς πόλης και προσκυνητών, καλοκαιρινών εγκαταστάσεων, κτιρίων ιδρυμάτων κλπ. Η νέα πόλη της περιόδου που σταδιακά μορφοποιείται από το 1840 έως το

δραστηριότητα τους σε μεγάλα έργα ή κρατικές δομές. Ενδεικτικά αναφέρω τις περιπτώσεις των: Ευριπίδη Μαυρομάτη, στην εταιρεία του οποίου παραχωρήθηκαν τα έργα της ύδρευσης και ηλεκτροδότησης της Ιερουσαλήμ, στις αρχές του 20ου αιώνα από την Οθωμανική Κυβέρνηση,, Ευκλείδη Φώτιου, ιατρού και Διευθυντή του Οθωμανικού Νοσοκομείου της Ιερουσαλήμ, και Χούρι Σπύρου, αρχιτέκτονα, με συμμετοχή στην ανέγερση κτιρίων στην νέα πόλη κλπ.

²³ Ο.π.

1948 θα αποκτήσει σαφή εθνотική χωροταξική κατανομή των κοινοτήτων σε «κλειστούς» οικιστικούς χώρους – γειτονιές που παραπέμπουν στην δυτική χαρτογραφική απεικόνιση της παλιάς πόλης.

Υπάρχει όμως μια σαφής διαφοροποίηση ως προς την αντίληψη του χώρου στο νέο οικιστικό πεδίο. Η πόλη αναπτύσσεται γοργά, σε συνάρτηση με την αστικότητα που αναδύεται παράλληλα με τον οικονομικό και πολιτικό μετασχηματισμό της, που ασφυκτιούσε στα όρια της παλιάς πόλης. Ουσιαστικά η νέα πόλη ενσωματώνει τις δυτικές αποικιοκρατικές επιρροές, που θα γίνουν πιο ορατές στην περίοδο της Βρετανικής Εντολής, που βέβαια συνεχίζονται και μετά το 1948.

Ο Antony King (1990:34) χρησιμοποιεί τον όρο «αποικιοκρατική αστικοποίηση» για να περιγράψει τον αποικιακό μετασχηματισμό. Κατά τον ίδιο, το αποικιακό αστικό σύστημα περιλαμβάνει μητροπολιτικές πρωτεύουσες, λιμενικές πόλεις, δικτύου αποικιακών λιμενικών πόλεων, δίκτυο αποικιακών περιφερειακών πρωτευουσών κέντρων και απομακρυσμένους σταθμούς της γραφειοκρατίας και του συστήματος στρατιωτικού ελέγχου. Η σύνδεση μεταξύ τους επιτυγχάνεται με τις μεταφορές, τις επικοινωνίες και την ανάπτυξη δικτύων. Η αποικιοκρατική αστικοποίηση της Ιερουσαλήμ, που αρχίζει από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα εξελίσσεται ακριβώς στο πλαίσιο του αποικιακού συστήματος. Σημειώνω αρχικά τον καθορισμό της Ιερουσαλήμ ως περιφερειακού κέντρου, την εγκατάσταση διπλωματικών αποστολών, την σύνδεση με το λιμάνι της Χάιφας, την ανάπτυξη του σιδηροδρόμου και του τηλεγράφου, την ίδρυση εταιρειών ενέργειας, την εγκατάσταση πολυεθνικών εταιρειών, την τουριστική ανάπτυξη κλπ.

Κατά τον Jens Hanssen (2018) η αστικότητα της νέας πόλης ουσιαστικά δημιουργεί μια διαιρεμένη πόλη²⁴, την «νέα δυτική» και την «παλιά ανατολική». Οι όροι που χρησιμοποιεί ο Jens Hanssen δεν παραπέμπουν σε μια θεώρηση του πόλης κατά την περιγραφή του Max Weber (1969:38) καθώς και στην «παλιά ανατολική πόλη» συνυπάρχουν στοιχεία της δυτικής πόλης όπως δημόσια κτίρια (έδρα κυβερνήτη και συμβουλίου της πόλης, δικαστήριο), ανοικτοί δημόσιοι χώροι και οι πολλοί ιεροί χώροι των δογμάτων και τα ιδρύματά τους.

Από τις πρόσφατες δημοσιεύσεις στο *Ordinary Jerusalem* η ανάπτυξη των θεσμών της πόλης και της επέκτασής της συνδέεται ευθέως με την αποικιοκρατία και τα συμφέροντα (θρησκευτικά και διπλωματικά). Στην μετά το 1948 περίοδο η νέα πόλη «πολιορκεί» την παλιά πόλη σε μια νέου τύπου αντίστροφη κυριαρχική επέκταση.

Οι όροι που χρησιμοποιούνται από νεότερους ερευνητές για την νέα περίοδο είναι: η «σιγή» (silencing) των υποκειμένων, η απο-υποκειμενικοποίηση (η αφαίρεση ιδιοκτησιακών

---

²⁴ Divided city: διαιρεμένη πόλη στο *Ordinary Jerusalem* οπ.π.

δικαιωμάτων), η απο-εδαφοποίηση, η «ιθαγενοποίηση» των εποίκων.

Κατά την πρώτη περίοδο της νέας πόλης οι νέοι οικιστές που εγκαθίστανται προέρχονται κυρίως απ' την παλιά πόλη. Ήταν συνήθως μέλη της αστικής τάξης και των ιεραρχικών δικτύων εξουσίας (πολιτικών και ιδεολογικών) και μέλη νέων κοινοτήτων που εγκαθίστανται στην Ιερουσαλήμ ή νέα μέλη που έρχονται να πλαισιώσουν υπάρχουσες κοινότητες. Η κινητικότητα των νέων αφίξεων - μελών θα πρέπει να εξεταστεί στα πλαίσια των αποικιοκρατικών πολιτικών και της δυτικής διείσδυσης στην Παλαιστίνη.

Δεν είναι τυχαίο ότι οι πρώτοι οργανωμένοι οικιστικοί πυρήνες της νέας πόλης ήταν η Ρωσική Αποστολή, η κοινότητα των Templar και οι Γερμανοί Λουθηριανοί, ελληνικής

Εικόνες 7,8: Το Πατριαρχικό κτίριο στο Qatamon, διακρίνεται η επιγραφή στην μαρμάρινη πλάκα του ορόφου. (Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

καταγωγής άτομα και οικογένειες από την οθωμανική αυτοκρατορία και την Αίγυπτο, και βέβαια Εβραίοι έποικοι που από τα μέσα του 19ου αιώνα επιλέγουν να μεταναστεύσουν και να κατοικήσουν στην Ιερουσαλήμ και αλλού είτε παρακινούμενοι από τις σιωνιστικές οργανώσεις είτε από τις αντισημιτικές εκδηλώσεις (πογκρόμ) στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη.

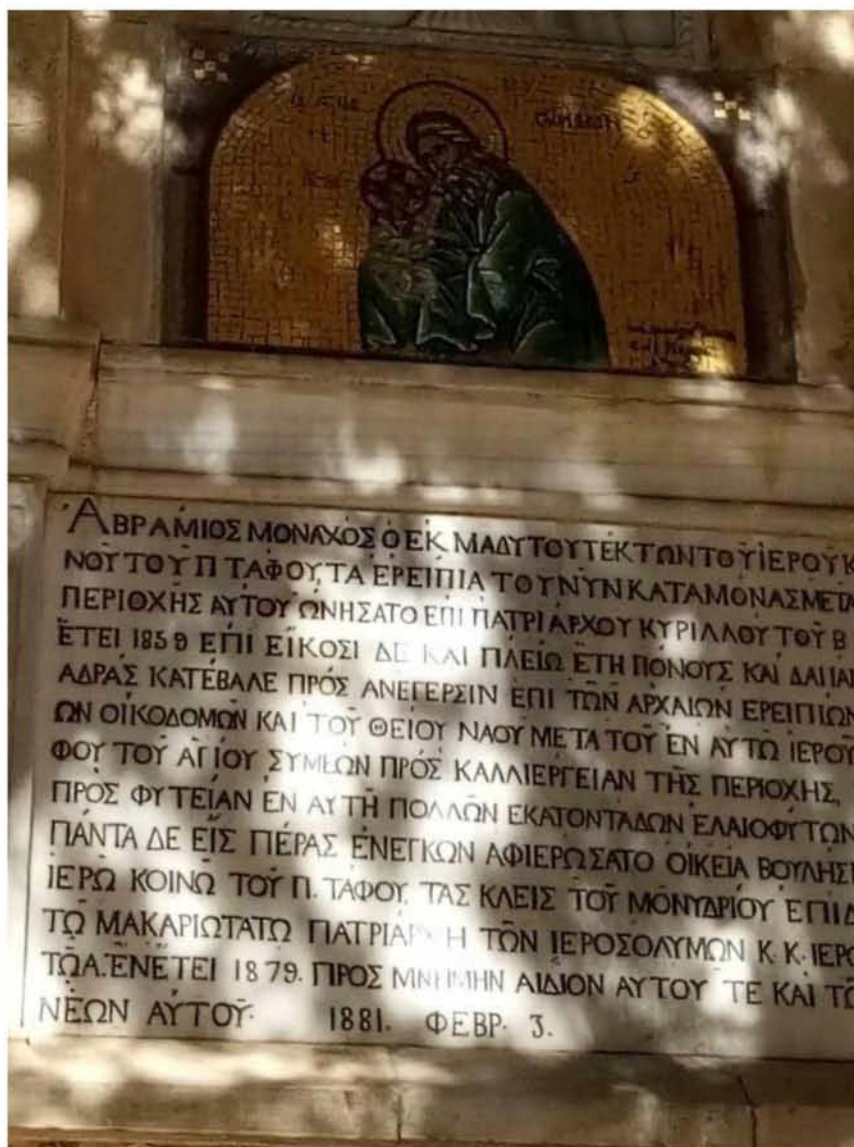
Το αποτύπωμα τους στη νέα πόλη σηματοδοτείται με ονομασίες όπως Greek Colony, German Colony, Russian Orthodox Ecclesiastical Mission (1847). Την ίδια αποικιοκρατική εγγραφή τους στο χώρο της νέας πόλης θα ακολουθήσουν μεταγενέστερα και άλλες κοινότητες όπως Αυστριακοί, Αμερικάνοι κλπ. Ο Ben-Arieh (1986: 222) συνδέει την αστική ανάπτυξη

εκτός των τειχών με την δράση των ευρωπαίων πρόξενων που υποκατέστησαν τις τοπικές αρχές σε καθήκοντα σχετικά με την εκπαίδευση, την υγεία, τα δημόσια έργα. Η δράση τους δεν είναι αυτόνομη αλλά πραγματοποιείται σε συνεννόηση με τις κυβερνήσεις τους στο πλαίσιο των αποικιοκρατικών πολιτικών τους.

Η Ιερουσαλήμ με την «κινητικότητα» των θρησκευτικών εκπροσώπων και των προξένων μεταμορφώνεται σε δυτική αστική πόλη με την αντίστοιχη αστική κοινωνική δομή, χαρακτηριζόμενη από πολυεθνική – κοσμοπολίτικη ατμόσφαιρα. Η πόλη αποκτά ένα ημι- αποικιακό χαρακτήρα και εγγραφή -στον χώρο της- πολλών εθνών που αναλαμβάνουν το ρόλο των «αποικιστών» της.

«“Εδώ αγόρασαν Ιταλοί κάποια ακίνητα και θέλουν να ονομάσουν την περιοχή *Italian Colony*”, λέει ο Αναστάσιος Δαμιανός καθώς με ξεναγεί στην περιοχή του *Greek Colony* και του

(Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

Qatamon (παράρτημα 2.5)... “Το ονόμασαν *Qatamon* από το “Κατά μόνας - μοναστήρι”.... Έρχονταν εδώ ο Πατριάρχης για να ησυχάζει... Τα κτίρια φτιάχτηκαν από τον Νικόδημο και τον Ευθύμιο (παράρτημα 2.6) ... Ήταν η πιο όμορφη περιοχή..” συνεχίζει καθώς περπατάμε στο πάρκο έξω από το μοναστήρι του Αγίου Συμεών.

“Ο ιερέας - καλόγερος είναι πολύ γέρος... Ερχόμαστε και τον βλέπουμε... Μ’ αρέσει αυτή η περιοχή... Εδώ έγιναν μάχες το 1948... Γι’ αυτό είναι το μνημείο...”

συνεχίζει δείχνοντάς μου το μνημείο που στέκει μπρος από το

μοναστήρι. Το τοπίο είναι ειδυλλιακό. Στο πάρκο μητέρες με παιδιά κάνουν την βόλτα τους, κάποιος κάνει τρέξιμο και πιο 'κει κάποιος απολαμβάνουν την ηρεμία. Στο βάθος προς τα βορειο-ανατολικά διακρίνεται ο αρχικός πυκνοδομημένος ιστός της νέας πόλης.

Ανοίξαμε την πλαϊνή πόρτα του μοναστηριού του Αγίου Συμεών. Ο Αναστάσιος Δαμιανός συνομίλησε λίγο με την κυρία που ήταν στα βοηθητικά κτίρια. Κατάλαβα ότι ήταν από την οικογένεια που φύλαγε το μοναστήρι. Αραβόφωνοι ορθόδοξοι. Σταθήκαμε έξω από την κεντρική είσοδο του καθολικού. Διαβάσαμε την επιγραφή (1881) στο υπέρθυρο με το ιστορικό της επανίδρυσης της μονής και τη δημιουργία του κτήματος με ελιές που δωρήθηκε στον Πανάγιο Τάφο.

Μείναμε να παρατηρήσουμε το διπλανό κτίριο από το μοναστήρι. Στην εντοιχισμένη πλάκα στον πρώτο όροφο διακρίνονταν «Νικοδήμου του Α, 1890». Το κτίριο καταλαμβάνει αρκετή έκταση. Είναι ορατές οι παρεμβάσεις για την λειτουργία του ως σχολής.

“Αργότερα το κτίριο χρησιμοποιήθηκε από το Πατριαρχείο ως σχολή για παιδιά με ειδικές ανάγκες... Τώρα μένει κλειστό...” συνέχισε. Παρατηρώ την φθορά του χρόνου. Μια φθορά που αγγίζει εκτός από τα κτίρια και τους ανθρώπους της κοινότητας. Μια κρύα αίσθηση νεκρών υποκειμένων και αντικειμένων. Αορατότητα σκιών και σιωπές, που κινούνται ανάμεσά σε έρημους χώρους και ερείπια, δίπλα στην ορατότητα των ρυθμών της πόλης”. (Ημερολόγιο πεδίου 15/11/2018)

Αν και η πόλη διακρίνεται από διχοτομίες και ρευστότητες, ορατές και αόρατες, κληρονομιά του παρελθόντος της, τα υποκείμενα της, από τις μεγαλύτερες πληθυσμιακά κοινότητες έως τις πλέον ολιγομελείς, υιοθετούν στο ενδοκοινοτικό τους αφήγημα το δικό τους διακύβευμα για αυτή.

Όπως επισημαίνει ο βιογράφος της πόλης Simon Sepang Montefiore²⁵ (2018) η Ιερουσαλήμ “...είναι η πόλη που όλοι ήθελαν να είναι δικό τους κομμάτι και κομμάτι της ιστορίας και της πίστης τους”, και γι’ αυτό «όλοι είχαν το δικαίωμα να επιβάλουν τη δική τους “Ιερουσαλήμ” στην Ιερουσαλήμ – και, διά πυρός και σιδήρου, συχνά αυτό έκαναν...”.

Μέσα από την διάθεση των κοινοτήτων, που αντιπαρατίθενται για κάθε σημείο της, η Ιερουσαλήμ αποκτά ένα εξιδανικευμένο ρόλο στην ύπαρξή τους. Είναι η διαιρεμένη πόλη όπου συναντάμε το πραγματικό και το ιδανικό, το γήινο και το ουράνιο. Και οι συγκρούσεις, οι διχοτομίες μέσα από αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο αποκτούν πέρα από το πραγματολογικό στοιχείο, την κατάληψη του χώρου, και ένα εξιδανικευμένο στοιχείο αυτό της πόλης που αντιπροσωπεύει το κάθε ιδιαίτερο όραμα που οπωσδήποτε δεν είναι κοινό.

Κατά τον Άμος Οζ, «...πολλοί λένε για τον εαυτό τους, σύμφωνα με τη παλιά σιωνιστική

²⁵ Ο Simon Sepang Montefiore είναι τρισέγγονος του Moses Montefiore, οικιστή της νέας Ιερουσαλήμ κατά το κυρίαρχο αφήγημα.

ρήση, πως βρίσκονται στην Ιερουσαλήμ “για να οικοδομήσουν και να οικοδομηθούν σε αυτήν”, υπάρχουν όμως ανάμεσά τους ουκ ολίγοι,εβραίοι, μουσουλμάνοι, χριστιανοί, επαναστάτες, ριζοσπάστες, αναμορφωτές του κόσμου, που ήρθαν στην Ιερουσαλήμ όχι “για να οικοδομήσουν και να οικοδομηθούν σε αυτήν”, αλλά μάλλον να σταυρώσουν και να σταυρωθούν σε αυτήν» (2018:19).

Οι Roger Friedland και Richard Hecht (1996:14) υποστηρίζουν ότι αν η ιδεολογικό – συμβολική θεώρηση της πόλης αφορά το σύνολο των κοινοτήτων, η εθνική θεώρηση αφορά τους Εβραίους και τους Παλαιστίνιους, δημιουργώντας μια πολυπλοκότητα στις διχοτομίες και τις συγκρούσεις, που συμπαρασύρουν το σύνολο των κοινοτήτων σε καθημερινή βάση. Μια άποψη που σε πολλά σημεία της την βρίσκω πειστική, καθώς η εθνική θεώρηση και αντιπαράθεση των κυρίαρχων κοινοτήτων επισκιάζει την καθημερινότητα της πόλης και μονοπωλεί τον δημόσιο λόγο.

Αντίστοιχα οι Haim Yacobi και Wendy Pullan (2014:535) υποστηρίζουν ότι η ανάπτυξη των «αποικιακών γειτονιών» (satellite neighbourhood) μετά το 1967, δεν εμπόδισε στις «συνοριακές γειτονιές», λόγω της γεωγραφικής θέσης της «πρώτης γραμμής», να αναπτυχθούν ανταλλαγές σε κάποιο βαθμό, μεταξύ Παλαιστινίων και Εβραίων, οι οποίες με τη σειρά τους σπάνε την δημογραφική ομοιογένεια που υπαγορεύεται από το αποικιακό έργο.

Κατά συνέπεια κάθε κοινότητα μάχεται, περιμένει, παρακολουθεί την ρευστότητα που είναι μέρος της, με απώτερο σκοπό την κυριαρχία, την αμοιβαιότητα αναγνώρισης και την ορατότητα πάνω στο χώρο και το συμβολικό κέντρο της ιδεολογίας της. ...Μια χωρική και θεσμική συνθήκη του παρόντος, που μας επαναφέρει στον χρονότοπο της αρχής της πόλης κατά τον 19^ο αιώνα και των διακοινοτικών σχέσεων και αλληλεπιδράσεων.

Μύλος Moses Montefiore. Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη

3. Η ΠΟΛΗ ΩΣ ΣΥΝΘΕΣΗ ΧΩΡΩΝ: ΤΟΠΟΣΗΜΑ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ

«..Περάσαμε πρώτα μπροστά από το τείχος της οικίας Ταμπόρ, που ήταν κάποτε το σπίτι ενός παράξενου Γερμανού αρχιτέκτονα, του Κόνραντ Σικ, ενός φανατικού χριστιανού που η ψυχή του λαχταρούσε την Ιερουσαλήμ...»

Άμος Οζ, *“Ιστορία αγάπης και σκότους”* (2004:433)

Εικόνα 10: Το όρος των Ελαιών και ο κήπος της Γεσθημανή το 1862, του φωτογράφου Francis Bedford (1815-94). Ανακτήθηκε 31/5/2019 από <https://palestineisraelconflict.wordpress.com/2014/11/10/>

«...Όπου βλέπεις τους πέ-
ντε σταυρούς είναι οι Φραγκι-
σκανοί, η Κουστωδία, εδώ ο
Πάπας έχει μόνο ένα κτήριο...
όπου βλέπεις το ΓΦ είναι του
Πατριαρχείου²⁶ (εννοεί τον Ελ-
ληνορθόδοξο)..."

μον αφηγείται ο γιατρός Νικό-
λαος Νίνος καθώς περπατάμε
στην χριστιανική γειτονιά, στα
Πατριαρχεία.

“...και το ιατρείο είναι σε
κτήριο του Πατριαρχείου, του Α-
γίου Βασιλείου ... και τα μαγαζιά
στην New Gate τα έκτισε ο Ευ-
θύμιος, και το νοσοκομείο που
είναι δίπλα στο σπίτι μου...”

συνέχισε καθώς διασχίζουμε την
Αγίου Δημητρίου.

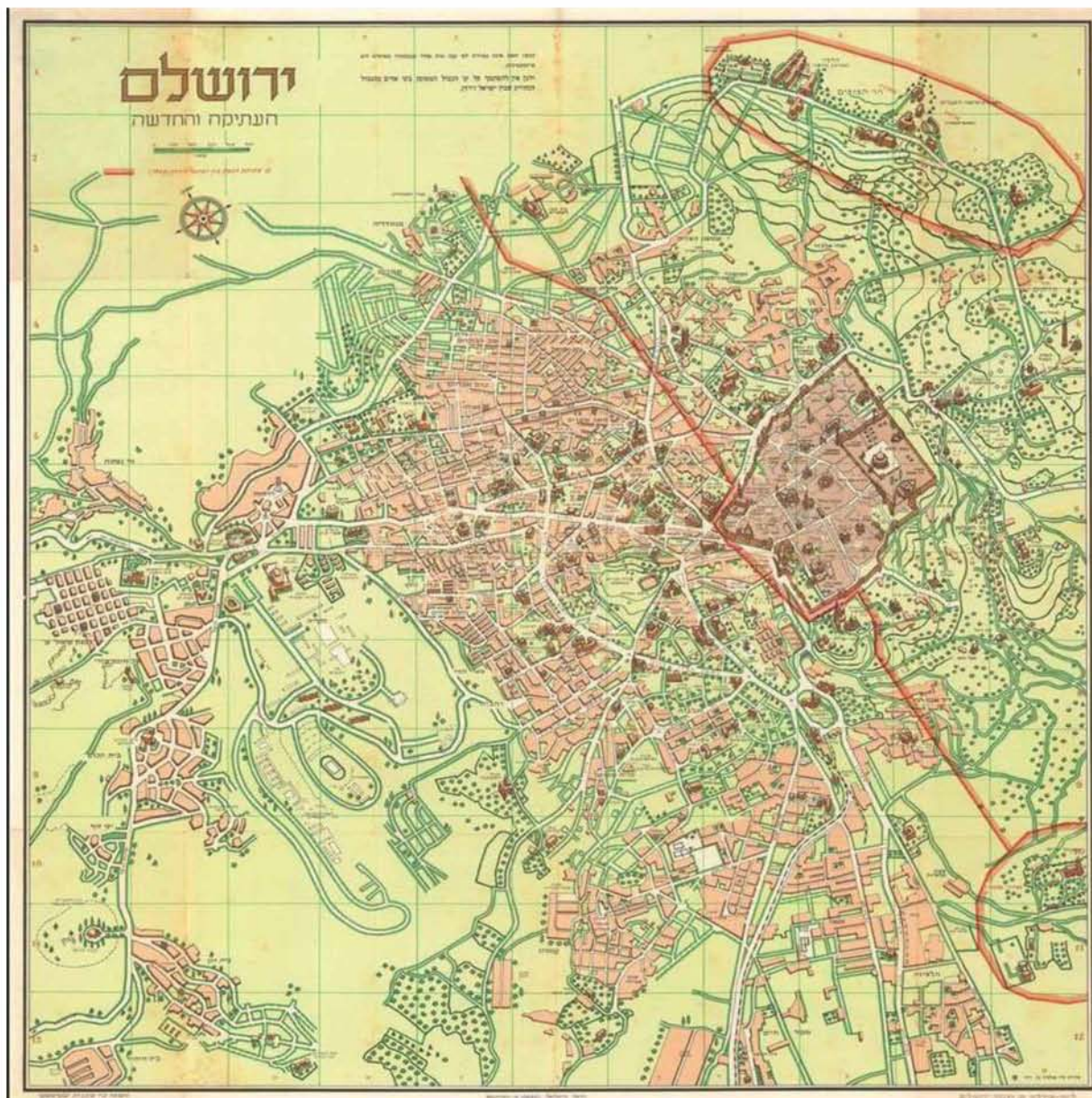
“...Τα έκτιζε και τα έδινε
στους Έλληνες με δάνειο, όταν το
ξεπλήρωναν τους έδινε τους τίτ-
λους κυριότητας...”.

Εικόνα 11: Η οικία του γιατρού Νικόλαου Νίνου στην παλιά πόλη με
την ελληνική σημαία να κοσμεί το μπαλκόνι του. (Αρχείο Ηρακλή
Καραγιάννη)

²⁶ Το Ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και η Αγιοταφίτικη Αδελφότητα ασκούν την διαχεί-
ριση επί των προσκυνημάτων και την οικονομική εκμετάλλευση της έγγειας περιουσίας του. Στα
πλαίσια των εσωτερικών συγκρούσεων τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται απο το μέρος του
Πατριαρχείου σχετίζονται με την ιστορικότητα της ελληνικής καθοδήγησης του πατριαρχείου και το
status quo των Ιερών Προσκυνημάτων ενώ από το μέρος των αραβόφωνων ελληνορθόδοξων στην
αραβική καταγωγή του ποιμνίου.

Εικόνα 12: Η διχοτομημένη πόλη το 1948. Ανακτήθηκε 31/5/2019 από

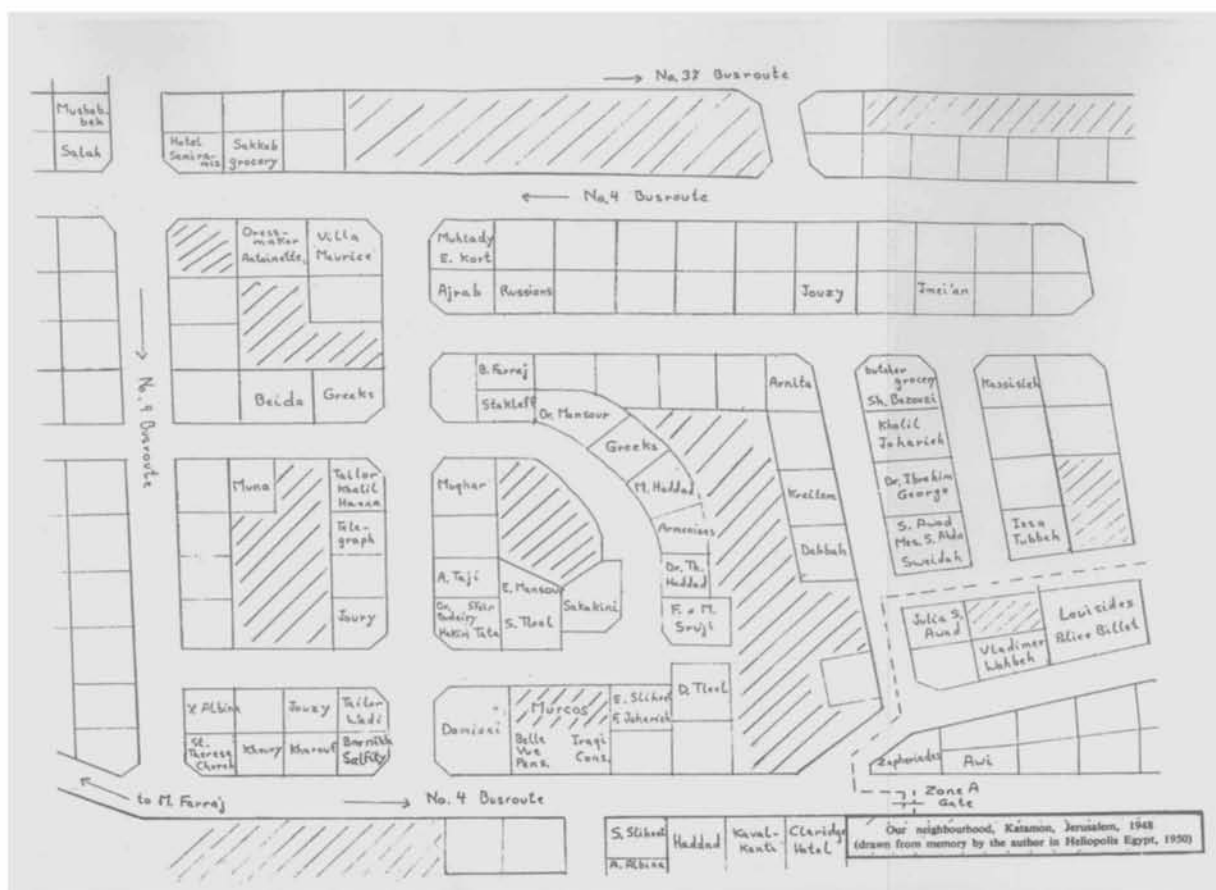
<https://www.geographicus.com/P/AntiqueMap/jerusalemhebrew-steimatsky-1955>

Περάσαμε μπρος από το σπίτι του με την ελληνική σημαία να καλύπτει τα κάγκελα του μπαλκονιού. Στον τοίχο πιο 'κει διέκρινα το ΤΦ, το σύμβολο της Αγιοταφίτικης Αδελφότητας (παράρτημα 2.7). Σταθήκαμε μπρος από το παλιό ελληνικό νοσοκομείο. Η εικόνα εγκατάλειψης στον περίβολο του ήταν χαρακτηριστική της τωρινής ιδιοκτησιακής του συνθήκης. “Το πήραν οι Ισραηλινοί από το Πατριαρχείο... Έτοιμο το βρήκαν.... Για λόγους ανάγκης είχαν πει... Τώρα το παράτησαν για έγιναν τα ιατρικά κέντρα στην πόλη (νέα). Πήγε το Πατριαρχείο στα δικαστήρια να το πάρει πίσω αφού το παράτησαν.... Δεν ξέρω τι έγινε και δεν το έχουν αδειάσει ακόμη...”. Στο μαρμάρινο υπέρθυρο βολθήκαμε να διαβάσουμε την μισοσβησμένη επιγραφή στα ελληνικά.

Διακρίναμε τα ονόματα Νικόδημος και Ευθύμιος²⁷. Ένα γκρουπ προσκυνητών – τουριστών στάμπησε στην εξώπορτα του νοσοκομείου. Ο ξεναγός αναφέρθηκε στην ιστορία του κτιρίου για να ακολουθήσουν οι φωτογραφίες. Παρακολουθήσαμε σιωπηλοί την ξενάγηση. Σκεπτόμουν, από το ένα μέρος την ανάγκη του γιατρού Νίκου Νίνου να μου μεταφέρει την ελληνική παρουσία μέσα από τα αντίστοιχα τοπόσημα, κι από το άλλο μέρος τα ίδια τοπόσημα ενταγμένα στο αφήγημα που αναπτύσσεται σε μια ομάδα επισκεπτών» (Ημερολόγιο πεδίου 27/01/2019).

Η Ιερουσαλήμ, η παλιά πόλη, αποτελείται από ένα πλέγμα διακριτών ιδιοκτησιών που εδράζονται στον ρευστό διαχωρισμό των τεταρτημορίων (quarter) και στους Ιερούς Τόπους. Το

Εικόνα 13 Χάρτης του Qatamon όπου αναγράφονται τα ονόματα ιδιοκτητών προ του 1948, της Hala Sakakini στο πλαίσιο του «The video project "Qatamon in Colour"». Ανακτήθηκε 31/5/2019 από <https://mystical-politics.blogspot.com/2014/06/sakakini-home-in-katamon-in-film-two.html>

status quo απορρέει μέσα από μια συνεχή περιγραφή των δικαιωμάτων και προνομίων των «εθνικών» εκκλησιών» (παράρτημα 2.8) που οριστικοποιούνται κυρίως μετά το 1757 (παράρτημα 2.9).

²⁷ ό.π.

Κατά το 1840, χρονικό όριο του μετασχηματισμού της Ιερουσαλήμ, η πόλη αριθμεί 8.000 κατοίκους σύμφωνα με την καταγραφή των οθωμανικών αρχών. Ο χώρος της παλιάς πόλης (walled city) ιδιοκτησιακά ελέγχονταν από τα θρησκευτικά ιδρύματα καθ' ολοκληρία. Είτε ως θρησκευτικοί χώροι είτε ως χώροι που δημιουργούνται για την φιλοξενία κατοίκων,

man's land στην συνοικία Mishkenot Sha'ananim .

Ανακτήθηκε 31/5/2019 από

<https://www.facebook.com/apodocumentaries>

επαγγελματιών κλπ. Οι ατομικές ιδιοκτησίες είναι λιγοστές κι αφορούσαν μέρη της τοπικής μουσουλμανικής ελίτ.

Ο μετασχηματισμός από μια μικρή περιφερειακή πόλη σε αστικό κέντρο δημιουργεί τις ανάγκες εξεύρεσης περισσότερων χώρων στέγασης κατοίκων και δραστηριοτήτων. Οι επενδύσεις σε γη και χώρους εντός της παλιάς πόλης γίνονται από τα θρησκευτικά ιδρύματα που προϋπάρχουν (μουσουλμάνους, εβραίους και χριστιανούς - υφιστάμενες εκκλησίες κατά το 1840) ή από θρησκευτικά ιδρύματα που αγοράζουν χώρους για να εξασφαλίσουν την ορατότητα στο συμβολικό ιδεολογικό χώρο (παράρτημα 2.10). Στο χώρο εκτός της παλιάς πόλης από τα υπάρχοντα θρησκευτικά ιδρύματα αλλά κυρίως από νεο-αφιχθέντα θρησκευτικά ιδρύματα (προτεστάντες, λουθηρανοί κλπ), από ιδρύματα διάφορων εταιρειών ή θρησκευτικών ενώσεων με προσηλυτιστικό σκοπό, και από ιδιώτες.

Από τις αρχές του 19ου αιώνα η δημιουργία «καλοκαιρινών σπιτιών» είναι μια συνηθισμένη πρακτική της μουσουλμανικής ελίτ της Ιερουσαλήμ, παράλληλα με εκείνα των απλών παραδοσιακών ακτημόνων για να βρίσκονται κοντά στις εκμεταλλεύσεις

τους²⁸. Σταδιακά οι καλοκαιρινές διαμονές θα μετασχηματιστούν σε πολυτελείς κατοικίες αραβικής αρχιτεκτονικής και θα γίνουν μόνιμες κατοικίες των πολυμελών μουσουλμανικών οικογενειών. Αντίστοιχες «ιδιωτικές» επενδύσεις γης και κατοικίας θα γίνουν κι από το Πατριαρχείο με τη δημιουργία της θερινής διαμονής στο Qatamon (ετυμολογικά «κάτω από τη μονή» ή «κατά μόνας» απομόνωση από τα καθημερινά καθήκοντα) ή την δημιουργία των κατοικιών στο German Colony από τους Γερμανούς λουθηρανούς (Templar). Η οικιστική ανάπτυξη της νέας πόλης ακολουθεί τα νέα τοπόσημα που γύρω τους συγκροτούνται οι συνοικίες της. Για την ελληνική κοινότητα η «Λέσχη» θα αποτελέσει το τοπόσημο του Greek Colony, ενώ η μονή του Αγίου Συμεών το αντίστοιχο για το Qatamon. Σε αυτή τη περίοδο οικιστικής ανάπτυξης παρατηρείται να καθιερώνονται ως τοπόσημα ιδιωτικοί χώροι (οικίες), σε άμεση σύνδεση με ομάδες κοινοτήτων που τείνουν να διαφοροποιούνται στον δεσποτισμό των ηγετικών ελίτ. Σε αυτές τις περιπτώσεις ανήκει η οικία του Sakakini²⁹ (παράρτημα 1.2). Τον Οκτώβριο 1908, ως ηγετικό στέλεχος του Ορθόδοξου Αναγεννησιακού Κινήματος (Orthodox Renaissance Movement), σε ομιλία του, ο Khalil al-Sakakini δίνει το ιδεολογικό πλαίσιο των ενδο-ορθόδοξων συγκρούσεων και της ανάδυσης του αραβικού εθνικισμού:

«Ο δεσποτισμός της κυβέρνησης έχει μειωθεί, αλλά ο δεσποτισμός της πνευματικής ηγεσίας παραμένει και θα προσπαθήσουμε να τον ανατρέψουμε. Καθόλου μην φοβάστε αυτό. Μην φοβάστε τον Ουρανό, επειδή η εξουσία τους δεν προέρχεται από τον Ουρανό και μην φοβάστε την κυβέρνηση (Νεότουρκοι), επειδή η κυβέρνηση δεν υποστηρίζει αυτή την εξουσία ...»³⁰.

Κατά την περίοδο της ζωής του στο Qatamon³¹, η οικία «Sakakini» αποτέλεσε ένα «πνευματικό» κέντρο για την κοινότητα των αραβόφωνων ελληνορθόδοξων αλλά και σημείο αναφοράς της παλαιστινιακής μεσοαστικής τάξης που υποστήριζε τον κοσμικό αραβικό εθνικισμό. Όπως σημειώνει ο David Kroyanker (2002:253): *«Η δημόσια δραστηριότητά του περιελάμβανε τον αγώνα για μεταρρύθμιση στην ελληνορθόδοξη κοινότητα, προτρέποντας τους Παλαιστίνιους στον κοσμικό αραβικό εθνικισμό και τον αγώνα κατά του σιωνισμού, αλλά και την ηγεσία (από τον ίδιο) της σύγχρονης φιλελεύθερης εκπαίδευσης στην αραβική κοινωνία».*

Η κόρη του Khalil al-Sakakini, Hala, συγγραφέας του βιβλίου «Jerusalem and I» (1990), στο αυτοβιογραφικό βιβλίο για την ζωή της στην Ιερουσαλήμ περιγράφει την πορεία της από το πατρικό σπίτι στην Αίγυπτο και την επιστροφή της. Η ίδια επέστρεψε για να

²⁸ Μια συνοπτική περιγραφή της οικιστικής ανάπτυξης της Ιερουσαλήμ παρέχεται στο “Conflict in Jerusalem: Urbanism, Planning, and Resilience report 2018 by the International Peace and Cooperation Center (IPCC)” στο www.ipcc-jerusalem.org

²⁹ Κατά τον Yair Wallach (2018) ο Khalil al-Sakakini αποτελεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα ανάδυσης της αστικότητας των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

³⁰ Beška Emanuel (2015:42)

³¹ Την ονομασία της γειτονιάς την συναντάμε με δύο γραφές Qatamon ή Katamon, ή, στα εβραϊκά, Gonen, όνομα που χρησιμοποιείται σπανιότερα.

εντοπίσει το πατρικό σπίτι, συμμετέχοντας παράλληλα στο «Katamon Project» μια έρευνα καταγραφής ιστοριών των κατοίκων του Qatamon πριν το 1948. Η Dorit Naaman, ισραηλινή καθηγήτρια ταινιών και μέσων ενημέρωσης (professor of film and media) στο Queen's University Kingston του Ontario, εργάστηκε στο «Katamon Project», σχετικά με την ιστορία της γειτονιάς και τη σημερινή κατάσταση, δημιούργησε το φιλμ "Two Houses and a Longing" που αναφέρεται στην οικία Sakakini το 2012.

Όλες αυτές οι αναφορές στην οικία Sakakini μέσω κειμένων και media δημιουργούν

Εικόνα 17: Χρήση σημαιών στην Jaffa Gate στις αρχές του 20^{ου} αιώνα για τον προσδιορισμό θρησκευτικό-εθνοτικών χώρων. Ανακτήθηκε 31/5/2019 από <https://www.facebook.com/apodocumentaries> ένα τοπόσημο για την αραβόφωνη ελληνορθόδοξη κοινότητα που στερούνταν αντίστοιχων τοπόσημων πέρα από εκείνα των θρησκευτικών τοπόσημων. Ένα τοπόσημο που σχετίζεται άμεσα με την ταυτότητα του υποκειμένου. Στην περίπτωση της παλαιστινιακής

Εικόνα 18: Σημείου ελέγχου στον δρόμο προς την Al Wad Street. (Αρχείο Καραγιάννη Ηρακλή)

ελληνορθόδοξης κοινότητας ο θρησκευτικός προσδιορισμός των υποκειμένων καλύπτονταν από τα θρησκευτικά ελληνορθόδοξα τοπόσημα, αντίστοιχα ο εθνοτικός προσδιορισμός, κι ο αραβικός εθνικισμός κατ' επέκταση, που αναδύεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν καλύπτονταν από κανένα τοπόσημο. Η δημιουργία του τοπόσημου “Sakakini”, καλύπτει αυτή την έλλειψη, με την ανάδειξη τοπόσημου, που ταυτίζεται με υποκείμενο που εμπνέει την εθνοτική κοινότητα.

Η Susan Slymonics (1998:21) ορίζει ως «αυτοσυνείδητες εκδηλώσεις που πρέπει να θυμηθούν κάνοντας πράξεις μνήμης» τις επισκέψεις επιστροφής όπως περιέγραψα παραπάνω με την Hala Sakakini και την οικία Sakakini στο Qatamon.. Για πολλές περιπτώσεις μπορώ να χρησιμοποιήσω την λέξη «νόστος» για να καλύψω την συναισθηματική διάσταση που προκαλείται από την «απο-εδαφοποίηση» των υποκειμένων μέχρι την αποδοχή του «μη- ανήκειν». Για άλλες, όπως ο γιατρός Νίκος Νίνος που θα αναφερθώ σε επόμενο κεφάλαιο, θεωρώ τα γεγονότα να έχουν απωθηθεί στην περιοχή της λήθης. Η νοσταλγία, που αναλύω στο κεφάλαιο «Ημερολόγιο πεδίου: μοναξιά», μπορεί να ειπωθεί μέσα από πολλές οπτικές.

Τα τοπόσημα, ιδιωτικά και δημόσια, οι κατοικίες καλύπτουν κατά τον Danny Rubinstein (1991:62) «ένα φανταστικό ταξίδι αυταπάτης». Μέσα από χρήση υλικοτήτων, όπως ένα κλειδί, τα υποκείμενα που έχουν χάσει την ορατότητά τους στο συγκεκριμένο χώρο, προσπαθούν να διατηρήσουν δεσμούς οι οποίοι έχουν ήδη διαρραγεί από την πραγματικότητα. Παραμένει όμως μια συνθήκη νοσταλγίας και προσδοκίας για υποκείμενα και κοινότητες που προσφυγοποιούνται, διασχίζουν σύνορα, εγκαθίστανται σε κατακερματισμένες περιοχές

Πάνω στην ίδια λογική δημιουργείται η οικιστική εξέλιξη μέχρι το 1948 οπότε οι νέες ανάγκες διαχείρισης γης και κατοικίας που προκύπτουν από την διχοτόμηση της πόλης θα δημιουργήσουν συνοικίες με τοπόσημα περισσότερο ενταγμένα στην ταυτότητα των υποκειμένων που τις δημιουργούν. Σε αυτά θα συμπεριλάβω νεότερες εμβληματικές κατασκευές που συνδέονται με το συλλογικό αφήγημα της πόλης ή με επιβιώματα μνήμης.

Σε αυτό θα μπορούσα να συμπεριλάβω και δράσεις όπως το “open house’s project” που αναλύω στο κεφάλαιο «Ημερολόγιο πεδίου: ταξικότητα». Τα νέα τοπόσημα πλέον συμπεριλαμβάνουν σημεία συγκρούσεων και αντιπαραθέσεων. Τοπόσημα θα μπορούσαν να θεωρηθούν και τα σύμβολα (σημαίες, εμβλήματα κλπ) που κατέχουν ιδιαίτερη σημασία στα επιμέρους υποκείμενα που ανήκουν στις αντίστοιχες κοινότητες.

Παράλληλα, η διχοτόμηση της πόλης, και η εικοσαετής συνθήκη διπλής κυριαρχίας, δημιουργεί δύο νέες πόλεις (ανατολική – δυτική Ιερουσαλήμ). Αυτή η διχοτομία αποτυπώνεται πάνω στον οικιστικό ιστό αλλά και στη συλλογική μνήμη. Η νεκρή ζώνη, «no man’s land», που δημιουργείται αρχικά έξω από τα τείχη της Jaffa Gate, απλώς στις επόμενες δεκαετίες μετατοπίζεται διαρκώς μέσα από την ρευστή και διαρκή μετατόπιση των διαχωριστικών γραμμών. Στην πραγματικότητα οι διαχωριστικές γραμμές και οι νεκρές ζώνες αποτελούν μεταβαλλόμενα τοπόσημα καθώς υπόκεινται στον διαρκή έλεγχο των αντιπαρατιθέμενων κυρίαρχων. Αντίστοιχες διχοτομίες μπορούν να παρατηρηθούν στους Ιερούς Τόπους, στα οικιστικά σύνολα και σε απεικονιστικό επίπεδο στην χαρτογραφία και τους τουριστικούς οδηγούς.

David road Old City of Jerusalem. Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη

4. Η ΠΟΛΗ ΣΤΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΩΝ: «ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜΙΤΗΣ»

«... Η βαθιά μου πεποίθηση είναι για την Ιερουσαλημίτικη Ελληνική Κοινότητα του 20ού αιώνα, ότι όπου κι αν εγκαταστάθηκε στον κόσμο, Ιερουσαλήμ και μόνο Ιερουσαλήμ, ήταν στην Ιερουσαλήμ. Κι αυτό πρέπει να είναι ο αιώνιος φόρος στην τιμή μας...»

John Tleel (2011) (παράρτημα 1.3)

Εικόνα 19: Ο John Tleel παρατηρώντας τον Ναό της Αναστάσεως. Ανακτήθηκε 31/5/2019 από <https://vimeo.com/73337824>

Το πιο εμβληματικό κείμενο σχετικά με τον όρο «Ιερουσαλημίτης», από την οπτική της ελληνικής κοινότητας, έχει γραφεί από τον John Tleel με τίτλο “I am Jerusalem”. Στο κείμενο ο συγγραφέας συμπυκνώνει ένα ιδεολογικό αφήγημα για την αίσθηση του «ανήκειν» στην πόλη, που καθορίζει την ταυτότητα του. Αν κι ο ίδιος δεν ανήκε σε κάποια από τις δύο «εθνικά» επικρατέστερες κοινότητες του τελευταίου αιώνα, που γύρω τους σχηματοποιούνται τα αναδυόμενα εθνικά αφηγήματα που σε παρόντα χρόνο κατακτούν τον χώρο, το κείμενο του μπορεί να εκφράσει κάθε επιμέρους ομάδα και μειονότητα που αποτελεί μέρος της πόλης Ιερουσαλήμ. Κι αν ο John Tleel έχει ταυτιστεί με τον όρο «Ιερουσαλημίτης» μέσα από την προσωπική και οικογενειακή διαδρομή, οι σύγχρονοι «Ιερουσαλημίτες» ακολουθούν μια

Εικόνα 20: Ταξιδιωτικό έγγραφο του 1924 με χρήση τριών διαφορετικών γλωσσών. Ανακτήθηκε 31/5/2019 από

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1924_Palestine

παρόμοια διαδρομή ταύτισης καθώς ενστερνίζονται και δομούν την ταυτότητα τους με βάση την πόλη αρχικά και έπειτα την εθνότητα ή την θρησκεία.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα, για μένα, ήταν η περιήγηση με τον γιατρό Νικόλαο Νίνο στην παλιά πόλη. Ο γιατρός χαιρέτησε τουλάχιστον σε πέντε διαφορετικές γλώσσες άλλους κατοίκους της παλιάς πόλης ή ξεναγούς ομάδων προσκυνητών. Οι καθημερινές επαφές με τις άλλες κοινότητες και με τους προσκυνητές – επισκέπτες της πόλης δημιουργούν την ανάγκη της πολυγλωσσίας ως απαραίτητου επικοινωνιακού στοιχείου. Γεγονότος που αναδεικνύει την πολλαπλότητα των κοινωνικών επαφών και που οδηγεί στην αποδοχή πολλαπλών ταυτοτήτων.

Η πολυγλωσσία, σε καθημερινή χρήση, αποτελεί χαρακτηριστικό μέρος της ταυτότητάς του, αυτής που ο ίδιος επιλέγει να χαρακτηρίζει με τον όρο «Ιερουσαλημίτης» αντί κάποιου εθνικού ή ιδεολογικού χαρακτηριστικού. Η ταυτότητα του Ιερουσαλημίτη, του υποκειμένου που γεννιέται, ζει και βιώνει την πόλη ως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, άσχετα από το χώρο που μετακινείται πλέον, αποτελεί μια πρώτη αναγνώρισή του και ένταξή του στην συγκεκριμένη ομάδα ή κοινότητα. Αυτό σε δεύτερο επίπεδο μεταβάλλεται καθώς η ταυτότητα για τους ίδιους είναι μια ρευστή συνθήκη που αναπροσαρμόζεται στα περιβάλλοντα που το υποκείμενο

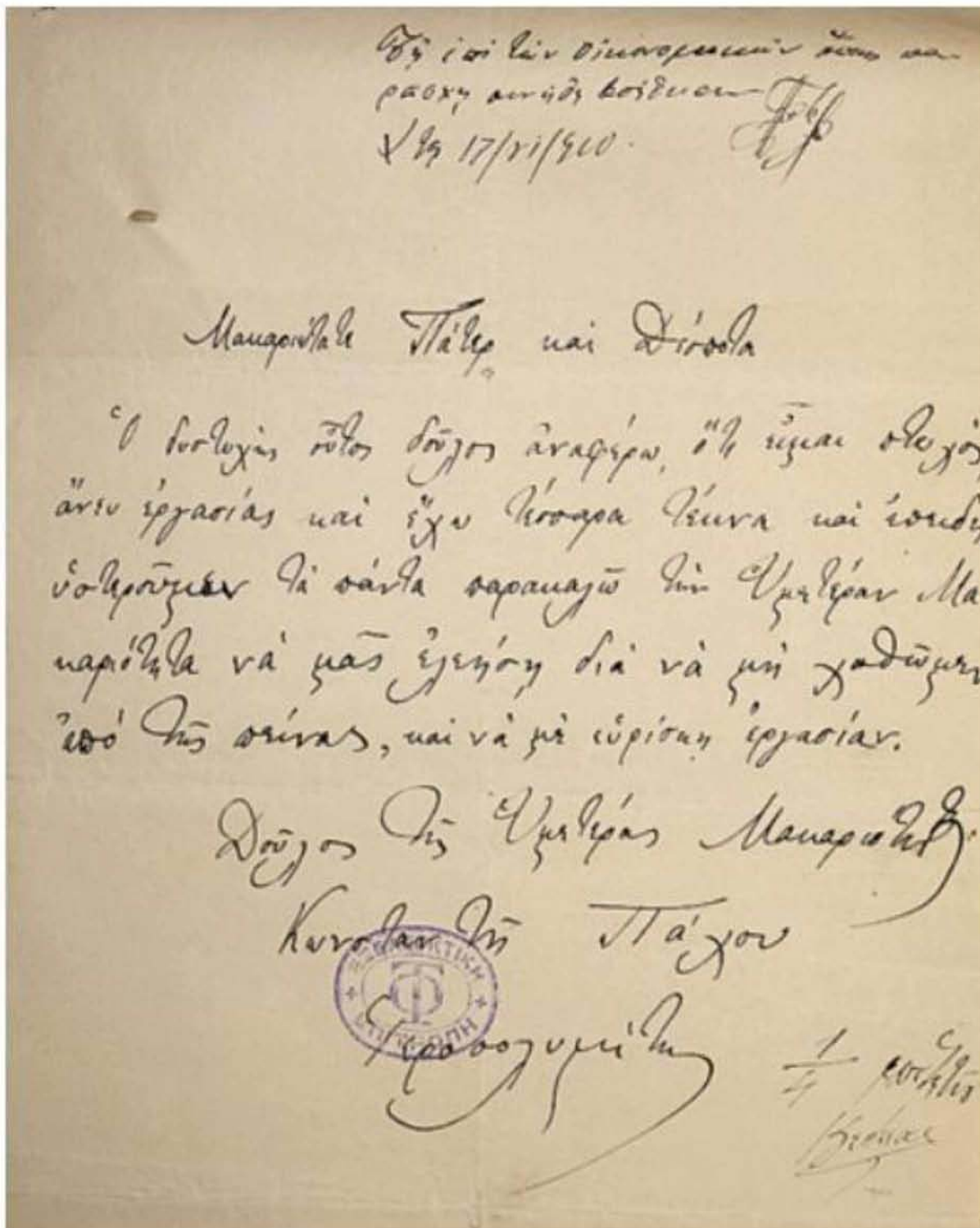
Εικόνα 22: Ταυτότητα Ιερουσαλημίτη επί περιόδου της Βρετανικής Εντολής. Ανακτήθηκε 31/5/2019 από https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Palestine_Jerusalem_al-Maliha_NK27662.jpg

κινείται.

Χαρακτηριστικά, ο γιατρός Νικόλαος Νίνος επιλέγει ως σύμβολο την ελληνική σημαία για να σηματοδοτήσει το σπίτι του και το ιατρείο του ή συμμετέχει στις εργασίες του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού ως εκπρόσωπος της Παλαιστίνης. Η ταυτότητά του σε αυτό το επίπεδο καθορίζεται με την εθνικότητα πρωτίστως και δευτερευόντως με την τοπικότητα, αν και ο διαχωρισμός δεν είναι σαφής και θα πρέπει να ιδωθεί από την οπτική των διασπορικών κοινοτήτων.

Σε ένα τρίτο επίπεδο η συμμετοχή του σε δομές του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, η σηματοδότηση των χώρων του με σύμβολα της Αγιοταφίτικης Αδελφότητας αλλά και η

Εικόνα 21: Έγγραφο αίτημα με τον δηλωτικό όρο «Ιερουσαλημίτης» από το κεφάλαιο 6 στο Ordinary Jerusalem.

τακτική συμμετοχή στην επιτέλεση θρησκευτικών δρώμενων καθορίζουν την ταυτότητα με βάση την θρησκεία και ειδικότερα την ελληνορθόδοξη εκδοχή του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων.

Οι επιλογές καθορισμού της ταυτότητας του γιατρού Νικόλαου Νίνου δημιουργούν μια πολλαπλή ταυτότητα που είναι ορατή είτε μέσω του υποκειμένου είτε μέσω των συμβόλων που ο ίδιος επιλέγει. Και παρ' όλες τις αναδύσεις εθνικών ταυτοτήτων από το 1948 και μετέπειτα στην Ιερουσαλήμ, η πολλαπλή ταυτότητα του «Ιερουσαλημίτη» είναι μια αποδεκτή συνθήκη και στην σημερινή εποχή.

Εν κατακλείδι η επαγγελματική του θέση, η θέση του στην κοινότητα, ο γενέθλιος χώρος του, η διαρκής κοινωνική δραστηριότητά του, η ιδεολογική του θέση και η αντιπροσώπευση της κοινότητας σε παγκόσμια διασπορικά φόρουμ αποτελούν ένα μίνιμουμ επιμέρους στοιχείων συγκρότησης της ταυτότητάς του με έμφαση στο locality, κάτω από την ιδιαιτερότητα όπου ο χώρος συνθέτει την ταυτότητα του υποκειμένου.

Μέσα από τον όρο «Ιερουσαλημίτης» τα υποκείμενα θέτουν και μια σειρά θέσεων που σχετίζονται με την ιδιοκτησία χώρων που de facto καθορίζουν την ύπαρξή τους. Ο χώρος σε πολλές περιπτώσεις καταστρατηγήθηκε στο πλαίσιο συγκρούσεων³², γεγονός που οδήγησε στην αποδόμηση της ελληνικής κοινότητας. Εν τούτοις η συνέχιση της κατοχής ιδιοκτησίας μέσω ατομικών ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων ή των Πατριαρχικών ιδιοκτησιών συνεχίζει να αποτελεί μέρος του αφηγήματος συγκρότησης της ατομικής ταυτότητας, της συλλογικής ταυτότητας της κοινότητας στην Ιερουσαλήμ αλλά και της διασπορικής κοινότητας των Ιερουσαλημιτών παγκόσμια.

Ο όρος «Ιερουσαλημίτης» ως δηλωτικός όρος της ταυτότητας υποκειμένων αρχίζει να χρησιμοποιείται σε έγγραφα από τον 19^ο αιώνα³³. Ο κάτοικος της Ιερουσαλήμ, πέρα από εθνική καταγωγή ή ιδεολογική δήλωση, χρησιμοποιεί τον όρο της τοπικότητας (locality) «Ιερουσαλημίτης» για να ισχυροποιήσει το προφίλ του σε αναζήτηση εργασίας, διεκδίκησης θέσεων σε εξουσιαστικές δομές, αναγνώρισης σε αντίθεση με τους κατοίκους άλλων περιοχών. Η χρήση του όρου θα αναγραφεί σε επαγγελματικές κάρτες (cart visit), παράλληλα με την τουλάχιστον διπλή γλωσσική αναγραφή των στοιχείων του υποκειμένου αρχικά.³⁴

«*“...Πολλοί λένε ότι είναι Ιερουσαλημίτες...” μου αναφέρει ο Ιωάννης Καρδασόπουλος³⁵ στην ερώτησή μου για τον αντίστοιχο Σύλλογο Ιερουσαλημιτών στην Αθήνα.*

“...Πολλοί έρχονται και λένε ότι είναι Ιερουσαλημίτες, για το δικό τους συμφέρον...” συνεχίζει ο Αναστάσης Δαμιανός, κατά το ταξίδι προς το αεροδρόμιο Μπεν Γκουριόν του Τελ

³² Πόλεμος 1948 και διχοτόμηση Ιερουσαλήμ.

³³ Ordinary Jerusalem

³⁴ Ordinary Jerusalem

³⁵ Ιωάννης Καρδασόπουλος, Ιερουσαλημίτης γεννημένος στην Ιερουσαλήμ, η οικογένειά του έχει καταγωγή από τον Άγιο Γεώργιο Νηλείας, Πήλιο, και είχε μεταναστεύσει στην Αίγυπτο.

Αβιβ (27/1/2019), διαπίστωση που συμφωνεί και ο Βασίλης Κυριακός³⁶ που συνταξιδεύουμε προς την Ελλάδα». (Ημερολόγιο πεδίου 26/1/2019)

Η χρήση του όρου, από διαφορετικά εθνοτικά ή ιδεολογικά υποκείμενα αντιστοιχεί στον όρο «Αγιοταφίτης» όταν αναφερόμαι σε υποκείμενα που ανήκουν στην ελληνική κοινότητα ιερωμένων και μοναχών του Ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Η χρήση του όρου, κι εδώ προσδίδει στην ταυτότητα την τοπικότητα, παράλληλα και την εξουσιαστική θέση του υποκειμένου έναντι και των υποκειμένων που ανήκουν στην αραβόφωνη κοινότητα ιερωμένων του Ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου. Ένας όρος που δημιουργεί διχοτομίες, εντάσεις και συγκρούσεις από τον 19ο αιώνα και μετά, ειδικά εστιασμένες στις θέσεις εξουσίας εντός της πατριαρχικής κοινότητας αλλά και για διαχείριση των ιδιοκτησιακών χώρων καθώς αυτές συνδέονται με πολιτικές που εγείρουν εθνοτικές και εξουσιαστικές συγκρούσεις με άλλες κοινότητες ή κρατικές οντότητες³⁷.

Αναστοχαζόμενος τα πρόσωπα³⁸ στα οποία αναφέρθηκα και πώς συγκροτούν τις ταυτότητές τους παρατηρώ τις πολλαπλές επιλογές τους. Αρχικά επιλέγουν την ένταξη στην ιδεολογική – θρησκευτική κοινότητα των ελληνορθόδοξων χριστιανών, με τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις που χαρακτηρίζουν την κοινότητα σε ελληνόφωνους και αραβόφωνους.

Με την επιλογή ένταξης σε εθνοτική ομάδα καταγωγής διαφοροποιούνται σε Έλληνες, Άραβες - Παλαιστίνιοι. Ένας ακόμη διαχωρισμός έχει άμεση σχέση με την γενεαλογική τους γραμμή. Οι αμιγείς γάμοι εντός της εθνοτικής ομάδας δίνουν ένα σαφή εθνοτικό προσδιορισμό. Στις περιπτώσεις των μεικτών γάμων δημιουργούνται διαφοροποιήσεις. Ο John Tleel μέσα από τα κείμενά του, προερχόμενος από μεικτό γάμο ελληνίδας με παλαιστίνιο, εμφανίζεται να δηλώνει ελληνορθόδοξος, ελληνόφωνος, ελληνο-παλαιστίνιος. Η αντίφαση που δημιουργείται σε πολλές παρόμοιες περιπτώσεις, ειδικά σε περιπτώσεις μεικτών γάμων, οδηγεί στην αποδοχή του «Ιερουσαλημίτη» ως κύριου προσδιορισμού της ταυτότητας των υποκειμένων. Η ταυτότητα μ' αυτόν τον προσδιορισμό καλύπτει όλες τις επιμέρους διαφοροποιήσεις ιδεολογικές, εθνοτικές, ενδοκοινοτικές. Παράλληλα συνδέει το υποκείμενο με ένα χώρο έντονα συμβολικό, αναγνωρίσιμο και κοσμοπολίτικο που του προσδίδει επιπλέον αναγνωρισιμότητα και αίγλη.

Κατά τον Haim Yacobi (2015) η αποδοχή της ταυτότητας του «Ιερουσαλημίτη» που εδαφοποιείται πάνω σε διαιρεμένους ή αμφισβητούμενους χώρους, μας συνδέει με τον όρο «βαλκανιοποίηση» της Maria Todorova (1997). Η ρευστότητα αναγκάζει τα υποκείμενα να

³⁶ Κρίση του 2005 στο Πατριαρχείο με έλληνες στελέχη της διοίκησης του (υπόθεση Παπαδήμα).

³⁷ Συγκρούσεις αραβόφωνων με ελληνορθόδοξους, ο.π.π.

³⁸ Στα πρόσωπα που γίνεται αναφορά στην εργασία και ανήκουν στην ελληνορθόδοξη χριστιανική κοινότητα της Ιερουσαλήμ είναι οι: John Tleel, Khalil al Sakakini, Αναστάσης Δαμιανός, Ευτυχία Τζαφέρη – Σεχερλή, Ιωάννης Καρδασόπουλος, Κωνσταντίνος Αναστασίου και Νικόλαος Νίνος.

αναζητήσουν προσδιορισμούς ταυτότητας που να εμπεριέχει όλες τις πιθανές διχοτομίες και ως κατασκευή θα συμπεριλάβει την κάθε διαφορετικότητα. Υπ' αυτή την έννοια η πόλη μπορεί να δώσει την αναγκαία συνθήκη ταυτότητας καθώς λειτουργεί με όρους πολιτισμικής συμπερίληψης.

Ο Bernard Lewis (1998:142) σημειώνει ότι «η αλληλεπίδραση πολλαπλών και συχνά συγκρουόμενων ταυτοτήτων» είναι παράλληλα μια συνθήκη στο πλαίσιο του νεοτερισμού όπου όλα μετασχηματίζονται με διαφορετικές ταχύτητες και τρόπους. Η Ιερουσαλήμ αποτελεί ένα αντίστοιχο παράδειγμα μετασχηματισμού πεδίου στη νεοτερική εποχή που πρέπει να ειδοωθεί μέσα από τις διαφορετικές ιδεολογικές αρχές που την συγκροτούν. Η επιλογή των πολιτών της να προσδιορίζουν της ταυτότητα τους ως «Ιερουσαλημίτες» ενσωματώνει όλη την ιστορική και πολιτισμική ποικιλότητα της πόλης, πολλές φορές ενάντια σε πρόσφατες ιστορικές περιόδους που αναδείκνυαν όρους όπως εθνικισμός, πανεβραϊσμός ή παναραβισμός, ρατσισμός κλπ.

5. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ

5.1. ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΠΕΔΙΟΥ: ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ - ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΠΟΛΗΣ –

*«...κι όταν με αχτίνες φλογερές ο ήλιος ανεβαίνει
και τους αγρούς ανάβοντας χόρτα και ανθούς ξεραίνει,
ιδού την Ιερουσαλήμ ξανοίγουν εμπροστά τους,
ιδού στην Ιερουσαλήμ στρέφουν τα βλέμματά τους...»*

Τορκουάτο Τάσσο, «Ελευθερωμένη Ιερουσαλήμ» Άσμα τρίτο, ³⁹

*«...Έχει σκοτεινιάσει. Ρίχνω
μια τελευταία ματιά στην μάζα των
προσκυνητών που κινείται ρυθμικά
τιμώντας το Sabbath μπροστά στο
τείχος των Δακρύων. Γυρνώ στη
γνώριμη πλέον διαδρομή προς την
πόλη της Γιάφρας διασχίζοντας την
David Road. Τα περισσότερα μαγα-
ζιά έχουν πλέον κλείσει. Λίγοι μαγα-
ζάτορες περιμένουν στωικά τους τε-
λευταίους πελάτες τους. Κάποιοι άλ-
λοι έχουν μαζεωθεί στα μικρά καφε-
νεία για μια τελευταία κουβέντα.
Αποφασίζω να στρίψω προς το
Muristan και να επισκεφθώ τον Ναό
της Αναστάσεως. Διασχίζω σιωπηλές
στοές που το κιτρινωπό φως τονίζει
περισσότερο τις σκιές παρά φωτίζει.
Στον ναό της Αναστάσεως επικρατεί
σιωπή. Τα πλήθη των επισκεπτών και*

Εικόνες 23,24,25,26: παλιά πόλη της Ιερουσαλήμ (Αρχείο Η-
ρακλή Καραγιάννη)

³⁹ Ανακτήθηκε 31/5/2019 https://el.wikisource.org/wiki/Ελευθερωμένη_Ιερουσαλήμ/Άσμα_τρίτο

προσκυνητών έχουν αποχωρήσει. Ποιος ξέρει για πού; Μια μαυροντυμένη καλόγρια στέκει στην μια μεριά. Απέναντι, προς την μεριά των Αβησσυνών, ένας ιερέας κάθεται στα σκαλοπάτια. Κι οι δυο τους ασχολούνται με το κινητό τους τηλέφωνο. Κι ο θεός μπορεί να περιμένει λίγο σκέφτηκα. Ίσως αυτή την στιγμή νάναι πιο σημαντικά τα επίγεια. Την σιωπή ταράζει άξαφνα η φωνή του ιμάμη από το γειτονικό τζαμί του Ομάρ. Είναι αργά. Ανεβαίνω στην *Christian Road* και επιστρέφω *David Road*. Το μικρό τζαμί της αγοράς, χωμένο ανάμεσα στα τελευταία ανοιχτά μαγαζιά, έχει ανοικτές τις πόρτες του για τους τελευταίους πιστούς. Σε απόσταση λίγων μέτρων τρεις Θεοί ακούνε τα λόγια των πιστών τους. Τρεις κόσμοι που αναζητούν τα δικά τους όνειρα, έχουν τις δικές τους νοσταλγίες. Τρεις χρόνοι που ο καθένας διεκδικεί τα δικά του σημάδια. Χρόνοι... πόσοι χρόνοι άραγε; ... στην παλιά πόλη... στην νέα πόλη... και κάπου εκεί γύρω κρυφογελά κι ο Κερδώς Ερμής... πάνω από ιδεολογικούς χρόνους, πάνω από... Πιάνω τον εαυτό μου να χαμογελά καθώς έρχονται στο νου ανάκατες λέξεις από τις μέρες στο εργαστήριο του μεταπτυχιακού ... *juxtaposing time ... coexistence ... temporality*⁴⁰. Κι όλα αυτά στην ίδια πόλη αυτή που κλείνεται πεισματικά στα τείχη της. Δίπλα μου συνεχώς προσκυνητές κατά ομάδες πηγαινοέρχονται για την δική τους προσευχή. Οι στίχοι του ποιήματος «Γιομ Κιπούρ» του Γιεχούντα Αμιχάι (παράρτημα 1.4) ήρθαν στη σκέψη μου.

«...Εβαλα, όπως πρέπει, το καλό μου κοστούμι

Και πήγα να προσευχηθώ

Στο Τείχος των Δακρύων, στην Παλιά Πόλη.

Στο δρόμο στάθηκα για πολλή ώρα

Μπρος από τη βιτρίνα ενός μικρομάγαζου

Κοντά στην πύλη της Δαμασκού.

Πουλούσε κλωστές πολύχρωμες

Και λαμπερές καρφίτσες

Φάνταζε σαν την Ιερή μας Κιβωτό

Με τις πόρτες ορθάνοιχτες.

Μιλούσα στον Άραβα μαγαζάτορα

Από μέσα μου,

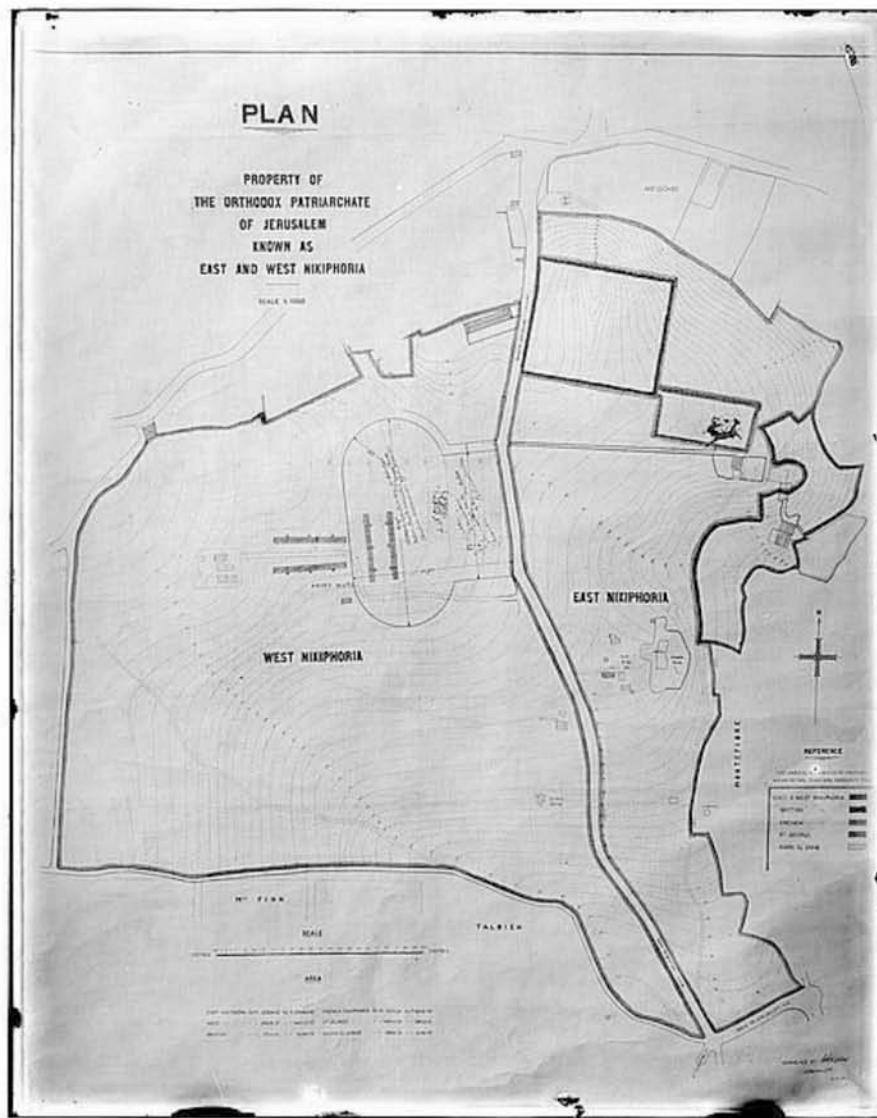
Από την ψυχή μου, ...»

⁴⁰ Έννοιες που προσεγγίστηκαν μέσα από το κείμενο των Leila Abu-Shams και Araceli Gonzalez-Vazquez “Juxtaposing Time : an Anthropology of Multiple Temporalities in Morocco » (2014)

Πριν την πύλη της Γιάφας στέκομαι για μια τελευταία ματιά στην είσοδό της *Hotel Imperial*. Ρίχνω μια τελευταία ματιά τριγύρω. Η ματιά σταματά στην επιγραφή πάνω από την στοά «ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΥΟΝΤΟΣ ΝΙΚΟΛΗΜΟΥ ΤΟΥ Α' ΔΑΠΑΝΗ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΕΥΘΥΜΙΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΟΣ ΤΟΥ Π.ΤΦ 1884 -1889». Η ελληνική παρουσία είναι κάτι παραπάνω από εμφανής. Βγαίνω από την παλιά πόλη. Θα επιστρέψω στο *Greek Colony* με τα πόδια. Διασχίζω το *Mamilla Mall*, συνεχίζω στην *King David Road*, περνώ από το εμβληματικό *King*

David Hotel και το *YMCA* με τον πανύψηλο πύργο του. Συνεχίζοντας συναντώ τον Μύλο *Montefiore*. Πιο κάτω βρίσκονται τα απομεινάρια από τα πρώτα οικήματα (*barracks*) που είχε ιδρύσει ο *Moses Montefiore* για την ανακούφιση των φτωχών εβραίων της παλιάς πόλης.

Στο απέναντι πάρκο *Liberty Bell* ομάδες εβραίων κατοίκων τρώνε και προσεύχονται με την ρυθμική κίνηση που κάνουν. Πιο 'κει τα μικρά παιδιά τους παίζουν στο γρασίδι. Μια ακόμη ελληνική περιοχή των ένδοξων εποχών⁴¹ (παράρτημα 2.11).

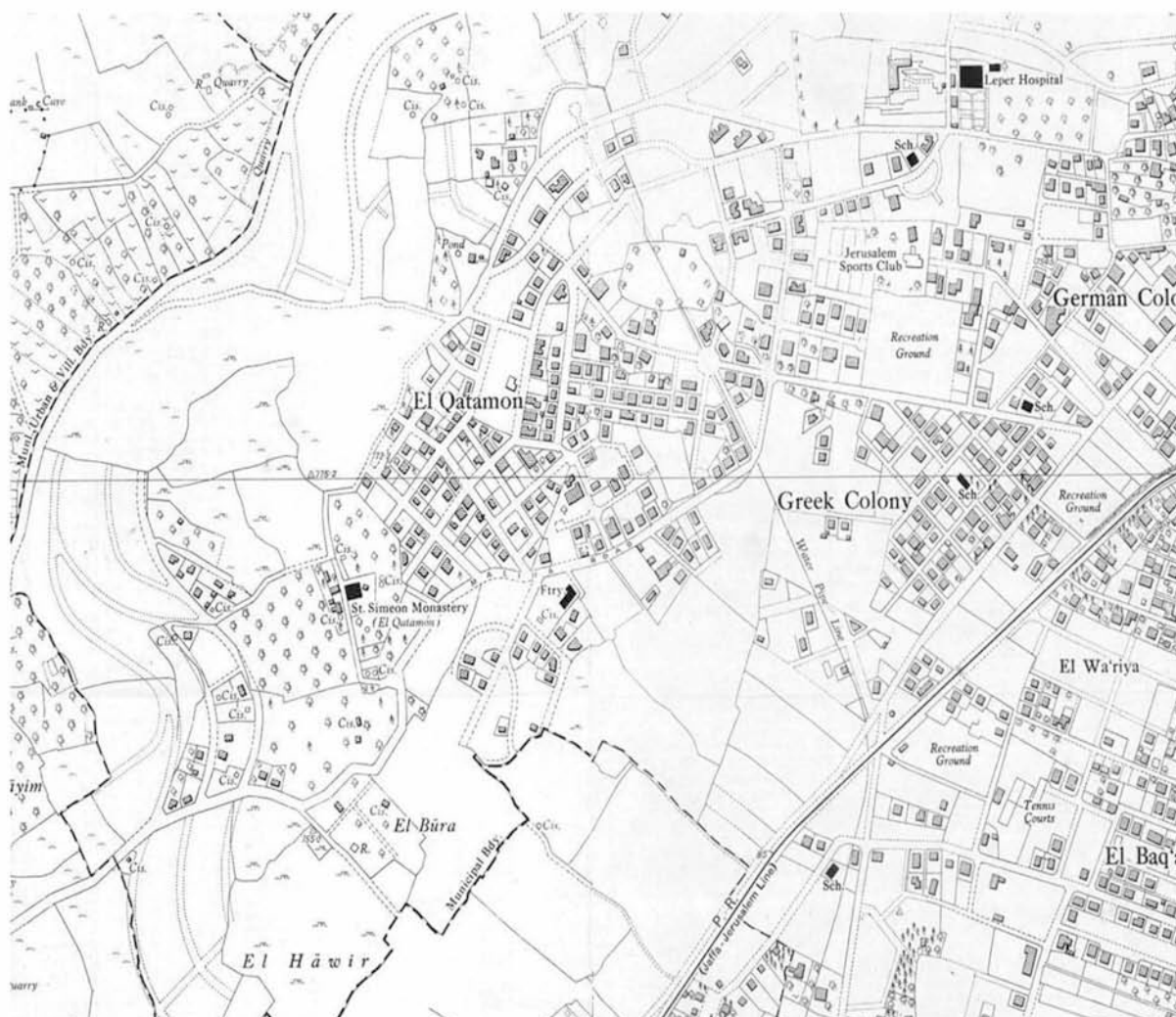

Εικόνα 27: Σχέδιο της Πατριαρχικής γης γνωστής ως «Νικηφόρια» από τις επενδύσεις γης του Νικηφόρου Πετάση κατά το 1848.

Ανακτήθηκε 31/5/2019 από <https://www.alamy.com/plan-of-the-geek-orthodox-property-know-east-nikuphoria>

⁴¹ Itamar Katz & Ruth Kark (2007)

Την ηρεμία του Sabbath θρυμματίζει μια ριπή όπλου και μακρινοί πυροβολισμοί από το μέρος του Abu Tor. Κάποιοι προσεύχονται κάποιοι γιορτάζουν, κάποιοι πολεμούν. Φτάνω στον παλιό σταθμό, απομεινάρια των Οθωμανών και της περιόδου της Βρετανικής εντολής. Συνεχίζω προς την Emek Refa'im Street. Η Talbyia, το German Colony και το Greek Colony που διασχίζω είναι οι γειτονιές όπου οι Έλληνες άφησαν τα δικά τους ίχνη στην νέα πόλη....». (Ημερολόγιο πεδίου: 25/1/2019)

Εικόνα 28: Τα οικιστικά σύνολα του El Qatamon, Talryia, Baq'a και κυρίως του Greek Colony το 1937. Εδώ συγκεντρώνονταν το μεγαλύτερο μέρος της Ελληνικής Κοινότητας στην νέα πόλη μέχρι το 1948. Πολλά από τα κτίρια ήταν έργα του ελληνικής καταγωγής αρχιτέκτονα Σπύρου Χούρι. (Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάζω ατομικά και συλλογικά αφηγήματα που προβάλλουν οι Έλληνες της Ιερουσαλήμ και τα όποια σχετίζονται με την ταυτότητα τους. Ειδικότερα θέματα που θα εξεταστούν αφορούν την νοσηματοδότηση της ταυτότητας από τα υποκείμενα. Καθώς και η χρήση λέξεων όπως «Έλληνας», «πατρίδα», «Ιερουσαλημίτης» και η σύνδεση αυτών των λέξεων με ιδεολογικούς χώρους. Τα ερωτήματα που προκύπτουν είναι: αν συνδέονται οι

δηλωτικοί όροι της ταυτότητας των υποκειμένων, ή τι θεωρεί ο «Έλληνας» της Ιερουσαλήμ ως «πατρίδα του» και γιατί κυρίως προτάσσει τον όρο «Ιερουσαλημίτης».

Εξετάζω την πολλαπλότητα των «τόπων καταγωγής» και των «κύριων δηλωτικών όρων των ταυτοτήτων» των υποκειμένων κυρίως μέσα από την ανάλυση των στοιχείων που συγκεντρώθηκαν. Η συγκέντρωση των στοιχείων έγινε μέσα από καταγραφές συζητήσεων με πληροφορητές, δημόσιες και διαδικτυακές δηλώσεις, επιτόπια παρατήρηση στους χώρους όπου κινούνται και δραστηριοποιούνται τα υποκείμενα. Την έρευνα συμπληρώνουν στοιχεία από αρχεία που παραχωρήθηκαν για μελέτη και αποτύπωση από τα υποκείμενα. Κατά την ανάπτυξη του κεφαλαίου τα παρατιθέμενα στοιχεία που αφορούν την συμμετοχή του ερευνητή όπως καταγραφές συζητήσεων, σημειώσεις από ημερολόγιο πεδίου, σκέψεις, συναισθήματα, προβληματισμοί εμπλέκονται με κείμενα λογοτεχνικά, και αποσπάσματα άλλων ερευνητών. Στόχος είναι να δοθεί μια όσο το δυνατόν πληρέστερη τεκμηρίωση των θέσεων που αναπτύσσω.

Η εγγραφή της παρουσίας των «Ελλήνων» στην Ιερουσαλήμ, πέρα από τις αναφορές σε αρχειακό υλικό (κείμενα, χάρτες, γκραβούρες, φωτογραφίες, πίνακες, πράξεις δικονομικούς, καταλόγους φορολογικούς, απογραφές κλπ) σε σχέση με το Ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, εμφανίζεται σε χάρτες του 19^{ου} αιώνα και μετέπειτα, ως μέρος της αστικής επέκτασης της πόλης, επαγγελματικών δραστηριοτήτων εκτός της παλιάς πόλης και συμμετοχών των μελών της Ελληνικής Κοινότητας σε δημόσιες υπηρεσίες που αναπτύσσονται στο τέλος της Οθωμανικής Περιόδου και κατά την περίοδο της Βρετανικής Εντολής. Σ' αυτό το διάστημα οι Ελληνική Κοινότητα φτάνει να αριθμεί τα 7.000 μέλη, λόγω των ροών από διάφορα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σήμερα οι Έλληνες στην Ιερουσαλήμ ανιχνεύονται μέσα από την υποκειμενική και την υλική ορατότητα τους όπως αυτή εγγράφεται χωροχρονικά στον ιστό της πόλης και στις καθημερινές δραστηριότητές τους.

Παράλληλα όμως ο όρος «Έλληνες, Greek, Rum» ως προσδιορισμός ταυτότητας χρησιμοποιείται από μια πληθώρα κοινοτήτων με διαφορετική νοηματοδότηση (εθνοτική, ιδεολογική, ιστορική κλπ). Δημιουργείται μ' αυτό τον τρόπο μια «πολλαπλότητα ταυτοτήτων» με τη χρήση του συγκεκριμένου όρου ανάλογα πως χρησιμοποιείται από κάθε κοινότητα. Η περιγραφή του Στρατή Τσίρκα (1961) «Ένα φρικτά κομματιασμένο μπακλαβαδωτό» για την Ιερουσαλήμ μας μεταφέρει στην πολυπλοκότητα των κοινοτήτων της πόλης συνολικά αλλά παράλληλα υποδηλώνει και τους εσωτερικούς κατακερματισμούς των κοινοτήτων. Ουσιαστικά αν διαλέξεις ένα «κομμάτι» από τις κοινότητες κι αυτό είναι το ίδιο «φρικτά κομματιασμένο». Κάτω από αυτή την οπτική η προσέγγιση υποκειμένων που δηλώνουν στην ταυτότητά τους «Έλληνας ή Greek ή Rum», απλά ή ως επιθετικό προσδιορισμό (π.χ. Greek Orthodox), δημιουργεί μια σύνθετη συνθήκη που δεν αντιμετωπίζεται στα πλαίσια της παρούσας έρευνας.

Πρέπει να επιλεγεί «ένα φύλλο από το κομμάτι του μπακλαβά», για να συνεχίσουμε πάνω στην οπτική του Στρατή Τσίρκα, για να διερευνηθεί σε βάθος.

Για την οικονομία της έρευνας στον όρο «Έλληνες»⁴² περιλαμβάνω μόνο τα υποκείμενα που συγκροτούν οι υποομάδες των Ελλήνων του Ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου της Ιερουσαλήμ (θα αναφέρεται ως Πατριαρχείο) και της Ελληνικής Κοινότητας της Ιερουσαλήμ. Στον όρο περιλαμβάνω επίσης κι όσους έχουν ή επιλέγουν ως δηλωτικό της ταυτότητας τους την «ελληνική» καταγωγή, κυρίως διπλωματικούς υπαλλήλους, επιχειρηματίες, τουρίστες – προσκυνητές, μελετητές – σπουδαστές κλπ. Στον όρο «Έλληνες», παρόλο που τον επιλέγουν ως δηλωτικό της ταυτότητας τους, δεν συμπεριλαμβάνονται τα μέλη του Ελληνικού - Λατινικού Πατριαρχείου των Ιεροσολύμων και της Μελχικής Ελληνικής Εκκλησίας⁴³. Αυτό προϋποθέτει μία σε βάθος εργασία για την συγκρότηση της ταυτότητας των συγκεκριμένων υποκειμένων, αν αυτή συσχετίζεται με πολιτικές εξουσίας (θρησκευτικές και πολιτειακές) που εξελίσσονται στον χώρο των εκκλησιών αλλά και των κρατών της Μέσης Ανατολής. Όλα τα παραπάνω υποκείμενα των υποομάδων, συχνά, συμμετέχουν σε κοινές επιτελέσεις σε χώρους που έχουν νοηματοδοτηθεί, συμβολοποιηθεί και εγγραφεί ως «ελληνικοί»⁴⁴.

Κατά την επιτόπια παρατήρηση της εκδήλωσης της Ελληνική Κοινότητας της Ιερουσαλήμ (θα αναφέρεται ως Κοινότητα) στις 26/1/2019 για την «άφιξη της λατέρνας», δωρεά του Πολιτιστικού Συλλόγου «Ίλιδα», έδρα στο Ίλιον Αττικής, στην Κοινότητα, καταγράφηκε η πολυπλοκότητα της ταυτότητας των υποκειμένων που δηλώνουν «Έλληνες». Στην «ελληνικού χρώματος» εκδήλωση, πολιτιστικού και μνημονικού ενδιαφέροντος, την ομάδα των συμμετεχόντων που δηλώνουν «Έλληνες» συμπεριλαμβάνονταν υποκείμενα όπως: υποκείμενα που ζουν στην Ιερουσαλήμ (παλιά και νέα πόλη), χωρίς ή και σε μεικτούς γάμους με υποκείμενα άλλων κοινοτήτων, διπλωματικοί υπάλληλοι που υπηρετούν στην Ιερουσαλήμ, διπλωματικός υπάλληλος που είχε υπηρετήσει στην Ιερουσαλήμ και συνεχίζει να έχει στενές

⁴² Στο John Tleel (2011), υπάρχει μια συνοπτική αλλά ιδιαίτερα σχολαστική παρουσίαση των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ κατά τον 20^ο αιώνα.

⁴³ Τα μέλη του Ελληνικού - Καθολικού Πατριαρχείου των Ιεροσολύμων (Greek Catholic Patriarchate - ουνίτες) και της Μελχικής Ελληνικής Εκκλησίας (Kanīsat ar-Rūm al-Malakiyyīn al-Kāṭūlīk), προτάσσουν στον τίτλο τους το «ελληνικό» υπονοώντας την καταγωγή από ελληνικούς πληθυσμούς της Μέσης Ανατολής ερμηνεύοντας το αραβικό rum σε Έλληνες αντί ρωμαίων – ρωμίων. Ως προς την συγκρότησή της η Μελχική εκκλησία αποτελεί έκφραση των χριστολογικών αντιπαραθέσεων του Νεστοριανισμού και του Μονοφυσιτισμού του 5^{ου} και 6^{ου} αιώνα μ.Χ. (σχίσμα 451 μ.Χ. – στους μονοφυσίτες ανήκουν οι Αρμένιοι, οι Αιγύπτιοι (Κόπτες), οι Αιθίοπες, οι Σύριοι – Αραμαίοι, οι Ασσύριοι).

⁴⁴ Κυρίως αναφέρομαι στην «Λέσχη» της Ελληνικής Κοινότητας της Ιερουσαλήμ, οδός Yehoshu'a Bin Nun 8, Jerusalem (πρώην οδός Efthilios Road, Greek Colony, επί British Mandate, προς τιμήν του Μέγα Σκευοφύλακα του Ιερού Ναού της Αναστάσεως αρχιμανδρίτη Ευθύμιου (1843-1917), που πρωτοστάτησε στη δημιουργία της ελληνικής αποικίας με την αγορά έκτασης 100 εκταρίων (40 στρέμματα) από το Πατριαρχείο)

επαφές με την Κοινότητα, νεο-αφιχθέν υποκείμενο (πανεπιστημιακός) με μεικτό γάμο, υποκείμενα από την Ελλάδα που κατάγονται από την Ιερουσαλήμ και συνεχίζουν να διατηρούν ιδιοκτησίες, Εκτός των «Ελλήνων» στην εκδήλωση συμμετείχαν και υποκείμενα όπως: υποκείμενα με εβραϊκή ταυτότητα με ή χωρίς προέλευση γονέων από την Ελλάδα, με αυξημένη ενσυναίσθηση της «ελληνικότητας» με γνώση ελληνικής γλώσσας και πολιτισμικών στοιχείων, υποκείμενο σερβικής ταυτότητας χωρίς γνώση ελληνικής γλώσσας και μικρή γνώση πολιτισμικών στοιχείων αλλά σε στενή σχέση με μέλη της κοινότητας, υποκείμενα αραβόφωνης ταυτότητας μέλη οικογενειών μεικτών γάμων με γνώση ελληνικής γλώσσας και πολιτισμικών στοιχείων.

Στην εκδήλωση δεν συμμετείχαν ιερωμένοι μέλη της Αγιοταφίτικης Αδελφότητας ή αραβόφωνοι ιερωμένοι. Στην συγκεκριμένη εκδήλωση συμπεριλαμβάνω και τον γράφοντα ως ορατό υποκείμενο με συμμετοχή στην επιτέλεση και σε επαφή με τους συμμετέχοντες, σε μια διαδικασία ενεργητικής παρατήρησης. Από την σύνθεση των συμμετεχόντων υποκειμένων η χρήση του όρου «Έλληνας» νοηματοδοτείται διαφορετικά από κάθε υποκείμενο δημιουργώντας μια πολυπλοκότητα στον σαφή προσδιορισμό του. Η νοηματοδότηση μπορεί να είναι «εθνοτικού», «πολιτισμικού» ή «ιδεολογικού - θρησκευτικού» περιεχομένου.

Η εγγραφή του όρου «Έλληνας» πραγματοποιείται τόσο στο ατομικό - προσωπικό αφήγημα των ίδιων, όσο και στο επίσημο - συλλογικό αφήγημα της κοινότητας, παράλληλα με τις αναφορές στα αφηγήματα άλλων υποκειμένων ή ομάδων – κοινοτήτων της πόλης. Η συγκρότηση των αφηγημάτων καλύπτει τις συναισθηματικές ανάγκες των υποκειμένων στο παρόν όπως αυτό γίνεται εμφανές από τις καταγραφές που ακολουθούν παρακάτω. Αρχικά είναι η αναγκαία συνθήκη που τους συνδέει με την πόλη και τον χώρο δικαιολογώντας την παρουσία τους. Το αφήγημα περικλείει μια σειρά επιμέρους ατομικών στοιχείων, όπως η οικογενειακή ορατότητα στο παρελθόν ή η σύνδεση με ισχυρά κέντρα όπως το Πατριαρχείο ή την Κοινότητα, που προσδιορίζουν (αυτοπροσδιορίζουν ή ετεροπροσδιορίζουν) την ταυτότητά τους. Στο αφήγημα (ατομικό ή συλλογικό) συνήθως συμπεριλαμβάνουν την αναπαράσταση το παρελθόντος, την προβολή του μέλλοντος στο παρόν, ως μια βιωμένη προσδοκία, που έχει σχέση με την συνέχιση της παρουσίας τους στην πόλη.

Η διαρκής χρήση της λέξης «Έλληνας», και των παραγώγων της, κατά την διάρκεια της έρευνας από τους πληροφορητές, έχει διττή σημασία. Από το ένα μέρος σχετίζεται με την πολιτική της διάσταση και τα δικαιώματα που απορρέουν από την δήλωση «Έλληνας» (Status quo, κατοχή γης). Από το άλλο μέρος θα μπορούσε εύκολα να θεωρηθεί ως ένας «ιδιόμορφος εθνοτισμός» που δηλώνει την καταγωγή με την ευρεία έννοια καθώς η προγονικές εστίες δεν ήταν μέρη του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Θα μπορούσε κάλλιστα να θεωρηθεί ως «ελληνικός εθνικισμός» του τέλους του 19ου αιώνα, όπως εκφράστηκε από τον Νικόλαο

Πολίτη και άλλους. Ο «ιδιόμορφος εθνοτισμός» τους εμπλέκεται εντονότερα με στοιχεία ρομαντισμού και είναι απαλλαγμένος από εθνικούς μεγαλοϊδεατισμούς. Ο μόνος μεγαλοϊδεατισμός που δηλώθηκε από τους πληροφορητές θα μπορούσε να αφορά την συνέχιση της «ελληνικότητας» του Πατριαρχείου. Στο χώρο της Ιερουσαλήμ, με την έντονη εθνικιστική και ιδεολογική αντιπαράθεση κοινοτήτων, η δήλωση «Έλληνας» θα μπορούσε να θεωρηθεί ως αυτονόητη. Κι αυτό έχει να κάνει με την ιστορική παρουσία του Πατριαρχείου χρήση και την χρήση του όρου για της ανάδειξη της διαφορετικότητας ιδεολογικών διαφορών σε δογματικό επίπεδο και κυριαρχικό επίπεδο⁴⁵.

Η Νουρντάν Τουρκέρ (2018) στην εθνογραφία της για τους Έλληνες της Πόλης χρησιμοποιεί ως υπότιτλο μια ενδιαφέρουσα φράση, «Δεν έχω πατρίδα, έχω τον τόπο μου». Μια φράση που στους Έλληνες της Ιερουσαλήμ αναδεικνύεται μέσω της σύνδεση των υποκειμένων με ελληνικά πολιτισμικά στοιχεία (γλώσσα, ήθη κι έθιμα κλπ) καθώς και με την ιδεολογική τους ταύτιση στο Ελληνορθόδοξο δόγμα. Στις συζητήσεις τους, στις εκδηλώσεις, στην προβολή των ιδίων στη δημόσια σφαίρα η εικόνα της Ελλάδας προβάλλεται ως η «αιώνια κοιτίδα» του «ελληνισμού». Θεωρούν τους ίδιους ως μια διακλάδωση στο «ριζικό σύστημα» του δέντρου του ελληνισμού, που το στηρίζει, το τροφοδοτεί και το συνεχίζει χρονικά και χωρικά το άπλωμά του. Η φράση «δεν έχω πατρίδα, έχω τον τόπο μου» περικλείει μια σημαντική δήλωση για τους «Έλληνες» της Ιερουσαλήμ, που αναλύεται στην συνέχεια.

Η χρήση ως προσδιορισμού ταυτότητας της λέξης - όρου «Ιερουσαλημίτης» είναι καθοριστική, όπως αυτό φαίνεται από την έρευνα στις συλλογικότητες τους ή των προσωπικών δηλώσεων, για τους Έλληνες της Ιερουσαλήμ. Ο όρος «Ιερουσαλημίτης» προβάλλει την σύνδεσή τους με την Ιερουσαλήμ ως υποκατάστατο των τόπων καταγωγής τους και ως ενοποιητικό σύμβολο.

Όπως σημειώνουν οι Roger Friedland και Richard Hecht (1996:3), *«η πόλη δεν είναι απλώς ένα βρώμικο σκιηκό στον καθημερινό γύρο, ένα δημόσιο όργανο για την επιδίωξη ιδιωτικής ευτυχίας. Είναι σύμβολο της συλλογικής ταυτότητας κάθε κοινότητας»*. Συνεπώς η υιοθέτηση της πόλης ως συμβόλου στη συλλογική ταυτότητα συναντάται σε όλες σχεδόν τις κοινότητες της Ιερουσαλήμ δημιουργώντας μία ακόμη πολλαπλότητα ταυτοτήτων «εθνοτοπικού» περιεχομένου. Ο όρος «Ιερουσαλημίτης» αποκτά «εθνοτοπικό» περιεχόμενο καθώς τους κατατάσσει σε μία διακριτή ομάδα που τους διαφοροποιεί από αντίστοιχες «εθνοτικές» ή «ιδεολογικές» ομάδες. Πολύ περισσότερο τους «οικειοποιεί» στην πόλη δημιουργώντας αντιθετικό δίπολο με τους «ξένους» άλλους. Κι αυτό δεν αναφέρεται σε

⁴⁵ Αναφερόμαι στο οριστικό σχίσμα των εκκλησιών (1054) και την διάκριση Ανατολική – Δυτική, Ορθόδοξη – Καθολική, Greek – Latin και στις εντάσεις σχετικά με τα δικαιώματα επί των Ιερών Τόπων.

διαφορετικές κοινότητες αλλά και εντός της ίδιας της κοινότητας.

Για την αντίθεση «οικείο» και «μη οικείο» οι πληροφορητές μου σημείωσαν:

«...πολλοί λένε ότι είναι Ιερουσαλημίτες...», και «...πολλοί έρχονται και λένε ότι είναι Ιερουσαλημίτες, για το δικό τους συμφέρον...». Φράσεις που αναδεικνύουν πως αντιλαμβάνονται το «οικείο» και το «μη οικείο» τα μέλη της Ελληνικής Κοινότητας στην σημερινή περίοδο, προσδιορίζοντάς και τους λόγους χρήσης του δηλωτικού όρου από υποκείμενα που δεν ανήκουν σε αυτή.

Σημαντικό στοιχείο, στην επιλογή των παραπάνω όρων, έχει η σειρά δήλωσής τους. Η σειρά των όρων της ταυτότητας των υποκειμένων διαφοροποιείται ανάλογα με το πλαίσιο που δημοσιοποιείται. Αλλιώς δηλώνεται η σειρά των όρων σε συνάντηση του Παγκόσμιου Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού κι αλλιώς σε μια κρατική υπηρεσία στο Ισραήλ.

Ένας από τους λόγους αποδοχής της δήλωσης «Ιερουσαλημίτης» σχετίζεται με την πολλαπλότητα των τόπων καταγωγής των υποκειμένων και τον χρόνο άφιξής τους, που στις περισσότερες περιπτώσεις δεν ανάγονταν στα όρια του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Σε πολλές περιπτώσεις οι τόποι αναφοράς των υποκειμένων είναι περισσότεροι από ένας καθώς οι ροές από τον 19^ο αιώνα και μετά δημιούργησαν πολλούς «γενέθλιους τόπους» λόγω των πολλών χώρων εγκατάστασης των οικογενειών τους. Ένας ακόμη σημαντικός λόγος είναι η τάση ταύτισης με το Πατριαρχείο καθώς σε πολλές περιπτώσεις υπήρχε άμεση οικονομική διασύνδεση με αυτό. Γενικά, στο πλαίσιο της συγκρότησης της ταυτότητας οι ίδιοι επιλέγουν περισσότερα τους ενός συνδηλούμενα για τον προσδιορισμό τους. Στις ταυτότητές τους η δήλωση του δόγματος, η εθνοτική καταγωγή και η πολιτισμική καταγωγή αποτελούν τα κυριότερα σημεία. Στις περισσότερες περιπτώσεις στις ταυτότητές τους υπερισχύει η τοπικότητα. Μέσα σ' αυτή την κατασκευή ταυτότητας η λέξη «Έλληνας» δεν ταυτίζεται με την λέξη «πατρίδα».

«Μια εβδομάδα κάθε μήνα κατεβαίνω στην πατρίδα» μου είχε πει στο τηλέφωνο ο Γιάννης Καρδασόπουλος, σε μια από τις επικοινωνίες μας. Ποια «πατρίδα» εννοούσε; Ήταν ένα από τα ερωτήματα που αναζητούσα απαντήσεις σ' όλες τις συναντήσεις με τους πληροφορητές. Σε πολλά λεγόμενα των υποκειμένων αναλύεται η νοηματοδότηση του όρου «πατρίδα». Η «πατρίδα» του Ιερουσαλημίτη Έλληνα έχει άλλη υπόσταση, που δεν σχετίζεται με το νεότερο μόρφωμα του «ελληνικού κράτους». Το περιεχόμενο διαφοροποιείται σε σχέση με τον «ελληνικό εθνικισμό» και τους μεγαλοϊδεατισμούς καθώς τονίζει με ρομαντικότητα το παρελθόν, είτε ως αρχαιοελληνική κληρονομία είτε ως θρησκευτική συνέχεια.

«Στον κήπο της «Λέσχης» καθισμένοι με τον Κώστα Αναστασίου συζητάμε. Έχει αφήσει για λίγο την δουλειά του, να κάνει ένα τσιγάρο. Συνταξιούχος πλέον, παππούς, περνάει πολλές

ώρες στην «Λέσχη», να φροντίζει για όλα. Ανάβει τσιγάρο.

«Πηγαίνεις στην πατρίδα;» τον ρωτάω... Μένουμε σιωπηλοί... Σε λίγο αρχίζει να μιλάει...

“Τα παιδιά μου τα κράτησα εδώ... αν κι έχουμε σπίτι στο Φάληρο... πάμε μια φορά τον χρόνο... μπορεί τα εγγόνια να πηγαίνουν πιο πολύ...”. Σταματάει. Τραβάει μια ρουφηξιά.

“Εγώ εδώ είμαι καλά... εδώ είναι οι φίλοι μου... Εβραίοι ...Άραβες... η πατρίδα μου”.»

«Με τον Γιάννη Καρδασόπουλο βρεθήκαμε, δια ζώσης, στην εκδήλωση της «Λέσχης» στις 26/1/2019 για την “άφιξη της λατέρνας”. Είχαμε μιλήσει στο τηλέφωνο λίγες μέρες πριν. Οι πληροφορίες που μου είχε δώσει ο Αναστάσιος Δαμιανός μου είχαν εξάψει το ενδιαφέρον.

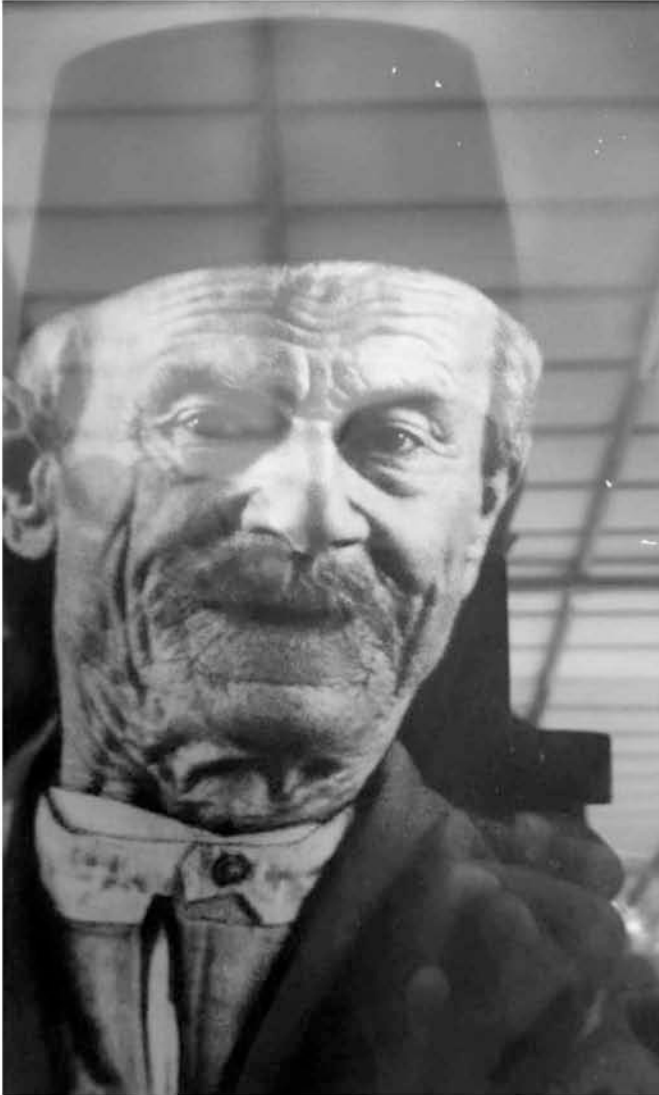
«Είναι ο ειδήμων» είχε πει ο Δαμιανός, όταν τον είχα ρωτήσει για τους Ιερουσαλημίτες των Αθηνών. Κι έπειτα κι ο ίδιος βρίσκονταν σε ένα ατέρμονο πηγαϊνέλα μεταξύ Αθηνών και Ιεροσολύμων. “Μια εβδομάδα κάθε μήνα κατεβαίνω στην πατρίδα” μου είχε πει στο τηλέφωνο. Η φράση αυτή με απασχόλησε αρκετά για το βαθύτερο νόημά της. Το βράδυ της εκδήλωσης, δίνει ανελλιπώς το παρών στις εκδηλώσεις της Ελληνικής Κοινότητας, άρχισε να ξετυλίγει το νήμα της αφήγησής του. “Οι δικοί μου κατάγονται από το Πήλιο, απ’ τον Αη Γιώργη Νηλείας... Έχουμε ακόμα το πατρικό μας εκεί, ανεβαίνουμε αρκετές φορές, έχουμε κι ένα σπίτι ακόμη στο Κατηχώρι, το αγорάσαμε αργότερα... Ο παππούς μου ο Καρδάσης, έτσι λέγονταν τότε, κατέβηκε στην Αίγυπτο... Έκανε περιουσία, οικογένεια... Από εκεί φύγανε πριν το ‘60. Είχε καταλάβει ότι άλλαζαν τα πράγματα.... Έφερε την οικογένειά του στην Ιερουσαλήμ... Μείναμε στην παλιά πόλη... Εγώ εκεί μεγάλωσα. Έκανα παρέα με τον αδελφό του Νίνου, τον Βασίλη, αργότερα με τον Νίκο... Ανεβήκαμε στην Αθήνα αργότερα. Ασχολούμαι με τα πετρέλαια ... συμβόλαια ... ταξιδεύω πολύ...”. (Ημερολόγιο πεδίου 25/1/2019)

Ο Γιάννης Καρδασόπουλος διαμορφώνει την ταυτότητά του με βάση τις οικογενειακές μετακινήσεις. Στην αφήγησή του περιλαμβάνει όλα τα στοιχεία από τους τόπους σταθμούς των μετακινήσεων, τις στάσεις (ατομικές και οικογενειακές) απέναντι σε ιστορικά γεγονότα που δημιουργούν ρήξεις και ανάγκες για νέες μετακινήσεις. Παρ’ όλη την ένταση της αφήγησής του «γεμάτη» συναισθήματα για τις οικογενειακές μετακινήσεις και τους τόπους που έζησαν.

Στην προβολή της ταυτότητας του οι λέξεις που τονίζει είναι «πατρίδα» και «Ελληνας». Για να νοηματοδοτήσει την έννοια «πατρίδα» ο ίδιος επιλέγει την Ιερουσαλήμ ως «γενέθλιο τόπο». Υποθέτω ότι δεν είναι μόνο ο γενέθλιος τόπος αλλά κυρίως το κοινωνικό «ανήκειν» που τον ωθεί σε αυτή την επιλογή. Παρόλο που ζει στην Αθήνα, διατηρεί στενή επαφή με τον πατρογονικό χώρο του Πηλίου, όπως και με την Αίγυπτο μέσω των οικογενειακών επαφών του. Η «πατρίδα», μέσα ένα σύνολο πατρίδων, είναι αυτή που τον ταυτοποιεί πρωτίτως ως «Ιερουσαλημίτης». Μια επιλογή που τον καθορίζει και του διαμορφώνει μια διαφορετική χρονικότητα και καθημερινότητα.

Ένα υποκείμενο μπορεί έχει «πολλαπλές πατρίδες». Τόπους που δεν είναι απλά μνημονικοί χώροι, λόγω μιας διαρκούς κινητικότητας, αλλά χώροι ζωτικοί που επισκέπτεσαι, ζεις, διατηρείς κοινωνικές διαδικασίες ενσωμάτωσης. Στην περίπτωση του Γιάννη Καρδασόπουλου φαίνεται να ισχύει. Η νοηματοδότηση της λέξης «πατρίδα» έχει σχέση με τις συνθήκες και τα υποκείμενα με τα οποία έρχεται σε επαφή.

Εικόνα 29: Ο Αναστάσιος Δαμιανός από την Μπίτολα που ήρθε στην Ιερουσαλήμ γύρω στα 1850. (Αρχείο Ελληνικής Κοινότητας) της διαδρομής του να οδηγηθώ σε υποθέσεις που μπορεί και να βάρυναν στην απόφασή του και τον ερχομό του στην Παλαιστίνη.

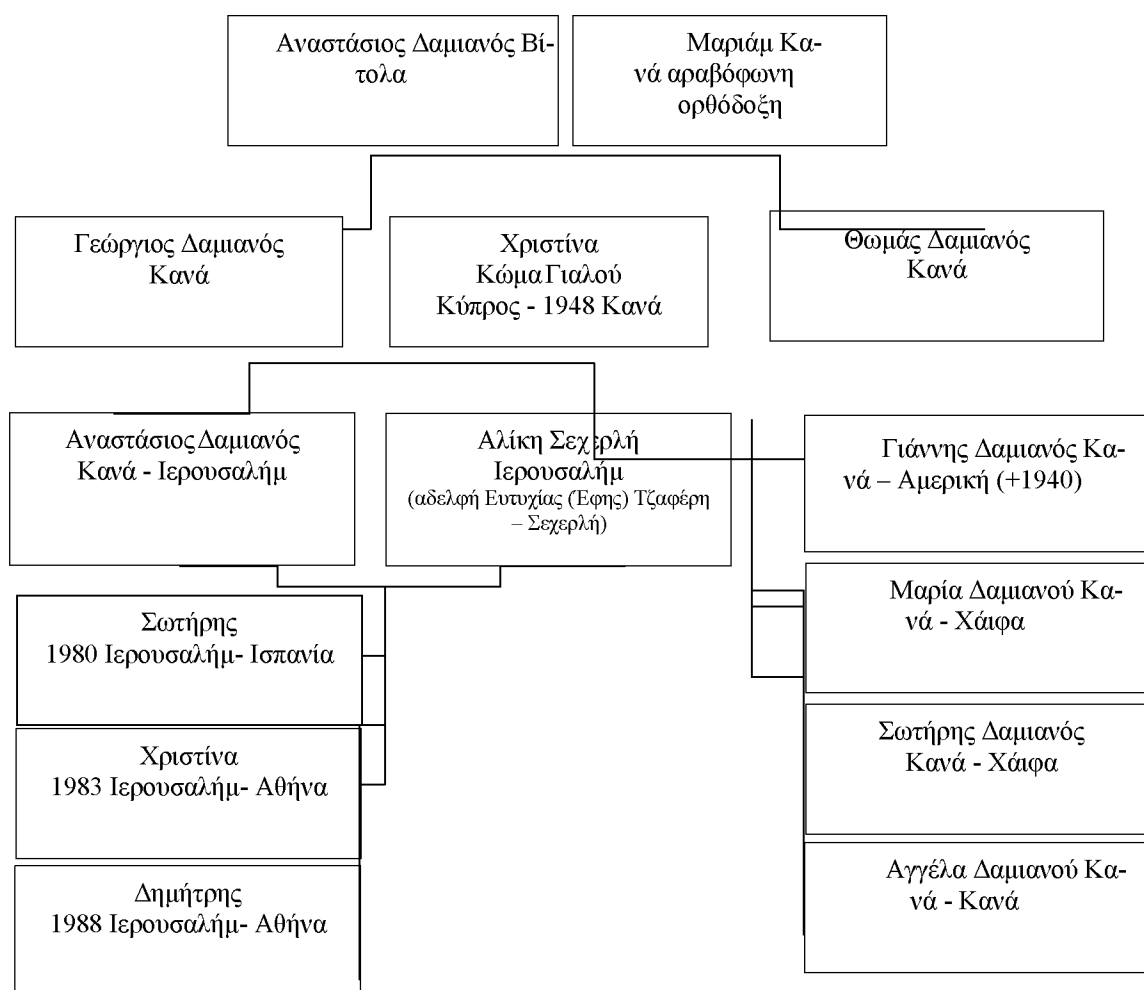
«Ο παππούς μου ήρθε από την Βίτολα... περίπου το 1850...έμεινε στην Αγία Αικατερίνη στα Ιεροσόλυμα... εκεί γνώρισε τον αδελφό της γυναίκας του ...ήταν Άραβας χριστιανός... και του έδωσε την αδελφή του την Μαριάμ... μετά πήγε ψάλτης στην Κανά... έγραψε την λειτουργία με νότες... ήταν η μοναδική ελληνική οικογένεια στην Κανά...». (Ημερολόγιο πεδίου: 15/11/2018)

«Ο παππούς μου ήρθε από την Βίτολα... περίπου το 1850...» μου έλεγε ο Αναστάσιος Δαμιανός καθώς περιέγραφε την οικογένειά του. Όμως δεν έχει καμία επαφή με τον γενέθλιο τόπο του παππού του, σε αντίθεση με την περιγραφή του Γιάννη Καρδασόπουλου για το γενέθλιο τόπο του δικού του παππού. Είναι μια μνήμη που επιβιώνει μέσα από την ζωή του παππού του στην Ιερουσαλήμ και στην Κανά. Αποτελεί ένα «κατακερματισμένο» νήμα που τον συνδέει με ένα παρελθόν που δεν γνωρίζει. Δεν γνωρίζει τους λόγους που οδήγησαν τον παππού του να φύγει από τα Βίτολα (Μπίτολα ή Μοναστήρι). Ούτε γιατί κατευθύνθηκε στην Παλαιστίνη και δεν πήγε σε κάποιο άλλο μέρος. Η ανάμνηση του τόπου εκκίνησης του προσωπικού αφηγήματος είναι χαμένη στην ομίχλη του παρελθόντος.

Το μόνο που μένει είναι μέσα από την «ανάγνωση» των επόμενων στοιχείων

Η μετακίνηση του παππού Αναστάση θα μπορούσε να εξηγηθεί μέσα από την οικονομική ανάπτυξη του Πατριαρχείου (επί γραμματείας Νικηφόρου Πετάση)⁴⁶. (παράρτημα 2.15)

Η χρήση της λέξης «Έλληνας» νοηματοδοτεί από το μέρος της διαφορετικές συνθήκες. Μπορεί να δηλώνει εθνοτική καταγωγή και ένταξη στην αντίστοιχη κοινότητα. Στην περίπτωση του Γιάννη Καρδασόπουλου την διαδρομή του ίδιου και της οικογένειάς του στο χρόνο και το χώρο. Έλληνας, Πηλιορείτης, Αιγυπτιώτης, Ιερουσαλημίτης που ζει στην Αθήνα, την Ιερουσαλήμ, το Πήλιο, σε μια διαδρομή του παππού του που ξεκινά από τα οθωμανικά χρόνια. Ίσως αποτελεί την μεταφορική ρευστή έννοια του ταξιδευτή, «εκών ή άκων», που αποτυπώνεται στην ταυτότητά του.

Πίνακας 1: Γενεαλογικό δέντρο του Αναστάση Δαμιανού

46 Νικηφόρος Πετάσης ο.π.

Εικόνα 30: Ο Αναστάσιος Δαμιανός στο κτήμα του παππού του στην Κανά. Διακρίνονται τα κυπαρίσσια που φύτεψε πριν 150 χρόνια. Για τον ίδιο εκτός από γενέθλιος τόπος είναι και μνημονικός τόπος για την καταγωγή του και συγκρότησης της ταυτότητάς του.

(Αρχείο Αναστάση Δαμιανού)

περιέγραφε την οικογένειά του. Λέξη που εκφορά της παρέπεμπε σε λαϊκά τραγούδια που συνειρμικά με οδηγούσαν στον οριενταλισμό. Ο ίδιος το έλεγε χωρίς καμιά υπαινικτική διάθεση ανάδειξης της διαφορετικότητας, ούτε με την δυτικοευρωπαϊκή πρόσληψη της Ανατολής κατά τον E. Said (1978) Το χρησιμοποιούσε ως μια δήλωση διευκρίνισης για το εσωτερικό μιας κοινότητας, της ελληνικής. Αντίστοιχα και η δήλωση «ελληνική οικογένεια» του Αναστάση Δαμιανού ίσως επιχειρεί να αποσιωπήσει τον μεικτό γάμο του παππού του.

Τα οικογενειακά «νήματα» του Αναστάσιου Δαμιανού σχηματοποιούνται δίνοντας ένα πολυσχιδές δέντρο οικογενειακής αναφοράς. Η σχηματοποίηση μας επιτρέπει να παρατηρήσουμε με σαφήνεια τις ροές των μελών της οικογένειας. Οι τόποι, οι γάμοι και τα συγγενικά δίκτυα που αναπτύσσονται δημιουργούν το πλαίσιο αναφοράς του προσωπικού αφηγήματος του Αναστάση Δαμιανού. Σ' αυτό το πλαίσιο πρόσωπα και αντικείμενα αποκτούν ένα διαφορετικό επίπεδο σημασιοδότησης που το ενσωματώνει στην ταυτότητά του.

Αντίστοιχα κι ο Αναστάσης Δαμιανός επιλέγει το «Έλληνας» για εθνοτική καταγωγή. Όμως το οικογενειακό νήμα που ξεκινά από την Βίτολα δεν περιείχε αυτή την δήλωση. Ο παππούς Αναστάσης ήταν επίσημα πολίτης Οθωμανός κι εθνοτικά Βλάχος, Μακεδόνας ή κάτι άλλο. Διαμόρφωσε όμως την «ελληνική εθνοτική ταυτότητα» με την ένταξή του στην κοινωνία της Ιερουσαλήμ αρχικά κι αργότερα της Κανά. «Στην Κανά ήταν η μόνη ελληνική οικογένεια» σημειώνει ο Αναστάσης Δαμιανός.

Τα ανθρώπινα «νήματα» ήταν ένα σημείο που συζητήσαμε με τους πληροφορητές αρκετές φορές. Κι ίδιοι θέλανε να μου μεταφέρουν τις «οικογενειακές ροές» ως ένα στοιχείο «απόδειξης» της ελληνικότητάς τους. Πολλές φορές αποσιωπούσαν την «μείξη» με άτομα «μη ελληνικής καταγωγής».

«Παντρεύτηκα αραπίνα...» μου είχε πει ο Κώστας Αναστασίου όταν μου

Η Maria Chiara Rioli, ερευνήτρια – ιστορικός, στο project «Open Jerusalem»⁴⁷ χρησιμοποιεί τον όρο «πολλαπλοί εαυτοί» (multiple selves) για έχει μια πληρέστερη περιγραφή της πολυπλοκότητας των υποκείμενων στην Ιερουσαλήμ (2018:42). Αντίστοιχα και η κατασκευή των ταυτοτήτων ακολουθεί μια παρόμοια διαδικασία που οδηγεί στον όρο «πολλαπλές ταυτότητες» (multiple identities). Αυτό το σχήμα μας επιτρέπει να κατανοήσουμε την πολυπλοκότητα της ταυτότητας των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ και να την συνδέσουμε με στοιχεία ιστορικά, συλλογικά και ατομικά που τα υποκείμενα θεωρούν σημαντικά.

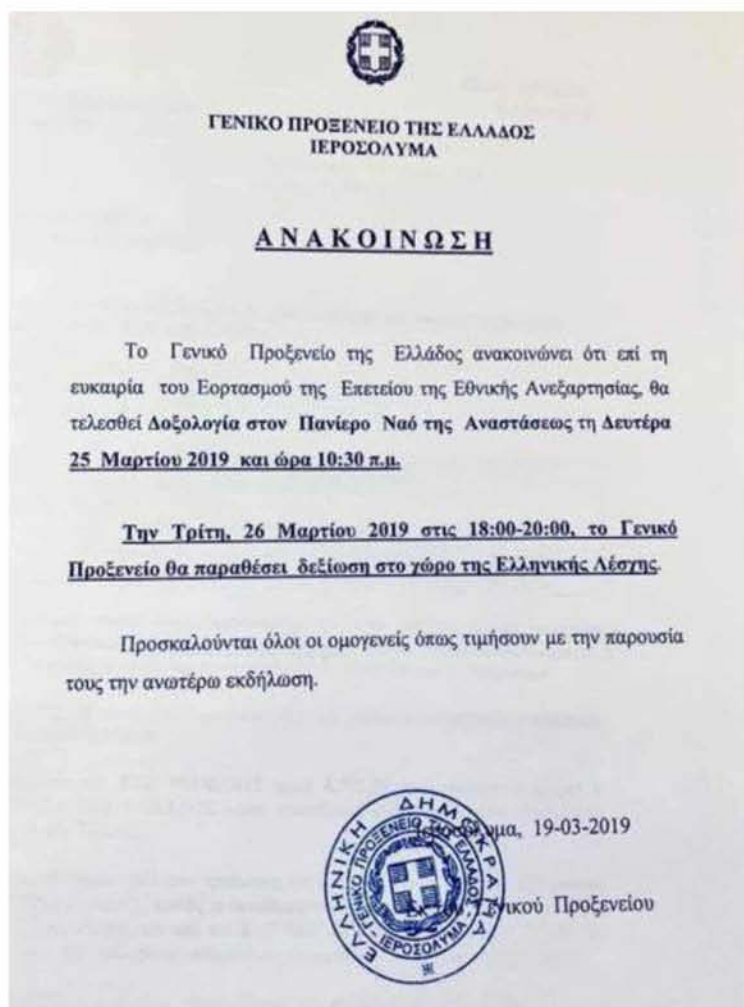
Η συνάδελφός μου στις σπουδές, Νένα Ζήση, στην διπλωματική εργασία της για τους μεικτούς γάμους στους Εβραίους του Βόλου, χρησιμοποιεί τον ενδιαφέροντα όρο, «αόρατη πατρίδα» (2012:130). Η «αόρατη πατρίδα» για τους Εβραίους του Βόλου, το κράτος του Ισραήλ, είναι η αίσθηση της «συναισθηματικής ασφάλειας» που τους «αποκαθιστά» ως προς το «ανήκειν». Η «αόρατη πατρίδα» για τους Έλληνες της Ιερουσαλήμ, η Ελλάδα, τους παρέχει μια αντίστοιχη συναισθηματική συνεισφορά.

«...Αν κι έχουμε σπίτι στο Φάληρο... πάμε μια φορά τον χρόνο... μπορεί τα εγγόνια να πηγαίνουν πιο πολύ...» λέει ο Κώστας Αναστασίου μεταφέροντας την συναισθηματική εικόνα της αόρατης πατρίδας.

Εικόνα 31: Ο Αναστάσης Δαμιανός και η Ευτυχία Τζαφέρη (στο μέσο) στην συνάντησή της Αθήνας 11/4/2019. (Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

⁴⁷ Το σύνολο των ερευνητικών εργασιών δημοσιεύτηκαν στο Ordinary Jerusalem 1840 -1940, 2018

Εικόνα 32: Η κοινή ορατότητα των επίσημων κέντρων για τους Έλληνες της Ιερουσαλήμ σε ανακοίνωση του Ελληνικού Προξενείου Ιερουσαλύμων. (Αρχείο Ελληνικής Κοινότητας Ιερουσαλήμ)

έχουν δημιουργήσει οι ίδιοι.

“Τα παιδιά μου τα κράτησα εδώ...», μου έλεγε ο Κώστας Αναστασίου. «Του Αναστάση (εννοεί τον Αναστάσιο Δαμιανό) φύγανε... του Τζαφέρη (εννοεί τον Βασίλη Τζαφέρη, αρχαιολόγο και πρώην Πρόεδρο της Ελληνικής Κοινότητας) φύγανε...», συνέχισε “Εγώ εδώ είμαι καλά...” (Ημερολόγιο πεδίου: 26/1/2019)

επιλέγοντας αυτό που η Svetlana Bum ονομάζει «αντανακλαστική» νοσταλγία. Ο Κώστας Αναστασίου δέχεται ότι το παρελθόν είναι παρελθόν, δεν επιστρέφει σ’ αυτό. Ζει το παρόν κι ονειρεύεται ένα μέλλον ενταγμένο στις συνθήκες του χρόνου.

«Θα έρθει να συνεχίσει το ιατρείο;» ρώτησα τον γιατρό Νικόλαο Νίνο στην συνάντησή μας στο ιατρείο. Μόλις είχε τελειώσει την κλήση μέσω skype με τον γιο του στην Αθήνα. Μου έδωσε το τηλέφωνο να τον δω και να μιλήσω μαζί του θεωρώντας ότι ήταν μια σημαντική συνάντηση

Στα πλαίσια της συγκρότησης της «ελληνικής εθνικής ταυτότητας», στο αφήγημα τους συναντώνται η αναπαράσταση το παρελθόντος και η προβολή του μέλλοντος στο παρόν ως μια βιωμένη προσδοκία που έχει σχέση με την συνέχιση της παρουσίας τους στην πόλη. Είναι νοσταλγία; Είναι μνήμες;

Στο άρθρο της Svetlana Boym, καθηγήτρια συγκριτικής λογοτεχνίας στο Χάρβαρντ, η νοσταλγία διαχωρίζεται σε δύο κατηγορίες:

Στην «αποκαταστατική» νοσταλγία, τα υποκείμενα αναζητούν την να ζήσουν πρότερες χρονικές στιγμές στο παρόν. Ανασυνθέτουν το παρελθόν μέσα από οδυνηρές διαδικασίες, παρόλο που γνωρίζουν ότι όλα γύρω τους έχουν αλλάξει. Και το σημαντικότερο έχουν βιώσει αυτές τις οδυνηρές αλλαγές ή τις

για τον ίδιο. Μόλις είχε τελειώσει την ιατρική σχολή και τώρα κάνει το στρατιωτικό του στο 401 ΓΣΣ.

«Το παλεύω» μου απάντησε «Μπορεί!». Κι αφέθηκε στη σιωπή του. (Ημερολόγιο πεδίου: 27/1/2019)

Μια ακόμη νοσταλγική σύνδεση παρελθόντος – παρόντος και μέλλοντος.

«Τα παιδιά μου είναι εδώ στην Αθήνα... ανεβαίνω δυο – τρεις φορές το χρόνο να τα βλέπω» μου έλεγε η Έφη (Ευτυχία) Τζαφέρη (χήρα του αρχαιολόγου Βασίλη Τζαφέρη) στη συνάντησή μας στην Αθήνα.

«Εγώ ανεβαίνω πιο συχνά» συμπλήρωσε ο Αναστάσιος Δαμιανός.

«Εδώ είναι η κόρη μου κι ο γιος μου με τις οικογένειές τους, τα εγγόνια μου».

«Γιατί δεν έμειναν στην Ιερουσαλήμ;» τους ρώτησα.

Συμπληρώνοντας ο ένας τον άλλο αναφέρθηκαν στους λόγους που οδήγησαν στην

Εικόνα 33: Εκδήλωση της Ελληνικής Κοινότητας Ιερουσαλήμ (κοπή Βασιλόπιτας) παρουσία του Πατριάρχη και των Προξενικών Αρχών 3/2/2019. Η κοινή ορατότητα των επίσημων κέντρων για τους Έλληνες της Ιερουσαλήμ. (Αρχειό Ελληνικής Κοινότητας Ιερουσαλήμ)

απόφασή τους.

«Ο Τζαφέρης έπρεπε να υπηρετήσει για να γίνει αποδεκτός (εννοεί στην αρχαιολογική

υπηρεσία του Ισραήλ, όπου αποτέλεσε ένα από τους σημαντικότερους αρχαιολόγους με πλούσιο ανασκαφικό και συγγραφικό έργο).... δυσκόλεψαν οι δουλειές... μετά το 1960 άλλαξε το κράτος (εννοεί το νομικό καθεστώς για κρατικές προσλήψεις στο Ισραήλ) για τις δουλειές... δύσκολες συνθήκες...» άρχισε η Έφη Τζαφέρη.

«Να αποφύγουνε τα γεγονότα...» συνέχισε «να βρούνε Έλληνα να παντρευτούνε... κάτω μείνανε πολύ λίγοι... να υπάρχει μια εθνική συνέχεια...».

Δίπλα της ο Αναστάσιος Δαμινός συμφωνούσε κουνώντας το κεφάλι του ή συμπλήρωνε λέξεις στα λεγόμενά της.

Σκέφτηκα τα λόγια των πληροφορητών για το μέλλον που περνάει μέσα από την νέα γενιά και στο κυρίαρχο αφήγημα της ελληνικής κοινότητας. Η αντίφαση λόγων και πράξεων δημιουργεί ένα ερμηνευτικό κενό στη ρητορική της «ελληνικής συνέχειας». (Ημερολόγιο πεδίου: 11/4/2019).

Εικόνα 35: Ο Αρχιμανδρίτης Ευθύμιος, Σκευοφύλαξ του Πανάγιου Τάφου.

Ονομάστηκε ο «οικοδόμος της Ιερουσαλήμ» λόγω των πολλών έργων που χρηματοδότησε. (Αρχείο Ελληνικής Κοινότητας Ιερουσαλήμ)

Εικόνα 34: Ο γιατρός Φώτιος Ευκλείδης, διευθυντής του Οθωμανικού Δημοτικού Νοσοκομείου της Ιερουσαλήμ από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα (1891) έως το πρώτο τέταρτο του 20^{ου}, σημαίνον μέλος της ελληνικής κοινότητας. Από τα ιδρυτικά μέλη του Greek Colony και του «Ομίλου». Δώρισε στην Ελληνική Κοινότητα το «σπίτι του γιατρού». (Αρχείο Ελληνικής Κοινότητας Ιερουσαλήμ)

Το αφήγημα παράλληλα συνεισφέρει στην συγκρότηση της φαντασιακής κοινότητας των Ιερουσαλημιτών Ελλήνων στον παγκόσμιο χώρο. Η φαντασιακή κοινότητα των

Ιερουσαλημιτών Ελλήνων, ως ρευστή συνθήκη, κινείται και συγκροτείται τόσο μέσα από επιτελέσεις χωροχρονικές στην Ιερουσαλήμ, όσο και μέσω συμμετοχής σε διαδικτυακά κοινωνικά δίκτυα. Στην προβολή του αφηγήματος και της ταυτότητας η χρήση συμβόλων είναι μια συνήθης πρακτική που ακολουθούν οι επίσημοι φορείς αλλά και τα υποκείμενα. Αντίστοιχη είναι και η συναισθηματική φόρτιση του δημόσιου λόγου επίσημου και ανεπίσημου που χρωματίζεται συνεχώς κατά την εκφορά του από την έννοια «Έλληνας».

Το αφήγημα της Ελληνικής Κοινότητας σήμερα αναπτύσσεται γύρω από δύο κέντρα. Ως πρώτο, και σημαντικότερο, κέντρο θεωρείται

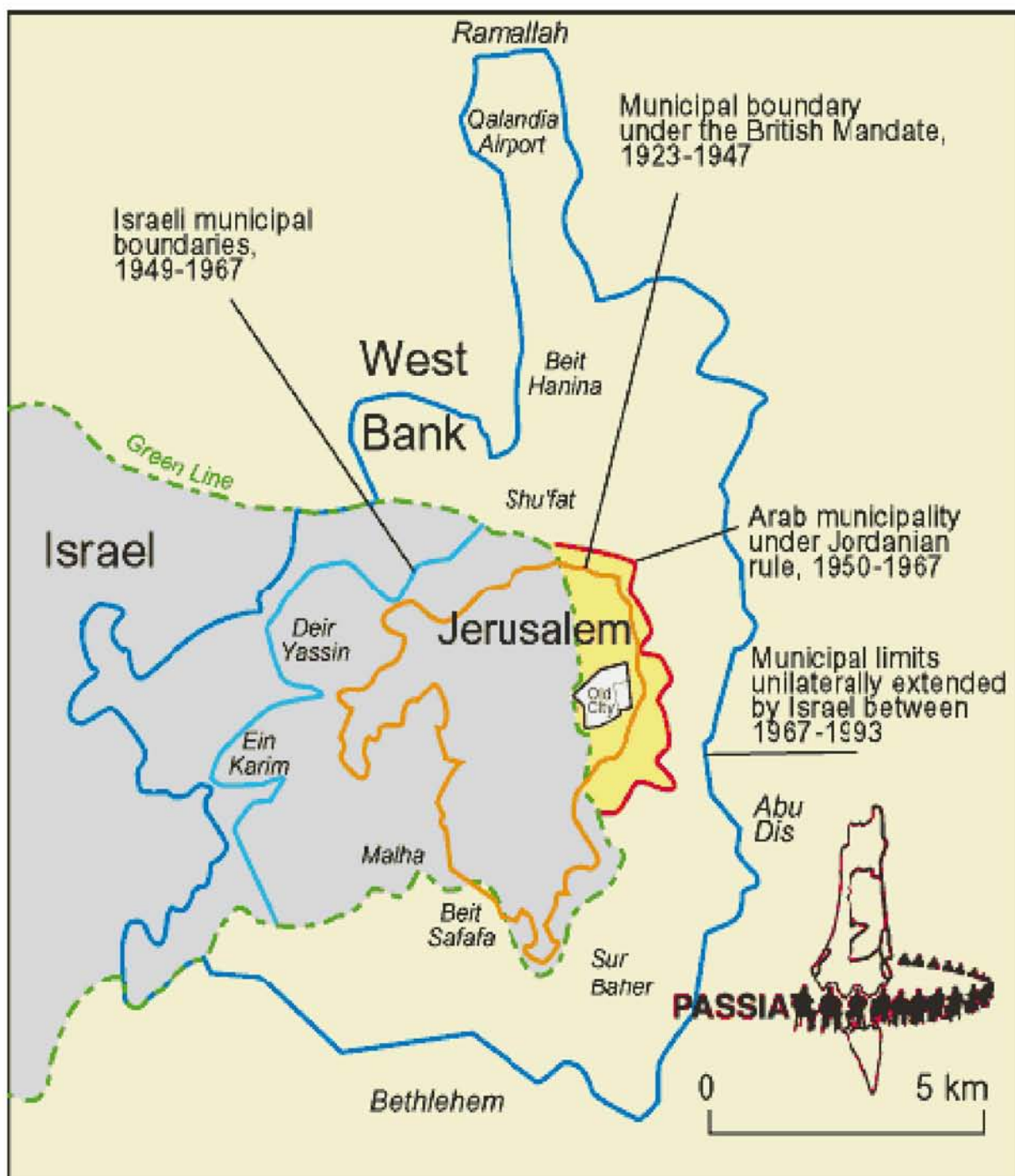

Εικόνα 36: Η δεύτερη είσοδος στη «Λέσχη» με τον Αναστάση Δαμιανό να μας περιμένει. (Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

το Πατριαρχείο. Οι λόγοι που το αναδεικνύουν σε κέντρο συγκροτούνται γύρω από την ιστορικότητα του, την διαχείριση των Αγίων Τόπων, την εξουσιαστική ισχύ και το έργο του, κατά το παρελθόν αλλά και στο παρόν, με αποδέκτες την ελληνική κοινότητα και την κοινότητα των αραβόφωνων ορθόδοξων χριστιανών.⁴⁸ Οι Έλληνες της Ιερουσαλήμ αναγνωρίζουν ότι η απώλεια της ελληνικότητάς του θα αποτελέσει ουσιαστική ρήξη με ιδεολογικές, πολιτικές και οικονομικές επιπτώσεις.

Η αγωνία για το μέλλον της ελληνικής παρουσίας στην Ιερουσαλήμ αναδεικνύεται μέσα από τα ίδια τα υποκείμενα.

⁴⁸ Κυρίως αναφέρονται στη περίοδο 1880 – 1909 όπου το Ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων αγοράζει μεγάλες εκτάσεις γης, κτίζει εντός και εκτός των τειχών εγκαταστάσεις με οικονομικές προοπτικές, δημιουργεί το Greek Colony κλπ με την καθοδήγηση κυρίως του Σκευοφύλακα του Ιερού ναού της Αναστάσεως (ο τίτλος σχετίζεται με την οικονομική διαχείριση του Πατριαρχείου) αρχιμανδρίτη Ευθύμιου.

Εικόνα 37: Απεικόνιση των συνόρων της Ιερουσαλήμ από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και μετέπειτα. Ανακτήθηκε 31/5/2019 <https://emilyhausererinmyhead.wordpress.com>

«...Όταν με ρωτάνε οι φίλοι μας στο Ισραήλ ... πόσοι Έλληνες είσατε εδώ... τους λέω, μην στεναχωριεστε είμαστε αρκετοί... μου λεν πόσα μέλη... τους λέω έχουμε να μπορούμε να κάνουμε “μινιάν” ... “μινιάν” είναι στα εβραϊκά για να κάνουν μια προσευχή πρέπει να είναι δέκα (γέλια)... έχουμε «μινιάν»,⁴⁹ μου απάντησε ο Αναστάσης Δαμιανός όταν η συζήτηση έφτασε στο θέμα του αριθμού των μελών της ελληνικής κοινότητας. (Ημερολόγιο πεδίου: 15/11/2018).

⁴⁹ Απομαγνητοφωνημένο απόσπασμα από την ομιλία του Προέδρου της Ελληνικής Κοινότητας Ιερουσαλήμ, κ. Αναστάσιου Δαμιανού σε εκδήλωση στις 26/1/2018 στην «Λέσχη».

«Έχουμε μείνει λίγοι πολλοί λίγοι... Μαζερώμαστε τις Κυριακές στις εκκλησίες για να δείξουμε την παρουσία μας ... εγώ πάω στον ναό του Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης... αλλά δεν υπάρχει ελληνικό ποίμνιο πλέον... τους είπα στο Συμβούλιο (Απόδημου Ελληνισμού) να καλέσουν και το Πατριαρχείο να μας πουν τα προβλήματα ... δεν μπορεί να λειτουργεί στα ελληνικά χωρίς ποίμνιο και οι αραβόφωνοι να πιέζουν ν' αλλάξει η γλώσσα ...στο τέλος θα γίνει ότι έγινε με την Αντιόχεια...» (Ημερολόγιο πεδίου: 27/1/2019).

Έλεγε ο γιατρός Νικόλαος Νίνος στην συνάντησή μας, μεταφέροντάς μου τις αγωνίες του για την υπάρχουσα κατάσταση της ελληνικής κοινότητας και την πιθανή απώλεια της ελληνικότητας του Πατριαρχείου.⁵⁰ Πιστεύει ότι η ανάληψη της εξουσίας του Πατριαρχείου από αραβόφωνους ορθόδοξους θα αποκόψει ιδεολογικά τον πνευματικό δεσμό των Ελλήνων με την Πρώτη Εκκλησία (όπως θεωρείται το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων), τον ιδρυτή της και την παράδοση που σχηματοποιήθηκε στο πέρασμα των αιώνων με την στάση όλων των διαφορετικών κυρίαρχων της πόλης. Σ' αυτό το αντίστοιχο παράδειγμα του Πατριαρχείου της Αντιόχειας προσφέρει μια επιπλέον ισχυροποίηση των σκέψεών του. (παράρτημα 2.16)

Στο πλάι του ηγεμονικού κέντρου του Πατριαρχείου συγκροτείται το κέντρο των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ. Οι Έλληνες, της παλιάς και νέας πόλης της Ιερουσαλήμ, συγκροτούσαν και συγκροτούν συλλογικότητες με τον τίτλο «Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ» ή με παρεμφερείς τίτλους. Η συλλογική συγκρότηση των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ, δεν αποσαφηνίζεται επαρκώς μέσα από τις καταγραφές που υπάρχουν ή τα λεγόμενα των πληροφορητών. Αρχικά ο «Όμιλος» που ιδρύεται το 1902 ταυτίζεται με την

«Λέσχη» και τους Έλληνες της νέας πόλης, κυρίως των περιοχών Greek Colony, El Qatamon, Rehavia, Baq'a, Talpiya. Το 1938 ιδρύεται η «Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ», που λειτουργεί παράλληλα με τον «Όμιλο – Ελληνική Κοινότητα», έχοντας ένα πιο θεσμικό ρόλο αντιπροσώπευσης των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ.⁵¹ (παράρτημα 2.17)

Η «Ελληνική Κοινότητα» πρωταγωνιστεί στην διαδικασία κατοχής του χώρου εκτός των τειχών, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, καθώς εντείνεται ο ανταγωνισμός των ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων στην διεκδίκηση περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο «Μεγάλος Ασθενής» όπως χαρακτηρίζεται αποτελεί μια μεγάλη ευκαιρία για τις αποικιοκρατικές πολιτικές τους. Οι μεταρρυθμιστικές οθωμανικές προσπάθειες (Τανζιμάτ) δεν θα ανακόψουν την διάλυση της αυτοκρατορίας. Η οριστική απώλεια των εδαφών της Μέσης Ανατολής θα πραγματοποιηθεί με το τέλος του Α'ΠΠ⁵² και την ανάληψη της εξουσίας από την Μεγάλη

⁵⁰ Η συνάντηση με τον γιατρό Νικόλαο Νίνο έγινε στις 26 και 27/1/2019 στην Ιερουσαλήμ, είχε προηγηθεί τυχαία συνάντηση στην παλιά πόλη στις 16/11/2018, κατά την παρατήρηση στο πεδίο, και τηλεφωνικές επικοινωνίες στο μεσοδιάστημα.

⁵¹ Στο John Pteel (2011) και εκτενέστερα στο κεφάλαιο 5.3. Ημερολόγιο πεδίου: ταξικότητα.

⁵² Α'ΠΠ, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος ή Μεγάλος Πόλεμος από τον Ιούλιο του 1914 ως τις 11

Βρετανία (περίοδος Βρετανικής Εντολής). Ο ανταγωνισμός των αποικιοκρατών χρησιμοποίησε ως εργαλείο τις θρησκευτικές κοινότητες⁵³.

Οι ιδρυτές της Ελληνικής Αποικίας (Greek Colony)⁵⁴ ήταν τα σημαντικότερα επώνυμα πρόσωπα των ελληνόφωνων (συμπεριλαμβάνω υποκείμενα με δήλωση εθνοτικής καταγωγής ή μεικτών γάμων ή ελληνόφωνων από περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) της παλιάς πόλης, υψηλόβαθμα στελέχη σε φορείς και δομές της ύστερης οθωμανικής περιόδου, αναγνωσμένης οικονομικής, πολιτικής και ιδεολογικής ισχύος. Η Ελληνική Αποικία (Greek Colony), η Ελληνική Κοινότητα - «Όμιλος» και η «Λέσχη» αποτελούν το ορατό δείγμα νεοτερισμού της πόλης που προσπαθεί να ακολουθήσει τα δυτικά αστικά πρότυπα από τα αστικά πρότυπα της Ανατολής.

Οι νέες χωροταξικές επεκτάσεις των Ελλήνων της παλιάς πόλης, κατά το πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, συμπληρώνουν τις προγενέστερες, όπως το El Qatamon, την Rehavia, παράλληλα με νέες Baq'a, Talriya όπου υπάρχει η μεγαλύτερη συγκέντρωση ελληνικών οικογενειών. Παράλληλα ισχυροποιούν τα θρησκευτικά ελληνικά κέντρα της Μονής του Σταυρού και της Μονής του Αγίου Συμεών ενώ δημιουργούν νέες βιοτεχνικές εγκαταστάσεις, που προστίθενται στις ήδη υπάρχουσες όπως οι παλαιοί ελληνικοί μύλοι στη Rehavia. Η αστική επέκταση των Ελλήνων, παράλληλα με την αστική δομή του German Colony που γειτνιάζει στο Greek Colony, αποτελεί τον πρόδρομο της ίδρυσης της νεωτερικής πόλης. Κυρίως διαφοροποιείται από τις προηγούμενες εγκαταστάσεις που σχετίζονται είτε με την ίδρυση ιδρυμάτων – εγκαταστάσεων για την ανακούφιση χαμηλών στρωμάτων κατοίκων της παλιάς πόλης,⁵⁵ είτε με συγκροτήματα για την στέγαση προσκυνητών, είτε με ιδρύματα (ιεραποστολές, νοσοκομεία, λεπροκομεία, προξενικά κτίρια κλπ), είτε με βιοτεχνικές εγκαταστάσεις. Η ανάπτυξη του Greek Colony και η παράλληλη ανάπτυξη κι άλλων Colonies στην Ιερουσαλήμ, μεγιστοποιεί την σημασία κατοχής της γης, ως σημαντικού παράγοντα, στην δημιουργία της πόλης.

Σε επίπεδο ατομικής ορατότητας οι Έλληνες της Ιερουσαλήμ, με βάση τις καταγραφές που υπάρχουν, αποτελούσαν σημαντικό μέρος της αστικής τάξης της πόλης. Ιδιαίτερα στα

Νοεμβρίου 1918, αποτέλεσμα του ανταγωνισμού των Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης και του Γαλλογερμανικού πολέμου του 1871.

⁵³ Κατά Lora Gerd and Yann Potin (2018) Η Ρωσική πολιτική για την Παλαιστίνη της περιόδου έχει δύο σκέλη. Την οικονομική ενίσχυση του Πατριαρχείου, για εδραίωση της παρουσίας του (ποσά που διαχειρίστηκε ο Νικηφόρος Πετάσης) και παρεμπόδιση στον προσηλυτισμό από δυτικές εκκλησίες των τοπικών πληθυσμών. Για τον σκοπό αυτό ιδρύει τη Ρωσική Αποστολή, με θρησκευτική αλλά κυρίως εκπαιδευτική και κοινωνική παρέμβαση και την Εταιρεία της Παλαιστίνης που υφίσταται έως σήμερα.

⁵⁴ Για την χρήση του όρου «αποικία» γίνεται αναφορά στο κεφάλαιο για την ταξικότητα.

⁵⁵ Κυρίως οι οικισμοί (barracks) που δημιουργεί ο Moses Montefiore με την χρηματοδότηση Εβραίων της Αμερικής και Ευρώπης και αφορούν Εβραίους της παλιάς πόλης, χαμηλής τάξης, που αντιμετωπίζουν προβλήματα στην καθημερινότητά τους.

χρόνια της Ύστερης Οθωμανοκρατίας (από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα – Τανζιμάτ), αλλά και κατά την Βρετανική Εντολή κατέχουν σημαντικές διοικητικές και επιστημονικές θέσεις σε δημόσιες κρατικές δομές ή στην ιδιωτικό τομέα⁵⁶. Μεγάλη είναι η εμπορική, βιοτεχνική και επαγγελματική δραστηριότητά τους, όπως αυτή καταχωρείται σε αρχεία αυτών των περιόδων.

Από το 1990 και έπειτα οι εναπομείναντες Έλληνες γίνονται ορατοί κυρίως γύρω από δύο χωρικούς πόλους στην Ιερουσαλήμ. Τα ιερά προσκυνήματα του Πατριαρχείου στην πόλη (παλιά και νέα) και την «Λέσχη» στο Greek Colony. Από τις επιτόπιες παρατηρήσεις στους χώρους και τις συζητήσεις με μέλη της Ελληνικής Κοινότητας προκύπτει μια αρχική παρατήρηση. Οι Έλληνες που διαμένουν στην παλιά πόλη εμφανίζονται να είναι πιο στενά συνδεδεμένοι με το Πατριαρχείο. Υπάρχουν σημαντικοί λόγοι που καθορίζουν αυτή την σύνδεση όπως η χρήση χώρων που ανήκουν στην Αγιοταφίτικη Αδελφότητα, η συμμετοχή τους σε ιδρύματα ή δομές του Πατριαρχείου και η εγγύτητα τους με τους ιερούς χώρους. Αντίθετα οι Έλληνες που διαμένουν στην νέα πόλη έχουν μια πιο κοσμοπολίτικη παρουσία. Εκκλησιάζονται σε περιφερειακά σημεία και εκτός Ιερουσαλήμ και δεν υπάρχει τακτικότητα στις θρησκευτικές υποχρεώσεις καθώς η χρονικότητα που διέπει την καθημερινότητα της νέας πόλης δεν σχετίζεται με την χριστιανική θρησκευτική χρονικότητα⁵⁷. Η ορατότητά τους είναι πιο έντονη καθώς συμμετέχουν σε εκδηλώσεις της «Λέσχης» κι έχουν ένα μεγαλύτερο κύκλο επαφών. Σ' αυτό συμβάλλουν κι οι μεικτοί γάμοι που τους συσχετίζουν και με άλλες κοινότητες της πόλης όπως με την εβραϊκή και την αραβόφωνη.

«...Στο βάθος φαίνονταν μερικά μπλε φωτάκια κρεμασμένα σε γιρλάντα. Στις πλευρές διακρίνονταν οι κοντόσωμες πορτοκαλιές, φυτεμένες μεθοδικά σε διαγώνιες αράδες... Τέλος φράσανε στην μακρόστενη μονόροφη έπαυλη, που όλη τη ς η πρόσοψη ήταν με κολόνες ιωνικού ρυθμού και στη μέση της είχε μια μαρμάρινη σκάλα. Από πίσω φέγγριζαν στη σειρά τα παράθυρα, με τζάμια βαμμένα μενεξελιά, για τον συσκοτισμό.... Μπρος τους βρισκόταν η «πίστα». Ήταν μια δεξαμενή αδειασμένη απ' το νερό της...», περιγράφει ο Στρατής Τσίρκας (1961:158) την «Λέσχη» όπως την είχε «ζήσει» στα χρόνια του πολέμου.

Κατά τον χρόνο της έρευνας (2018 - 2019) η ψηφιακή συλλογική ορατότητα των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ γίνεται εμφανής μέσω μιας πολυμορφίας διαφορετικών συλλόγων, ομίλων, συνδέσμων. Στην ορατότητα αυτή δεν συμπεριλαμβάνονται τα ιερά προσκυνήματα, οι πατριαρχικές δομές εκπαίδευσης, υγείας κλπ, καθώς και οι επίσημες κρατικές ελληνικές υπηρεσίες που εδρεύουν στην πόλη. Οι συλλογικότητες των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ ταυτίζονται στις περισσότερες περιπτώσεις με τις ιστορικές περιόδους της πόλης κατά τον 20^ο

⁵⁶ Στο John Tleel (2011)

⁵⁷ Στην επιτόπια παρατήρηση της Κυριακής 27/1/2019 στην «Λέσχη» πραγματοποιούνταν εργασίες με παρόντα μέλη της Κοινότητας, ενώ άλλα μέλη που δεν είχαν εργασία, εκκλησιάστηκαν σε μονές εκτός Ιερουσαλήμ.

αιώνα. Κυρίως εγγράφονται στο δημόσιο και τον ψηφιακό χώρο με τον τίτλο «Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ». Εξαίρεση αποτελεί ο «Σύνδεσμος Ελλήνων Χριστιανών Αγίων Τόπων» που αναφέρεται κυρίως σε Ιερουσαλημίτες Έλληνες με έδρα την Αθήνα.

Μέσα από αναζήτηση σε διαδικτυακούς χώρους οι συλλογικές συγκροτήσεις των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ, σήμερα, χωρίς μεγάλους αριθμούς μελών, συγκροτούν κυρίως στις ακόλουθες συσσωματώσεις. Την «Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ» που αποτελεί την συνέχεια του «Ομίλου» του 1902 και της Ελληνικής Κοινότητας του 1938, μην έχοντας πλέον την διχοτομία της παλιάς και νέας πόλης καθώς τα σύνορα μετατοπίστηκαν για μια ακόμη φορά. Η ορατή δραστηριότητα μέχρι και σήμερα πραγματοποιείται στον χώρο της «Λέσχης», που αποτελεί το σημείο αναφοράς της. Η «Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ - παλαιάς πόλης» παραμένει ως νομική υπόσταση, με ελλιπή σύνθεση, όπως καταγράφεται στο επίσημο ιστοχώρο του Πατριαρχείου⁵⁸.

Η «Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ» εμφανίζεται επίσημα σε περισσότερους από έναν δικτυακούς χώρους. Είναι ορατή στα δίκτυα κοινωνικής δικτύωσης με τίτλο «Ελληνική Κοινότητα Ιερουσαλήμ» 59 (ελληνική και εβραϊκή αναγραφή τίτλου της), και την σελίδα <http://www.greekcommunityjerusalem.org/> που είναι υπό κατασκευή. Αντίστοιχα εντοπίζεται στον ψηφιακό χώρο και η ομάδα Ελλήνων που διαχειρίζεται τον ιστοχώρο με τίτλο «Greek community cultural centre of Jerusalem-The Hellenic Club "Leskhi"»⁶⁰ (αγγλική αναγραφή τίτλου), με αναρτήσεις από εκδηλώσεις στην «Λέσχη» σε αραιά διαστήματα, πιθανόν όταν τα μέλη – διαχειριστές παρευρίσκονται σε αυτές.

Αντίστοιχα η ελληνική κοινότητα που εντοπίζεται δικτυακά με τον τίτλο «Greek Community of Jerusalem- Ελληνική Κοινότητα Ιεροσολύμων» 61 (με ελληνική, αγγλική και εβραϊκή αναγραφή τίτλου της), από την μελέτη της ψηφιακής παρουσίας της δείχνει να μην ενεργοποιείται στον χώρο των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ καθώς οι αναρτήσεις είναι κυρίως δημοσιογραφικές ανακοινώσεις και δεν αναφέρονται στην «ζωή» των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ. «Υπάρχουν Ιερουσαλημίτες στην Αθήνα;» ρώτησα τον Αναστάσιο Δαμιανό στη συνάντησή μας

⁵⁸ Ανακτήθηκε 31/5/2019 από <http://en.jerusalem-patriarchate.info/foundations-and-charity-associations/>

⁵⁹ Στις πληροφορίες σημειώνουν: «Η επίσημη σελίδα της Ελληνικής Κοινότητας Ιερουσαλήμ.» Ανακτήθηκε 31/5/2019 από <https://el-gr.facebook.com/Greek.Community.of.Jerusalem/>, (Μη κερδοσκοπικός οργανισμός · Κέντρο κοινότητας)

⁶⁰ Στις πληροφορίες για τον ιστοχώρο οι διαχειριστές σημειώνουν: «Η Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ, αποσκοπεί στη διάδοση του Ελληνικού πνεύματος και του πολιτισμού («Ελληνική Λέσχη») και στην ενίσχυση των σχέσεων με τους Ισραηλινούς και τους Παλαιστίνιους». Ανακτήθηκε από 31/5/2019 από <https://www.facebook.com/greekleskhi/> (Μη κερδοσκοπικός οργανισμός)

⁶¹ Στις πληροφορίες στον ιστοχώρο οι διαχειριστές δηλώνουν: «Welcome to Business Association Of Greece Israel & Kurdistan», <https://www.facebook.com/greeks.jerusalem/>, (Θρησκευτική οργάνωση)

στην Αθήνα, σε μια προσπάθεια να διευρύνω τον κύκλο των πληροφοριών μου.

«Υπάρχουν κάποιοι που δηλώνουν Ιερουσαλημίτες.... έχουν ένα σύλλογο που χρησιμοποιεί αγγλικό τίτλο... εμείς (εννοεί η Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ) δεν μπορούμε ... γράφουμε τον τίτλο στα ελληνικά κι εβραϊκά...» απάντησε σκεπτικός.

«Αλλά γι αυτά μπορεί να σου πει περισσότερο ο Γιάννης ο Καρδασόπουλος... είναι ειδήμων σ' αυτά» συνέχισε κι άρχισε να ψάχνει στο τηλέφωνό του τα τηλέφωνα του Γιάννη Καρδασόπουλου. (Ημερολόγιο πεδίου: 29/12/2018).

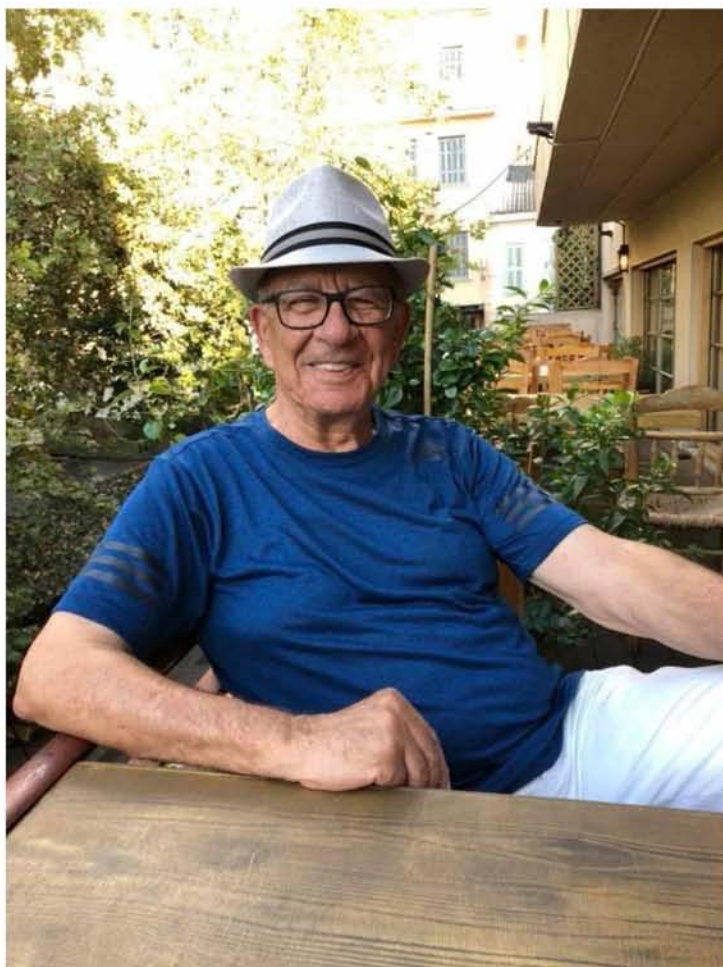
Από την ψηφιακή έρευνα, που έγινε μετά τη συζήτηση με τον Αναστάσιο Δαμιανό, στην ορατότητα της δεύτερης συλλογικότητας με την επωνυμία «Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ» προκύπτουν αρκετά ερωτήματα για τους λόγους δημιουργίας της, τους σκοπούς της, τις σχέσεις της με τους Έλληνες της Ιερουσαλήμ⁶². Ο παρεμφερής τίτλος αποτελεί αρχικά ένα ζήτημα αντιπροσώπευσης της ελληνικής κοινότητας σε επίσημους φορείς που μπορεί να προωθήσουν πολιτικές χειραγώγησης με τον ποιο σύλλογο αναγνωρίζουν ως επίσημο συνομιλητή. Ερωτήματα που επί του παρόντος δεν μπορούν να απαντηθούν καθώς η ορατότητα και η αορατότητα της συγκεκριμένης συλλογικότητας δεν μπορούν να ερευνηθούν αναλυτικά στα πλαίσια της εργασίας. Αποτελεί ενδιαφέρον στοιχείο ότι στην ψηφιακή του ταυτότητα εμπλέκονται πολιτικά, οικονομικά και ιδεολογικά (θρησκευτικά) πεδία κάτι που την διαφοροποιεί από τις άλλες συλλογικότητες των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ, ψηφιακές ή μη, οι οποίες περιορίζονται περισσότερο εντός των εθνοτικών - τοπικών πλαισίων.

Αντίστοιχα ο «Σύνδεσμος Ελλήνων Χριστιανών Αγίων Τόπων»⁶³ που εδρεύει στην Αθήνα αποτελεί μία ακόμη συλλογικότητα που συνδέεται με την Ιερουσαλήμ (παράρτημα 2.18). Αν και ο τίτλος του Συνδέσμου είναι γενικός «Αγίων Τόπων», κυρίως αναφέρεται σε Ιερουσαλημίτες. Άλλο χαρακτηριστικό είναι ο αυτοπροσδιορισμός της ταυτότητας των μελών με εθνικά, χωρικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά που εμπεριέχουν αντιφάσεις π.χ. εθνικότητα και υπηκοότητα. Από τα δέκα μέλη του διοικητικού συμβουλίου του Συνδέσμου τα οκτώ έχουν γεννηθεί στα Ιεροσόλυμα και τα δύο ανήκουν στην οικογένεια του γιατρού Νίνου. Η σύσταση του Συνδέσμου μπορεί να μας δώσει ένα από παράδειγμα συγκρότησης φαντασιακής, ψηφιακής και υβριδικής κοινότητας.

⁶² Σε μία απάντησή τους σε ανάρτηση στην σελίδα τους στις 10/3/2017 κάποιος από τους διαχειριστές απαντά "Εμείς είμαστε στην Ιερουσαλήμ κι όχι στην Αθήνα". Η απάντηση αφορούσε ανάρτηση που είχε γίνει τον Μάιο του 2016. Ο μεγάλος χρόνος ενημερώσεων και το είδος αυτών δείχνει την απόσταση των διαχειριστών της σελίδας από τα δρώμενα των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ.

⁶³ Στοιχεία από την ηλεκτρονική σελίδα «Σύνδεσμος Ελλήνων Χριστιανών Αγίων Τόπων», <http://www.sechat1974.com/index.html>

Εικόνα 38: Φωτογραφία του Αναστάση Δαμιανού στο καφε-
νείο «Ή Ωραία Ελλάδα» στην Αθήνα. (Αρχείο Ελληνικής Κοι-
νότητας Ιερουσαλήμ)

στο χώρο της «Λέσχης», αφιερώσαμε αρκετό χρόνο να παρατηρούμε τις φωτογραφίες Ελλήνων της Ιερουσαλήμ. Μου περιέγραφε τα πρόσωπα και τους χώρους. Σταματούσαμε σε κάθε φωτογραφία και σκύβαμε για να «συλλάβουμε» την αίσθηση του χρόνου. Κάθε φωτογραφία αποτελεί ένα «νήμα» που τον συνδέει με τα βιώματα του παρελθόντος ταυτόχρονα με τις προσδοκίες του μέλλοντος. “Έρχονται να μας επισκεφθούν από την Αυστραλία, την Αμερική ...να δουν τις φωτογραφίες... να βρουν τους ανθρώπους τους ....”.

“Έρχονται συχνά;” τον ρώτησα.

“Σχεδόν κάθε χρόνο... οι δικοί μου από την Αυστραλία περιμένουν πως και πως..... αλλά κι απ’ όλο τον κόσμο... έρχονται να δουν την “Λέσχη”... να δουν τα σπίτια τους....” συνέχισε “Να εδώ στον Ιορδάνη.... Φώτα είναι.... κι εδώ Πρωτομαγιά....”.

Το πρόσωπό του φωτίζεται. Κάθε πρόσωπο αντιπροσωπεύει το οικείο του παρελθόντος που έρχεται σε αντίθεση με το ανοίκειο του μέλλοντος. Κι ακόμη πιο πολύ χαίρεται όταν παρατηρεί λεπτομέρειες – ρωγμές που του είχαν ξεφύγει. Ακουμπάει τα δάκτυλά του πάνω τους σε μια προσπάθεια να νιώσει το σφυγμό τους». (Ημερολόγιο πεδίου: 26/11/2018).

Η ψηφιακή ορατότητα των συλλογικοτήτων καθίσταται αναγκαία καθώς δίνει το πεδίο συγκρότησης της φαντασιακής κοινότητας, μέσα από την σύνδεση διασκορπισμένων υποκείμενων σε παγκόσμιο επίπεδο. Κατά τον Μπένε-νικτ Άντερσον (1997:26) ο όρος «φαντασιακή κοινότητα» χρησιμοποιείται με ευρύτερη έννοια κι όχι αποκλειστικά σε σύνδεση με τον εθνικισμό, αν και η δήλωση της εθνικής καταγωγής αποτελεί στοιχείο της ταυτότητας των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ. Η φαντασιακή κοινότητα ενώ δεν έχει καθημερινή επαφή των μελών της εν τούτοις η νοητή σύνδεση παραμένει ισχυρή και συγκροτεί το φαντασιακό της πλαίσιο.

«Με τον Αναστάση Δαμιανό,

Κατά τον R. Barthes (2007:79) το “punctum” είναι η ρωγμή που κάνει ξεχωριστή την φωτογραφία.

«Αντές τις ρωγμές αναζητούν όσοι κοιτάζουν τις φωτογραφίες που καλύπτουν τους τοίχους της «Λέσχης». Μπορεί να περάσουν ώρες καθώς μέσα από το φωτογραφικό υλικό περνάει η «ατομική» ζωή των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ αλλά και η «συλλογική» ζωή της Κοινότητας. Κάπου κι ο ίδιος χάνει το νήμα, μονολογεί προσπαθώντας να πιάσει την συνέχεια του χρόνου». (Ημερολόγιο πεδίου: 26/11/2018).

Όπως σημειώνει ο Ίταλο Καλβίνο (2004:136-137):

«Η Κλαρίσα γνώρισε και άλλες παρακμές, και άλλες ακμές. Οι πληθυσμοί και τα ήθη άλλαξαν πολλές φορές· παραμένουν το όνομα, η τοποθεσία, και όσα αντικείμενα καταστρέφονται πιο δύσκολα. Κάθε νέα Κλαρίσα, συμπαγής σαν ένα ζωντανό σώμα με τις μυρωδιές και την ανάσα του, επιδεικνύει σαν να ήταν κόσμημα ότι απομένει από τις αρχαίες αποσπασματικές και νεκρές Κλαρίσες. Κανείς δεν ξέρει πότε ακριβώς τα κορινθιακά κιονόκρανα βρίσκονταν στην κορυφή των κίωνων τους....».

Κι αυτή η αναζήτηση στις φωτογραφίες προσπαθεί να εντοπίσει τί άντεξε στον χρόνο. Αν τα ιωνικά κιονόκρανα της «Λέσχης» του Στρατή Τσίρκα βρίσκονται στις κορυφές των κίωνων τους.

Κατά τον ιστορικό Pierre Nora (1989) τα απομεινάρια εποχών αποτελούν μνημονικούς τόπους. Όπως η «Λέσχη», «το αντικείμενο της Κλαρίσας που άντεξε στο χρόνο», αποτελεί τον μνημονικό τόπο για την ακμάζουσα Ελληνική Κοινότητα του πρώτου μισού του 20ου αιώνα. Στη «Λέσχη» αναζητείται η αρχή του νήματος που συνδέει ανθρώπους, Ιερουσαλημίτες και άλλους, στην νοσταλγική προσέγγιση του παρελθόντος.

«Έρχονται πολλοί άνθρωποι, να γνωρίσουν την “Ελληνική Λέσχη”... τους Έλληνες που φτιάζανε την πόλη ... κι από δω... το Ισραήλ... κάθε μέρα περνάνε... ” συνέχισε.

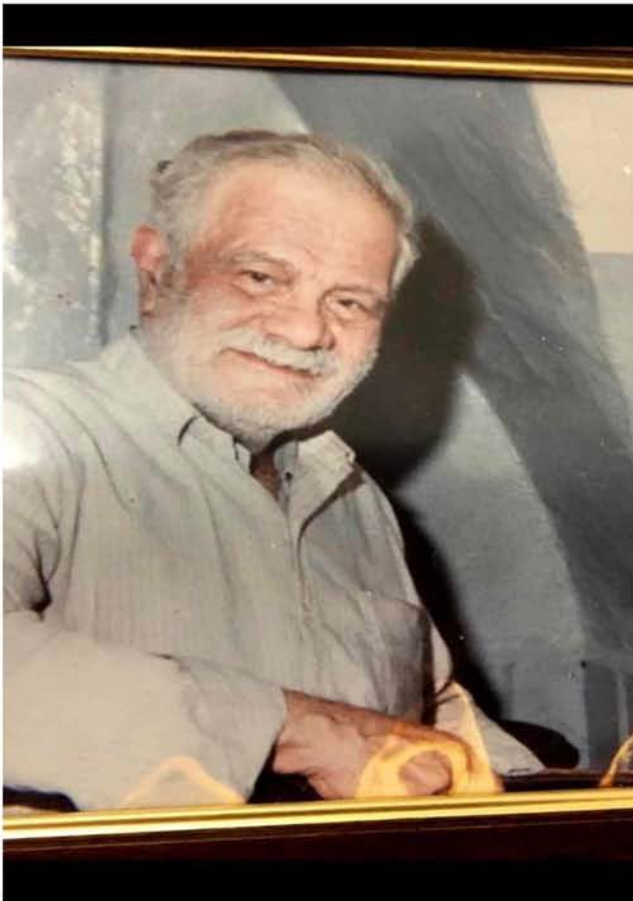
“Απ’ την Ελλάδα;” τον ρώτησα.

“Απ’ την Ελλάδα τα γκρουπ πάνε στην παλιά πόλη... δεν έρχονται...” απάντησε με ένα ίχνος πικρίας. *“Εδώ είναι η Ακρόπολη του ελληνισμού...”* συνέχισε, *“Το ‘πα στον Παυλόπουλο, στον Στεφανόπουλο, στον Τσίπρα.... εδώ είναι η Ακρόπολη για τους Έλληνες σ’ όλο τον κόσμο όπως στην Αθήνα η άλλη για την αρχαιότητα».* (Ημερολόγιο πεδίου: 16/11/2018).

Το αφήγημα της «Λέσχης» ως «Ακρόπολης του Ελληνισμού» συγκροτεί το βασικό μοτίβο της σύνδεσης των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ όπου και να βρίσκονται, κι ένα από τους δύο ιδεολογικούς πόλους που προβάλλει προς τα έξω. Όμως αυτό το αφηγηματικό μοτίβο αναγνωρίζεται μόνο από τα μέλη και του συμμετέχοντες σε εκδηλώσεις της Κοινότητας. Ή από τα μέλη ελληνικών στρατιωτικών αποστολών στο Ισραήλ, στα πλαίσια κοινών ασκήσεων ή εθιμοτυπικών ανταλλαγών, που περιλαμβάνουν στο πρόγραμμά τους την επίσκεψη στη

«Λέσχη». Επίσης αναδείχθηκε ως θέμα δημοσιογραφικών ρεπορτάζ σε επισκέψεις επισήμων όπως Πρόεδροι Δημοκρατίας, Πρωθυπουργός και Υπουργοί. Παραμένει όμως στην αφάνεια για το μεγάλο πλήθος των Ελλήνων προσκυνητών που συρρέουν στα Ιερά Προσκυνήματα. Γι' αυτούς η Ιερουσαλήμ έχει σχέση μόνο με τον αφήγημα της Ορθοδοξίας. Οι Έλληνες της Ιερουσαλήμ είναι αόρατοι, πόσο μάλλον η Κοινότητα. Στη συγκρότηση της δικής τους «προσκυνηματικής» ταυτότητας η θρησκευτική δήλωση κατέχει πιθανά πρωτεύοντα ρόλο.

«Αθήνα, 29 Δεκέμβρη του 18, μέρες Χριστουγέννων, η συνάντησή μας θα γίνει όπως κάθε φορά στο καφενείο “Η Ωραία Ελλάς” στο Μοναστηράκι. Από την πρώτη επικοινωνία μας μου είχε πει για τις αγαπημένες τους τοποθεσίες στην Αθήνα. Ήρθε στην ώρα του, μου φάνηκε θλιμμένος, δεν τον ρώτησα. Ίσως να ήταν από τον αποχαιρετισμό του γιού του που επέστρεφε στην Ισπανία. Ίσως από το κλίμα των ημερών. Ανεβήκαμε στον όροφο του καφενείου και προχωρήσαμε προς

πλευρά που βλέπει την Ακρόπολη.

“Αυτό είναι το τραπέζι μου” μου είπε, “έρχομαι κάθε φορά που ανεβαίνω στην Αθήνα... κάθομαι εδώ... και την κοιτάω...” κάτσαμε. Μείναμε αμίλητοι για λίγο. Κοιτάγαμε κι οι δύο την Ακρόπολη φωτισμένη καθώς έπιανε να σουρουπώνει. Σκεφτόμουν τη δική του Ακρόπολη στην Ιερουσαλήμ. Την “Ακρόπολη του Ελληνισμού” όπως την έλεγε ο ίδιος. Η υπηρετήση του αφηγήματος της “Ακρόπολης του Ελληνισμού” αποτελεί για τον ίδιο ένα επιπλέον συναισθηματικό φορτίο. Η συγκρότηση του αφηγήματος έχει σαν στόχο να εξάρει την ελληνική παρουσία στην Ιερουσαλήμ στα νεότερα χρόνια, να την αναγνωρίσει ως ισάξιου πόλου δίπλα στον πόλο της ορθοδοξίας που υπηρετεί το Πατριαρχείο και της σύνδεση τους στο πλαίσιο της ελληνικότητας. Μπορεί να

μου ομώνυμου εστιατορίου κοντά στην Jaffa Gate. (Αρχείο Ελληνικής Κοινότητας Ιερουσαλήμ)

υπηρετεί το αφήγημα με συναισθηματική φόρτιση; Το βασανιστικό ερώτημα είναι μέχρι πότε; Κι αυτό το ερώτημα το θέτει ο ίδιος πολλές φορές στον εαυτό του.

Τελειώσαμε την συζήτησή μας. Βγήκαμε προς την οδό Μητροπόλεως.

“Έλα να φάμε κάτι... δεν έχω φάει για μεσημέρι... θα σε κεράσω εγώ... πάμε στον Θανάση...”

ξέρεις ήταν Ιερουσαλημίτης... δούλεψε στον Κώστα⁶⁴ (ονομαστό εστιατόριο) στην παλιά πόλη μάγειρας... ήρθε εδώ άνοιξε ένα μαγαζί ... και κοίτα τώρα πόσα έχει... δεν ζει πια... ήταν άκληρος και τάδωσε στα παιδιά που είχε στη δουλειά... πάντα έρχομαι να φάω κάτι σ' αυτόν όταν είμαι εδώ... ". Έμεινα να τον κοιτάζω καθώς μπήκε μέσα στο μαγαζί. Σε λίγο βγήκε κρατώντας μια χαρτοσακούλα με τυλιγμένα σουβλάκια.

“Πάμε στην Μητρόπολη να κάτσουμε...”, μου είπε.

Ανεβήκαμε την Μητροπόλεως. Φτάσαμε στην φωταγωγημένη Μητρόπολη. Κάτσαμε σ' ένα παγκάκι απέναντί της. Μοιραστήκαμε το φαγητό κι αρχίσαμε να τρώμε. Η νύχτα είχε πέσει για τα καλά. Προχωρήσαμε προς το Σύνταγμα. Στο χριστουγεννιάτικο δέντρο βγάλαμε τις καθιερωμένες φωτογραφίες των συναντήσεών μας. Κατεβήκαμε στο μέτρο, χαιρετηθήκαμε και πήραμε τους δρόμους μας.

Για τον Αναστάση Δαμιανό η συνεχής αναφορά του στο συλλογικό αφήγημα της κοινότητας είναι αυτοσκοπός. Το “Έλληνας” μέσα από την οπτική “της Ακρόπολης του Ελληνισμού” και το “Ιερουσαλημίτης” μέσα από πρόσωπα και μνήμες, σε μια διαρκή αναζήτηση αναφορών σε όποιο σημείο και να βρίσκεται». (Ημερολόγιο πεδίου: 29/12/2018).

«Καθισμένοι, βράδυ του Νοέμβρη του '18 στην Ιερουσαλήμ, στο «σπίτι του γιατρού»⁶⁵ συνεχίζουμε την συζήτηση. (παράρτημα 2.19)

“Είπα στον Τσίπρα (εννοεί τον έλληνα πρωθυπουργό) ότι φοβάμαι αν δωρίσουμε το ακίνητο της Λέσχης στην Ελληνική Πολιτεία... θάχει την μοίρα του σπιτιού του πρέσβη στο Λονδίνο...” αυτός γέλασε και μου ‘πε: “Δεν θα γίνει έτσι...” συνέχισε ο Αναστάσιος Δαμιανός.

“Ποια είναι η αξία της Λέσχης” τον ρώτησα.

“Έχουν υπολογίσει ότι φτάνει τα τριάντα εκατομμύρια δολάρια” μου απάντησε και συνέχισε “Τι θ’ απογίνει η Λέσχη;... ήρθα σε επαφή με εφοπλιστές... τον Μαρτίνο.... έστειλε έναν άνθρωπό του.... με ρώτησε τι ζητάμε... του φάνηκε περίεργο που δεν ζητάμε τίποτα... αλλά...”. Βυθιστήκαμε στις σιωπές. Το πρόσωπό του ήταν προβληματισμένο. Σηκωθήκαμε μετά από ώρα. Βγήκαμε στην μικρή αυλή του σπιτιού. Ήταν μια όμορφη φθινοπωρινή βραδιά». (Ημερολόγιο πεδίου: 15/11/2018).

Ο Άμος Οζ έχει μια υπέροχη βραδινή περιγραφή για τις σκιές των κλαδιών στα δένδρα. «Ο ουρανός ήταν χωρίς σύννεφα. Μεγάλα αστέρια λαμπύριζαν, στεφανωμένα με μια γαλακτερή άλω ομίχλης, μοιάζοντας με αστέρια του Βαν Γκογκ. Το πλακόστρωτο της αυλής ήταν υγρό από τη βροχή που είχε πέσει νωρίτερα το βράδυ. Τα μαύρα κυπαρίσσια λικνίζονταν μπρος πίσω με σιωπηρή ευλάβεια στο ελαφρύ αεράκι που έπνεε από τα δυτικά...».(2014:183).

⁶⁴ Για τον Κώστα έδωσε πληροφορίες και ο γιατρός Ν. Νίνος καθώς ήταν μάγειρας στα εστιατόρια του παππού του Ζαφειριάδη στην παλιά πόλη.

⁶⁵ «Το σπίτι του γιατρού» είναι η κατοικία του γιατρού Φώτιου Ευκλείδη στο Greek Colony

Εκεί στην γειτονιά Sha'arei Hesed, όχι πολύ μακριά από εδώ, μια ιστορία των αρχών του 1960, ένα σπίτι που έμοιαζε με το «σπίτι του γιατρού», κάποιοι άνθρωποι προσπαθούν να βρουν τις δικές τους απαντήσεις.

Το αφηγηματικό μοτίβο περικλείει τις «σημαντικές» στιγμές της ελληνικής παρουσίας στην πόλη, το ρόλο της στην αστική ανάπτυξη της πόλης, την σύνδεση των υποκειμένων με χρόνωση και τοπόσημα που συγκροτούν την ταυτότητα τους. Η συγκρότηση της ταυτότητας των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ περιλαμβάνει στοιχεία αυτοπροσδιορισμού και ετεροπροσδιορισμού. Σ' αυτό σημαντικό ρόλο επιλογής έχουν η σύνδεση των υποκειμένων με τα κυρίαρχα ελληνικά κέντρα της Ιερουσαλήμ, η ίδια η πόλη και οι διαδρομές που ακολούθησαν τα υποκείμενα στην νεότερη περίοδο.

Εικόνα 40: Από την εκδήλωση της 26/1/2019 στη «Λέσχη», το σύνολο και ο προσδιορισμός (ετερο ή αυτο) των ταυτοτήτων των συμμετεχόντων, όπως περιγράφονται από τον Αναστάση Δαμιανό ή δηλώνονται από τους ίδιους, σχηματοποιεί την υβριδικότητα της Ελληνικής Κοινότητας όπως εμφανίζεται δημόσια. (Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

Ο Έλληνας της Ιερουσαλήμ, ως υποκείμενο της νεότερης περιόδου, «δημιουργεί» και «συμμετέχει» στην ανάπτυξη της νέας πόλης. «Οι Έλληνες ... οι γιατροί, οι φαρμακοποιοί, οι επιστήμονες φτιάζανε την νέα πόλη...»⁶⁶ τόνιζε συνέχεια ο Αναστάσης Δαμιανός, κατά το «ελληνικό αφήγημα» για την Ιερουσαλήμ. Είναι ο ίδιος Έλληνας, συνεχιστής μιας παράδοσης

⁶⁶ Σε άρθρο τους, οι Ruth Kark & Michal Oren-Nordheim (1996:57-58), αναφέρουν την περίπτωση του Ευριπίδη Μαυρομάτη με συμμετοχή της εταιρίας του σε έργα στην ύστερη Οθωμανική Περίοδο. Ειδικά για την Ιερουσαλήμ ο Ευριπίδης Μαυρομάτης είχε λάβει άδεια το 1914 εκμετάλλευσης ηλεκτρικού σταθμού, που τελικά ίδρυσε το 1928 και αργότερα πούλησε σε αγγλική εταιρεία.

αιώνων, δημιουργός της παλιάς πόλης. «Εμείς με το εμπόριο, τα ξενοδοχεία, του προσκυνητές την κάναμε πόλη... μικρό χωριό ήταν... φτωχό...» μου εξηγεί καθώς αναφέρεται στην παλιά πόλη^{67,68}.

Για τον Ιερουσαλημίτη Έλληνα η πόλη είναι η «φανταστική πατρίδα του» όπου και να βρίσκεται. Κάτω από αυτή την σύνδεση η «Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ» συγκροτείται μέσα από μια ιδιαίτερη εκφορά του «glocal»⁶⁹.

Από τις εικόνες που κατέγραψα κατά την επιτόπια έρευνα και μέσα από τις αναρτήσεις σε διαδικτυακούς τόπους, οι συναντήσεις – συνανθρώσεις των μελών ή φίλων της Ελληνικής Κοινότητας στο χώρο της «Λέσχης» θα μπορούσα να ισχυριστώ ότι δημιουργούν την αίσθηση μιας υβριδικής κοινότητας. Η σύνθεση αυτή υποστηρίζει το αφήγημα της κοινότητας και σχηματοποιεί για τους Έλληνες, πέρα από το ιδεολογικό κέντρο του Πατριαρχείου, τον έτερο ιδεολογικό πόλο αυτόν του Ελληνισμού⁷⁰.

Κατά την Σεβαστή Τρουμπέτα (2006:60) ο όρος υβριδισμός διαμεσολαβεί ανάμεσα στον τοπικισμό και τον κοσμοπολιτισμό, όπου η ετερότητα είναι «συν-υποκείμενο κοινωνικής δράσης» διαφορετικών πολιτιστικών δεδομένων και υποκειμένων αποκτώντας έτσι ένα υψηλότερο πολιτισμικό επίπεδο.

Κατά τον Will Kymlicka, (1995), πολιτικό φιλόσοφο και καθηγητή στο Βασιλικό Πανεπιστήμιο του Κίνγκστον (Καναδά), η εικόνα της πολυπολιτισμικότητας πραγματοποιείται μέσα και από την οπτική της συμπερίληψης. Η ανάδειξη της «Ελληνικής Κοινότητας» και της «Λέσχης» ως χώρων πολιτιστικής προβολής μιας πληθώρας διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων δημιουργεί την εικόνα πολυπολιτισμικότητας, μέσω της συγκεκριμένης οπτικής, καθώς δεν υπάρχουν περιορισμοί στην πολιτιστική έκφραση. Αυτή η συνύπαρξη αποτελεί ένα δεύτερο επίπεδο πολιτιστικής εκφοράς.

---

⁶⁷ John Tleel, οπ.π.

⁶⁸ Στην ύστερη οθωμανική Οθωμανική περίοδο εκτός από τους Αστεριάδη :, Δήμαρχο Ιεροσολύμων, Ευκλείδη Φώτιο, Δντη του Οθωμανικού Δημοτικού Νοσοκομείου (1891), Μαυρομάτη Ε. επιχειρηματία με συμμετοχή σε μεγάλα έργα (λεπτομερέστερα σε προηγούμενες υποσημειώσεις), θα συμπεριλάβουμε και τον Γεώργιο Φραγκιά που κατείχε την θέση «Ingenieur en Chef de Palestine» και ήταν μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου της Ιερουσαλήμ και συνέβαλε στον αστικό της μετασχηματισμό.

⁶⁹ Ο όρος Glocalization χρησιμοποιείται από τη δεκαετία του '90 και μετέπειτα για να περιγράψει την ταυτόχρονη εμφάνιση παγκοσμιοποιημένων και τοπικών τάσεων. Στην περίπτωση της Κοινότητας η σύνδεση των μελών της λαμβάνει υπόψη συνθήκες παγκόσμιου και τοπικού για την λειτουργία της, ειδικά στο θέμα της επικοινωνίας και της δικτύωσης. Παράλληλα και η ίδια η πόλη παρέχει όρους glocal σε πολιτικό και ιδεολογικό κυρίως επίπεδο.

⁷⁰ Στην εκδήλωση στις 26/1/2019 στη «Λέσχη» (εικόνα 40). Χορεύουν ο Βασίλης Κυριακού (πρώην διπλωματικός υπάλληλος στην Ιερουσαλήμ), η Λεβάνια (Εβραία με καταγωγή γονέων από την Κέρκυρα), ο Μπένι (Ισραηλινός φίλος), στους καναπέδες κατά σειρά από αριστερά ο Τάσος (Ιερουσαλημίτης με σύζυγο την Μανσούρ αραβικής καταγωγής), ο Γιάννης Καρδασόπουλος (Ιερουσαλημίτης που ζει στην Αθήνα), ο γιατρός Νικόλαος Νίνος (κάτοικος παλιάς πόλης), ο κ. Ζαχέρ (Αραβικής καταγωγής σε μεικτό γάμο με την Εύα Κατσούλου - Ζαχέρ, Ιερουσαλημίτισσα)

Ο πολιτιστικός πλουραλισμός⁷¹ που υιοθετείται από την Ελληνική Κοινότητα περιέχει μία αντίφαση. Στις εκδηλώσεις και δράσεις της συμμετέχουν διαφορετικής υποκείμενα αποδεχόμενα την ελληνική κουλτούρα (γλώσσα, κουλτούρα, παραδόσεις, δρώμενα κλπ) επιτελώντας ένα πρώτο επίπεδο πολιτιστικής εκφοράς με βάση τον ελληνικό πολιτισμό.

Η φαινομενική αντίφαση των δύο επιπέδων (ελληνικό - πολυπολιτισμικό) δεν δημιουργεί αντιπαραθέσεις ή συγκρούσεις εντός ή εκτός της Κοινότητας αντίθετα ενισχύει την θέση της στο χώρο της Ιερουσαλήμ. Αυτόν της ανάδειξης της «Λέσχης» και κατ' επέκταση και της Ελληνικής Κοινότητας ως «ειρηνικών χώρων» συνύπαρξης υποκείμενων αντιπαρατιθέμενων, διαφορετικών ταυτοτήτων, προερχόμενα από διχοτομημένα μέρη της πόλης. Όλη η ορατή δραστηριότητα συντείνει στην ενίσχυση αυτού του αφηγήματος που αναπτύσσεται από τα μέλη της ελληνικής κοινότητας.

---

⁷¹ Όπως θα αναλύσουμε σε επόμενο κεφαλαίο, το άνοιγμα της ελληνικής κοινότητας πιθανά να οφείλεται και σε πολιτικούς λόγους, όπως η ιορδανική πολιτική για συλλογικούς φορείς που ασκήθηκε μετά το 1948 ή στην ύπαρξη πολλών μελών της σε μεικτούς γάμους οπότε υπήρξε ένα αυτονόητο άνοιγμα στους συμμετέχοντες.

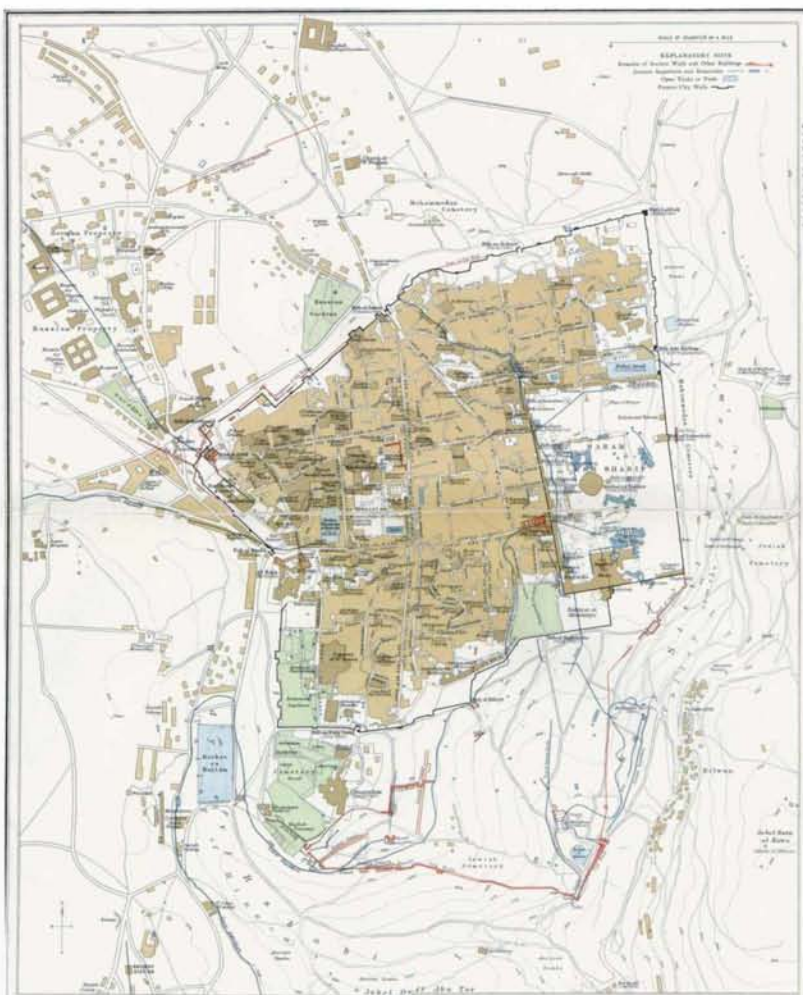

5.2. ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΠΕΔΙΟΥ: ΜΟΝΑΞΙΑ

«... Δρασκελώ βιαστικά τη μεγάλη πλατεία,
απάνω στα παλιά μουράγια, της Ιερουσαλήμ,
τρογυρίζω πολλή ώρα...»

Νίκος Καζαντζάκης, «Ταξιδεύοντας ... Ιερουσαλήμ»(1926:163)

Σε αυτό το κεφάλαιο θα ασχοληθώ με την «μοναξιά» των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ⁷². Αν και ως αξιολογικός όρος έχει χρησιμοποιηθεί κυρίως σε κοινωνιολογικές μελέτες, τα τελευταία χρόνια έχει χρησιμοποιηθεί σε έρευνες για πρόσφυγες όπως των Pnina Dolberg et al (2016). Αντίστοιχα και στον χώρο της φιλοσοφίας, ο Αλαίν Μπαντιού χρησιμοποιεί τον όρο «η μοναξιά των υποκειμένων» για να περιγράψει τις σχέσεις συμβάντων και υποκειμένων. Κυρίως η ανάλυση μου θα βασιστεί σε στοιχεία από τις καταγραφές των συζητήσεων με τους πληροφορητές, των

Εικόνα 41: Χάρτης της περιόδου των Οθωμανών όπου αναγράφονται οι ιδιοκτησίες του Πατριαρχείου με την ένδειξη “Greek”.

Ανακτήθηκε 31/5/2019 από https://mapas.owje.com/6295_mapa-de-jerusalen-1915.html

⁷² Ο όρος μοναξιά (loneliness) θεωρείται ταυτόσημος με τον όρο απομονωτισμός (isolation), και αποτελέσαν κεντρικά θέματα σε πολλές κοινωνιολογικές, ιατρικές και ανθρωπολογικές έρευνες. Κατά τους Brock Bastian et al, 2015, η μοναξιά – απομονωτισμός έχουν συσχέτιση με τον δυτικό τρόπο ζωής και τα κοινωνικά πρότυπα που διέπουν τις δυτικές κοινωνίες.

παρατηρήσεων μου σε ιδιωτικούς και δημόσιους χώρους συνάντησης, σε ιστορικά δεδομένα, σε συναισθηματικές τους εκφάνσεις. Θα επιχειρήσω να αναδείξω τους λόγους για τους οποίους οι ίδιοι αιτιολογούν τις μοναχικές διαδρομές τους. Όπως και να προσπαθήσω να ερμηνεύσω τις σιωπές τους.

Η παράθεση μέρους των σημειώσεων πεδίου εστιάζει κυρίως στους χώρους και το αφήγημά τους καθώς και στην σκέψεις που δημιουργούν στον ερευνητή. Οι χώροι ιδιωτικοί και δημόσιοι που κινούνται όπως και ο λόγος τους υπόκεινται σε υποκειμενικές και συλλογικές αιτιάσεις που μας αποκαλύπτουν τις κοινωνικές διαδρομές τους στον χώρο και τον χρόνο. Αντίστοιχα το θέμα της μοναξιάς θα ειπωθεί και από την πλευρά του ερευνητή και πως το βιώνει στο πεδίο. Καθώς και μέσα από την συγκρότηση της διασπορικής ταυτότητας των υποκειμένων.

Εικόνα 42: Πινακίδα με το σύμβολο της Αγιοταφίτικης Αδελφότητας και την ένδειξη Ελληνορθόδοξη Πατριαρχική Ιδιοκτησία. (Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

Από το ημερολόγιο πεδίου:

«Κυριακή 27/1/2019: Οι οδηγίες του γιατρού Νίκου Νίνου ήταν λεπτομερείς. “Μόλις μπεις από την Jaffa Gate θα στρίψεις αριστερά προς το Gloria Hotel⁷³. Εκεί έχει ελεύθερο wi-fi.

⁷³ Όπως αναφέρει ο John Teele (2011), το Gloria Hotel αποτελείται από τα κτίρια του παλιού ελληνικού νοσοκομείου και φαρμακείου που ανακαινίστηκαν και συμπληρώθηκαν κατά την

Θα με πάρεις τηλέφωνο να σου πω πως θα έρθεις”. Είχα ακολουθήσει κατά γράμμα τις οδηγίες. Είχε προηγηθεί η πρωινή συνάντησή μου στη “Λέσχη” με τον Αναστάσιο Δαμιανό και ο καφές που ήπιαμε κουβεντιάζοντας. Προσφέρθηκε να με φέρει ως την Jaffa Gate με το αυτοκίνητό του. “Θα σε πάω εγώ, που να περπατάς τώρα” μου είπε.

Στην είσοδο του Gloria Hotel συνάντησα τις κυρίες του προξενείου της Ιερουσαλήμ. Είχαμε γνωριστεί στην εκδήλωση της Ελληνική Κοινότητας στη “Λέσχη” το προηγούμενο βράδυ. Ανταλλάξαμε καλημέρες. Μπήκα στο Gloria Hotel. Ο υπάλληλος στην υποδοχή με κοίταζε περίεργος. Κάλεσα τον γιατρό. “Είσαι ένα λεπτό μακριά από το ιατρείο” με κατατόπισε ο γιατρός στο τηλέφωνο. “Προχώρα προς τα Πατριαρχεία στην New Gate. Θα δεις το κτίριο μπροστά σου. Το μπαλκόνι του ιατρείου είναι βαμμένο μπλε. Θα το γνωρίσεις”.

Βγήκα στο πλακόστρωτο κι ανηφόρισα προς τα Πατριαρχεία. Ο νους μου πλημμύρισε από την περιγραφή του Στρατή Τσίρκα (1961:54). “... Από την πύλη της Δαμασκού ως την πύλη της Γιάφφας δεν είναι πολύς δρόμος, αν κόψεις μέσα από την παλιά πόλη. Αν μάλιστα προσέξεις να μη χαθείς στο δαίδαλο των μικροσόκακων και δεν σε νευριάζουν οι φωνές, ο συνωστισμός, η μπόχα, τα φορτωμένα γαϊδουράκια που σε κοντουλάνε για να παραμερίσεις, αν δε σε τρομάζουν οι γκαμήλες.... Η Έμμη όμως πήρε τον άλλο, απέξω που τραβάει σχεδόν παράλληλα από τα τείχη, μα είναι όλο ανηφορίες και το πιο πολύ τραχύς και άδεντρος... ».

Μα αυτό το πρωινό στα στενά δεν κυκλοφορεί ψυχή. Σιωπή. Οι ήχοι πέρα από τα τείχη έρχονται σαν μουρμούρισμα. Στην γωνία του δρόμου, απέναντι από την είσοδο του Λατινικού Πατριαρχείου βρίσκεται το γραφείο του Ελληνικού Προξενείου της παλιάς πόλης. Οι γνωστές μου κυρίες επιβιβάζονταν στο υπηρεσιακό διπλωματικό αυτοκίνητο για πάνε σε κάποια αποστολή τους. Τις χαμογέλασα και προχώρησα.

Η Κυριακή είναι εργάσιμη μέρα σκέφτηκα για την επίσημη χρονικότητα της πόλης. Θυμήθηκα την έρευνα των Leila Abu-Shams et Araceli Gonzalez-Vazquez, (2014) για τις χρονικότητες στο Μαρόκο. Μου είχε αρέσει η εργασία τους όταν την διάβασα. Κι εδώ οι πολλαπλές χρονικότητες, θρησκευτικές και κρατικές με ακολουθούν σε κάθε βήμα.

Χώθηκα στα στενά. Τα αναγνώριζα καθώς σε προηγούμενες περιπλανήσεις μου είχα ξαναπεράσει. Σημάδενα κτίρια, πινακίδες για να μπορώ να κινούμαι στα δαιδαλώδη στενά. Πράγματι σε ένα λεπτό ήμουν κοντά στην New Gate.

Για λίγο με συντρόφεψαν τα λόγια του Άμος Οζ (2004:38) “...Πολλά πράγματα συνέβηκαν στην Ιερουσαλήμ. Η πόλη καταστράφηκε, κτίστηκε, καταστράφηκε, και πάλι χτίστηκε. Ο ένας μετά τον άλλο οι πολιορκητές πέρασαν από πάνω της, την κατέλαβαν για λίγο, άφησαν πίσω τους μερικούς τοίχους και μερικούς πύργους, λίγα σκαλίσματα σε πέτρες, κάποια κομμάτια πήλινων

αγγείων και άλλες μαρτυρίες και εξαφανίστηκαν. Χάθηκαν όπως η πρωινή καταχνιά στις πλαγιές αυτών των βουνών...”

Το διώροφο κτίριο, σημείο αναφοράς της ένδοξης περιόδου των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ, με τα σύμβολα της Αδελφότητας ορθώνονταν μπρος μου. Το κιτρινωπό χρώμα της πέτρας της Ιερουσαλήμ δημιουργούσε μια εξαίσια αντίθεση με το γαλάζιο τ' ουρανού. Αριστερά μου απλώνονταν το λιθόστρωτο προς την New Gate. Εκατέρωθεν τα παρατεταγμένα μαγαζιά σιωπηλά, τα περισσότερα ήταν κλειστά. Ίσως νάναι ορθόδοξοι αραβόφωνοι οι

μαγαζάτορες σκέφτηκα και δεν έχουν γυρίσει από την λατρευτική εκδήλωση της Κυριακής. Περιεργάστηκα περιμετρικά το οικοδόμημα. Το μικρό δρομάκι Saint Basil Alley οδηγούσε στην είσοδο του μοναστηριού του Αγίου

Βασιλείου.⁷⁴ Κάθε οικοδόμημα του Πατριαρχείου στέγαζε κι ένα μικρό μοναστήρι. Σε αρκετά σημεία του κτιρίου το ανάγλυφο ΓΦ τόνιζε ότι πρόκειται για περιουσία της Αγιοταφίτικης Αδελφότητας.

Στη γωνία το κατάστημα του κτιρίου, με την εύγλωττη επιγραφή “Armenian Ceramic Center – Sadrouni”, ήταν ανοικτό. Ένα πλήθος πολύχρωμων κεραμικών στόλιζε τις προθήκες του. Ποιος ξέρει ίσως να ήταν μαθητές του David Ohanessian⁷⁵. (παράρτημα 2.21)

Εικόνα 43: Το «Armenian Ceramic Center». Χαρακτηριστικό δείγμα μαγαζιών που αναπτύσσονται στο πατριαρχικό κτίριο. Διακρίνονται οι μεταλλικές πόρτες που σφραγίζουν ερμητικά κάθε μαγαζί στην παλιά πόλη. (Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

⁷⁴ Στην ιστοσελίδα του Πατριαρχείου καταγράφονται τουλάχιστον είκοσι επτά στην Ιερουσαλήμ, η πλειονότητα των οποίων βρίσκεται στην παλιά πόλη. Τα μοναστήρια εκτός από το θρησκευτικό ρόλο τους, ήταν κέντρα εκπαίδευσης, φιλοξενίας, περίθαλψης κλπ. Κυρίως όμως αποτελούσαν μέρος του Status Quo που διέπει τα Ιερά Προσκυνήματα και χώρο – ιδιοκτησίες που δεν μπορεί να μεταβιβαστεί.

⁷⁵ Ο David Ohanessian (1884-1953), σημαντικός καλλιτέχνης κεραμικής Αρμενικής καταγωγής..

Εικόνα 44: Η είσοδος του κτιρίου, με στοιχεία μπαρόκ, το έμβλημα της Αγιοταφίτικης Αδελφότητας και η πινακίδα του πατέρα του γιατρού Ν. Νίνου (Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

Κοίταξα στον όροφο. Το μπλε κάγκελα στο μπαλκόνι του γιατρού το έκαναν να ξεχωρίζει. Στο απέναντι κτίριο ο άραβας ιδιοκτήτης του μοναδικού ανοικτού τουριστικού μαγαζιού κάθονταν σε καρέκλα στο πεζοδρόμιο. Απολάμβανε την πρωινή ησυχία του δρόμου. Μπροστά του είχε απιθώσει τον καφέ του. Ένα τσιγάρο ανέδυε καπνούς κι αρώματα. Με κοίταξε. Αναρωτιόνταν αν ήμουν πιθανός πελάτης.

Στην προθήκη του μαγαζιού υπήρχε τακτοποιημένο ένα ετερόκλητο σύνολο θρησκευτικών συμβόλων. Και των τριών θρησκειών.

Μια αρμονική συνύπαρξη στο βωμό του κέρδους, σ' αντίθεση με ότι συμβαίνει στην πολιτική σκηνή.

Από το διπλανό, στην είσοδο του κτιρίου, κουρείο, ο ιδιοκτήτης του με φώναζε για κούρεμα. Του απάντησα ότι πήγαινα στον γιατρό.

Η πόρτα του κτιρίου ακολουθούσε τα πρότυπα των εισόδων των κτιρίων που κτίζονται στα νεότερα χρόνια. Στοιχεία μπαρόκ, μαρμάρινα θολωτά ανώφλια και σκοτίες, περίτεχνα κγκλιδώματα. Η εξώθυρα δίφυλλη ξύλινη με νεοκλασικά στοιχεία. Στο πλάι η πινακίδα του ιατρείου του πατέρα του γιατρού σημείωνε την διαχρονική παρουσία τους στην πόλη, "Dr A. NINOS DENTAL SURGEON". Στο σύγχρονο θυροτηλέφωνο η γιατρός είχε το δικό του όνομα "Dr N. NINOS DENTIST". Χτύπησα το κουδούνι. Μετά από λίγο ακούστηκε ο βαρύς ήχος που ελευθέρωνε την κλειδαριά. Η βαριά πόρτα έτριξε στο άνοιγμά της. Το τρίζιμο της σε ταξίδευε πίσω στο παρελθόν.

Το εσωτερικό του κτιρίου ξανοίχτηκε μπρος μου. Στάθηκα για λίγο στο κατώφλι της πόρτας. Η στιβαρή δόμηση με πέτρα έδινε μεγαλοπρέπεια στο κτίριο. Αντάξια ενός παρελθόντος που δημιούργησε τον νεώτερο μύθο της πόλης".

Ο Άμος Οζ (2004:38) έχει μια εξαιρετική μεταφορά για την πόλη:

"...Η Ιερουσαλήμ είναι σαν μια νυφομανής γριά που πριν πετάξει από πάνω της με ένα πλατύ χασμουρητό τον έναν μετά τον άλλον τους εραστές της πρώτα τους ξεζουμίζει μέχρι την τελευταία σταγόνα. Μια αράχνη που κατασπαράζει τους εραστές της, ενώ εκείνοι ακόμα την πασπατεύουν..." σημειώνει. *Κι ήταν αρκετοί οι «εραστές» αναλογίστηκα. Ιδιαίτερα από τον 19^ο αιώνα και μετέπειτα*⁷⁶.

Τόσα αφηγήματα για την πόλη, καθένας την διεκδικεί για λογαριασμό του ή έστω θέλει να είναι μέρος της. Κάποιοι θέλουν να τη κατακτήσουν ολοκληρωτικά, μ' όποιο τίμημα.

Σκέφτηκα τα πρόσωπα που με συντρόφευαν στην έρευνά μου εδώ. Ήταν κομμάτια του παρελθόντος που έχει προ πολλού τελειώσει; Ήταν αιώνιοι "εραστές" μιας πόλης που πλέον δεν τους "άνηκε"; Ήταν τα νήματα που συνδέουν το παρελθόν με το μέλλον;

Στην Ερσίλια του Ίταλο Καλβίνου (2004:135), τα απομεινάρια των υποκειμένων είναι "νήματα" που ο άνεμος τα παρασέρνει καθώς φυσά:

"Στην Ερσίλια, για να καθορίσουν τις διασυνδέσεις που ρυθμίζουν τη ζωή της πόλης, οι κάτοικοι τεντώνουν νήματα απ' τις προεξοχές των σπιτιών, άσπρα ή μαύρα ή γκριζα ή ασπρόμαυρα ανάλογα με το αν υποδηλώνουν σχέσεις αίματος, ανταλλαγής, εξουσίας, εκπροσώπησης. Όταν τα νήματα γίνονται τόσα πολλά που πια δεν μπορείς να περάσεις ανάμεσα τους, οι κάτοικοι φεύγουν: τα σπίτια απογυμνώνονται μένουν μόνο τα νήματα και τα στηρίγματα των νημάτων".

Στην Ιερουσαλήμ τα «νήματα» συνδέουν τον χρόνο και τον χώρο διαρκώς. Σε κάθε αφήγημα για την πόλη. Κι αν ο χρόνος δεν θεωρείται επαρκής αναζητούνται άλλα «νήματα» που θα κάνουν το αφήγημα «θεμελιώδες» για τη ύπαρξη της πόλης. Για την ύπαρξη των ίδιων των υποκειμένων.

Άφησα τις σκέψεις για λίγο στην άκρη. Μπρος μου πρόβαλλε ένας μεγάλος, φαρδύς διάδρομος με μεταλλικές πόρτες εκατέρωθεν. Δεν είχα ρωτήσει ακόμη γιατί όλες οι πόρτες των παλιών κτιρίων είναι

⁷⁶ Από τον μέσα του 19^{ου} αιώνα αρχίζουν να δημιουργούνται εγκαταστάσεις και οικιστικά σύνολα εκτός των τειχών της παλιάς πόλης, από διάφορους οικιστές και για διαφορετικούς λόγους. Ο σημαντικότερος όγκος των αρχικών οικιστικών συνόλων αναφέρεται σε διπλωματικές αποστολές, ιδρύματα (εκκλησιαστικά, νοσοκομειακά κλπ), βιοτεχνικές εγκαταστάσεις και αποικίες προσηλυτισμού κυρίως προτεσταντών και λουθηρανών (γερμανοί Templar – ναΐτες), π.χ. Αυστριακό Προξενείο, Ρώσικη Αποστολή, Οθωμανικό Νοσοκομείο, βιοτεχνικές εγκαταστάσεις ελληνικές και εβραϊκές (μύλοι) κλπ. Αργότερα αναπτύχθηκαν οικιστικά σύνολα στέγασης (barracks) για χαμηλά κοινωνικά στρώματα και πολυτελείς αστικές κατοικίες.

μεταλλικές. Όχι μόνο οι εξώπορτες αλλά και οι εσωτερικές. Όπως και οι πόρτες στη «Λέσχη». Υπέθεσα ότι λόγοι ασφάλειας στο παρελθόν το καθιστούσαν επιτακτική ανάγκη.

Στο βάθος μια πέτρινη σκάλα οδηγούσε στον όροφο. Επικρατούσε ησυχία. Οι τοίχοι είχαν αρχίσει να χάνουν την φρεσκάδα του χρώματος. Τα σημάδια του χρόνου είχαν κάνει την εμφάνισή τους. Η αίσθηση της βύθισης στο παρελθόν με κυρίευσε. Όσο κι αν με ελκύει τόσο αμήχανα νιώθω. Ανέβηκα την πέτρινη σκάλα. Στον μικρό διάδρομο οι ερμητικά κλειστές μεταλλικές πόρτες έκρυβαν το εσωτερικό των κατοικιών. Η πόρτα του γιατρού ήταν εμφανώς ευδιάκριτη βαμμένη με χρώμα μπλε. Μια νότα διαφοροποίησης στο γκριζό των που κυριαρχεί.

Ο γιατρός μου άνοιξε σχεδόν αμέσως. Στο άνοιγμα της πόρτας η θωριά του μου φάνηκε ξεθωριασμένη. Ήταν τυλιγμένος στο μπουφάν του. Γύρω από το λαιμό του ένα κασκόλ. Ήταν η ίωση που τον ταλαιπωρούσε. Δεν παραπονιόταν. Παρόλη την καταπόνησή του δεν έχανε τη διάθεσή του. Τον ακολούθησα στο εσωτερικό του ιατρείου. Ένας μικρός διάδρομος, με μικρές

ξύλινες τζαμωτές πόρτες αριστερά – δεξιά, ανοίγονταν μπρός μου και οδηγούσε στη αίθουσα αναμονής του ιατρείου. Μάντεψα ότι ήταν μικροί βοηθητικοί χώροι που χρησιμοποιούνταν από την πολυμελή πατρική οικογένεια του γιατρού στα χρόνια της δικής της προσφυγιάς.⁷⁷ (παράρτημα 2.12) Πράγματα αραδιασμένα σε ράφια και έπιπλα είχαν να αφηγηθούν τις δικές τους ιστορίες.

Το ψηλοτάβανο δωμάτιο της αναμονής κουβαλούσε την ιστορία των χρόνων του. Σε μια γωνιά ήταν αραδιασμένα οδοντιατρικά μηχανήματα – εργαλεία. Υπέθεσα ότι ήταν του πατέρα του γιατρού. Το ιατρείο είχε μια ιστορία που ξεκινούσε το 1936.

Οι δυο καναπέδες του χώρου αναμονής, αρκετά νεότεροι, έφεραν τα σημάδια της φθοράς του χρόνου με σκισίματα στην ταπετσαρία τους. Στο μικρό ξεχασμένα κάποια

Εικόνα 45: Ο οδοντίατρος Νικόλαος Νίνος στο ιατρείο του. Στην οροφή του δωματίου διακρίνεται η ελληνική σημαία. (Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

περιοδικά. Από τις δυο πόρτες του μπαλκονιού έμπαινε το φως του ηλιόλουστου πρωινού. Στο

⁷⁷ Αναφέρομαι στις συγκρούσεις του 1948 – 49. Η οικογένεια Νίνου βρήκε καταφύγιο στην παλιά πόλη και διέμενε επί μακρό διάστημα στους χώρους του ιατρείου.

βάθος μια ακόμη μεταλλική πόρτα κλειστή.

Στάθηκα για λίγο. Κοντοστάθηκε κι ο γιατρός. Κοίταξε για λίγο στον χώρο. Η ματιά του στάθηκε στη γωνιά των οδοντιατρικών μηχανημάτων. “Τα μηχανήματα του πατέρα μου. Τα τελευταία που υπήρχαν στην Ιερουσαλήμ. Τα ‘φερε απ’ την Γαλλία. Ακόμη και τα δικά μου δεν μπορούν να τα ανταγωνιστούν”, είπε σκεπτικός.

Προχωρήσαμε στο δεύτερο μεγάλο χώρο. Ήταν το ιατρείο του. Δύο μεγάλες μπαλκονόπορτες άφηναν τον ήλιο να φωτίζει το εσωτερικό του ιατρείου. Το δωμάτιο κατακλύζονταν από έπιπλα. Το κέντρο καταλάμβανε η οδοντιατρική καρέκλα. Γύρω – γύρω ντουλάπια, το γραφείο του γιατρού από τα χρόνια του πατέρα του, καρέκλες και σκαμπό τακτοποιημένα τριγύρω. Μια πόρτα οδηγούσε σε διπλάνο δωμάτιο – εργαστήριο, που χωρίζονταν από τον χώρο με ένα μικρό τζαμιωτό. Η ματιά μου έτρεχε γύρω και δεν σταμάτησε παρά μόνο στην οροφή.

Η οροφή του δωματίου - ιατρείου καλύπτονταν από μια ζωγραφισμένη ελληνική σημαία. Απ’ άκρη σ’ άκρη πάνω στο γαλάζιο που θύμιζε ουρανό και θάλασσα ελληνική, ακουμπούσε ένα υπερμεγέθους λευκός σταυρός. Τα σημάδια της φθοράς του χρόνου αποτελούσαν ένα ταιριαστό συμπλήρωμα. Η σημαία που πλέον δεν χρησιμοποιείται στην Ελλάδα. Αναρωτήθηκα τι ήθελε να σηματοδοτήσει. Την «ελληνικότητα» του γιατρού στους ασθενείς τους που ξαπλώνοντας στην οδοντιατρική καρέκλα την έβλεπαν όλη την ώρα της θεραπείας; Την “ελληνικότητα” του κτιρίου ως απόδοση μνήμης; Την μακρινή “αόρατη πατρίδα” που κάθε Έλληνας ονειρεύεται τα σιωπηλά βράδια; Δεν ρώτησα τον γιατρό για την σημαία που μας σκέπαζε. Σκέφτηκα ότι η σημαία είναι κομμάτι της ταυτότητας του γιατρού. Το αυτονόητο για κάθε Έλληνα του κόσμου. Άλλωστε στη προηγούμενη τυχαία συνάντησή μας στη γειτονιά, ένα βροχερό απόγευμα του Νοέμβρη του ‘18, πάλι για την σημαία μου μίλησε. Αυτή που είχε στο μπαλκόνι του σπιτιού του, λίγες δεκάδες μέτρα πιο κάτω.

“Αν η μισή καρδιά μου
βρίσκεται, γιατρέ, εδώ πέρα
η άλλη μισή
στην Ελλάδα βρίσκεται...”,

σκέφτηκα, παραφράζοντας το ποίημα του Ναζίμ Χικμέτ⁷⁸. Αλλά πάλι, τι σήμαινε για τον γιατρό το “Ελληνας”. Δεν έχει ζήσει ποτέ στην Ελλάδα. Την επισκέπτεται για να δει τα αδέλφια του και τον Αλέξανδρο, τον γιο του. Η καθημερινότητα, τα προβλήματα της Ελλάδας δεν τον αγγίζουν. Απλά είναι θέματα προς συζήτηση όταν βρίσκεται με άλλους Ιερουσαλημίτες. Εδώ, στην Ελλάδα,

⁷⁸ Το ποίημα «Αν η μισή μου καρδιά» γράφτηκε από τον Ναζίμ Χικμέτ το 1948 μέσα στη φυλακή και περιλαμβάνεται στην συλλογή “Στηθάγχη”.

στο Λος Άντζελες που ζει η οικογένεια της κόρης του, στις συναντήσεις του ΣΑΕ⁷⁹. Και στο ΣΑΕ συμμετέχει ως εκπρόσωπος της Ιερουσαλήμ – Παλαιστίνης. (παράρτημα 2.20)

Στο “Ιερουσαλημίτης” έχει συνοψίσει τον χώρο, την καταγωγή, τις μνήμες, τις νοσταλγίες. Στο “Έλληνας” την “άορατη πατρίδα” αυτή που μπορεί να σ’ αγκαλιάσει αν κάποια στιγμή χρειαστεί να ξενιτευτείς, να σου δώσει μέρος να σταθείς. Όπως τ’ αδέρφια του, όπως τόσοι άλλοι, Όπως το 1948, το 1967, το .... ποιος ξέρει πότε⁸⁰. Το “Έλληνας” σε πολλές περιπτώσεις δεν σημαίνει την “μετάβαση” στην Ελλάδα. Πολλοί βρέθηκαν σε μακρινές μεριές του κόσμου. Ίσως το «Έλληνας» να σημαίνει περισσότερο τον ταξιδευτή, τον αιώνιο Οδυσσέα. “Αόρατη πατρίδα”⁸¹ ... “Δεν έχω πατρίδα, έχω τον τόπο μου”⁸² ... φράσεις που μπορούν να φωτίσουν αρκετά σημεία των παρατηρήσεών μου.

Η σιωπή που επικρατούσε στο δωμάτιο ήταν εύγλωττη. Ο γιατρός είχε πάρει θέση μπρος από την μια μπαλκονόπορτα για να ζεσταίνεται από τον ήλιο. Μπορούσε να κοιτάζει την κίνηση στο δρόμο ή να ρεμβάζει της κορυφές των καμπαναριών και μιναρέδων που υψώνονταν στο βάθος. Για την ώρα ήταν απορροφημένος στο τηλέφωνό του. Παρατηρούσα την φιγούρα του. Που να ήταν τώρα; Στο “νήμα” που τον συνέδεε με τα οικεία του πρόσωπα; Κατά τις τελευταίες μας συναντήσεις είχε «συνδεθεί» αρκετές φορές για να νιώσει την παρουσία τους. Μια συνεχής προσπάθεια να νικηθούν οι αποστάσεις, οι χρόνοι, οι σιωπές.

Μια λέξη μπορούσε να περιγράψει την στιγμή. Μοναξιά. Ένας άνθρωπος τυλιγμένος στις σιωπές του, αναζητώντας τα “νήματα” που τον συνδέουν με την ύπαρξη. Η φράση “I’ Un n’est ras” (ο ένας δεν είναι) κατά τον φιλόσοφο Αλαίν Μπαντιού (2009) μπορούσε να περιγράψει την εικόνα. Μόνο μέσα από συμβάντα και σχέσεις πολλαπλότητας μπορεί να αναγνωριστεί το ένα. Κι ο γιατρός αυτό αναζητούσε. Να δημιουργήσει μια σειρά συμβάντων για να επιβεβαιώσει την ύπαρξή του. Μόνος σ’ ένα δωμάτιο – ιατρείο, χωρίς κανένα ασθενή να περιμένει, συνομιλεί με εμένα. Μιλά με τον αδελφό του Βασίλη στην Ελλάδα. Κατόπιν με τον γιο του Αλέξανδρο πάλι στην Ελλάδα. Παίρνει την κόρη του Βασίλη που τελείωσε την Αρχαιολογία στο ΙΑΚΑ στο Βόλο για να της πει “να είμαι εδώ με κάποιον που έρχεται από κει που ήσουν”. Χθες (26/1/2019) στη «Λέσχη» που βρεθήκαμε στην εκδήλωση μιλούσε με την σύζυγό του στο Λος Άντζελες. Μου ‘δωσε το τηλέφωνο να μιλήσουμε. Να ‘δει ότι υπάρχει, υπάρχω, υπάρχουν.

Τα δίκτυα επικοινωνίας, τα “νήματα” της πόλης Ερσίλια του Ιταλο Καλβίνο, ενώνουν, γεφυρώνουν, δημιουργούν συμβάντα, δίνουν την πολλαπλότητα μέσα από την οποία ζουν. Έστω

⁷⁹ «Το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού (Σ.Α.Ε.) – συχνά αναφερόμενο ως «Συμβούλιο Απόδημων Ελλήνων» ή απλά «ΣΑΕ».

⁸⁰ Κυρίως αναφέρομαι στις μεγάλες συγκρούσεις 1948 -1949 Α πόλεμος, ίδρυση κράτους Ισραήλ και 1967 πόλεμος έξι ημερών. Υπάρχουν και μικρότερης έκτασης συγκρούσεις όπως το 1956 ή ακόμη και σήμερα με τη προσάρτηση των υψωμάτων Γκολάν ή τις επεκτάσεις εβραϊκών οικισμών.

⁸¹ Νένα Ζήση, ο.π.

⁸² Τουρκέρ, Νουρντάν ο.π.

Εικόνα 46: Μοναξιά. (Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

του... είναι καλά...» δεν αισθάνεται μόνος.»

«Ιερουσαλήμ η πόλη της μοναξιάς», θάταν ένας όμορφος τίτλος βιβλίου ή «Η μοναξιά των υποκειμένων», άλλος ένας όρος από τον Αλαίν Μπαντιού. Όμως πέρα από την υποκειμενική μοναξιά, αυτή που κλείνεις την πόρτα κι είσαι μόνος, δεν έχεις να πεις κάτι σε κάποιον, να περιφέρεισαι σιωπηλός υπάρχει και η συλλογική μοναξιά. Η αίσθηση του κενού καθώς περνάς από γειτονιές που θυμάσαι ανθρώπους που μιλούσες, μαγαζιά που ξέμειναν οι πινακίδες να θυμίζουν ποιοι ήταν εκεί, φωτογραφίες με πρόσωπα που σιγά – σιγά σβήνονται. Κι αυτή ίσως

και για λίγο, έστω μέσα από τις εκδηλώσεις στη “Λέσχη”, μέσα από τον κυριακάτικο εκκλησιασμό, από τις καθημερινές επικοινωνίες, όμως ζουν, υπάρχουν. Κι υπάρχουν αρκετοί μόνοι στην Ιερουσαλήμ.

Ο Αναστάσης Δαμιανός (αν και συγγενείς του υπάρχουν στην Κανά και Χάιφα που επισκέπτεται τακτικά), η Ευτυχία Τζαφέρη, ο Νικόλαος Νίνος.... Κι άλλοι που δεν γνώρισα ή τους είδα φευγαλέα στη “Λέσχη”.

Υπάρχουν κι εκείνοι που δεν είναι μόνοι. Ο Κώστας Αναστασίου, η κα Κατσούλου – Ζαχέρ κι άλλοι που δημιούργησαν οικογένειες, με μεικτούς γάμους, έχουν παράλληλα δίκτυα συγγενικά για να διώχνουν την μοναξιά. “...Εδώ είναι οι φίλοι μου... Εβραίοι ...Αραβες...” μου είχε τονίσει ο Κώστας Αναστασίου που με την “...αραπίνα γυναίκα

είναι η πιο οδυνηρή μοναξιά. Δεν μπορεί να την αναπληρώσει κανένα συμβάν, καμιά συνάντηση, καμιά επικοινωνία.

Γιατί τότε μένουν πίσω; Γιατί δεν ακολουθούν τα μέλη της οικογένειάς τους. Γιατί επιλέγουν την μοναξιά;

«Είχατε σκεφτεί να φύγετε από τη Ιερουσαλήμ;» ρώτησα τον Αναστάση Δαμιανό το βράδυ που καθόμασταν στο «σπίτι του γιατρού».

«Τα παιδιά λέγανε να πάω στην Ελλάδα» μου απάντησε «να 'ρχομαι μια δυο φορές το χρόνο για επίσκεψη»... σταμάτησε για λίγο σαν κάτι να του ήρθε στο νου από το παρελθόν «η τελευταία στάση στη Χάιφα ... έχει θάλασσα, ωραίο μέρος...» γελάει.

Ο Αναστάσης Δαμιανός πέρα από τα δυο του παιδιά με τις οικογένειές τους στην Αθήνα έχει και την σύζυγό του με βαρύ πρόβλημα υγείας. Παρόλα αυτά επιλέγει να μένει στην Ιερουσαλήμ.

Από το ημερολόγιο πεδίου:

«Κυριακή 27/1/2019. Καθισμένοι στο αγαπημένο του στέκι κοντά στη “Λέσχη” το cafe Baggel (Baggel μου είχε εξηγήσει είναι είδος ψωμιού) μιλάμε για το πρόγραμμα της ημέρας και την επίσκεψή μου λίγο αργότερα στον γιατρό Νικόλαο Νίνο. Σε λίγο στο διπλανό τραπέζι έρχονται να κάτσουν δύο κυρίες ηλικιωμένες και η συνοδός τους που τις φροντίζει. Η μία καθισμένη σε αναπηρικό καροτσάκι.

“Κοίτα, να έτσι είναι η γυναίκα μου” μου είπε. Κοίταξα την κυρία. Το άσπρο της πρόσωπο ήταν ανέκφραστο. Τόσο εύθραστο λες πως θα διαλύονταν στο πιο σιγανό φύσημα του αέρα. Ο Αναστάσης αναστέναξε.

“Το χειρότερο πράγμα στον άνθρωπο είναι να μείνει μόνος του...” μου είπε,. “...θυμάσαι τον Άλεξ που κάθονταν στο δωμάτιο που φτιάχνομαι τώρα; ήταν μόνος του... πέθανε όταν ήμουν στις γιορτές στην Ελλάδα (στην συνάντησή μας 28/12/2018 μου είχε φανεί πολύ θλιμμένος)... δεν είχε κανένα.... ακύρωσα τα εισιτήρια και κατέβηκα κάτω να ρυθμίσω την κηδεία του...” μείναμε βουβοί.

“... Δεν είχε οικογένεια... παιδιά...” τον ρώτησα μετά από λίγο.

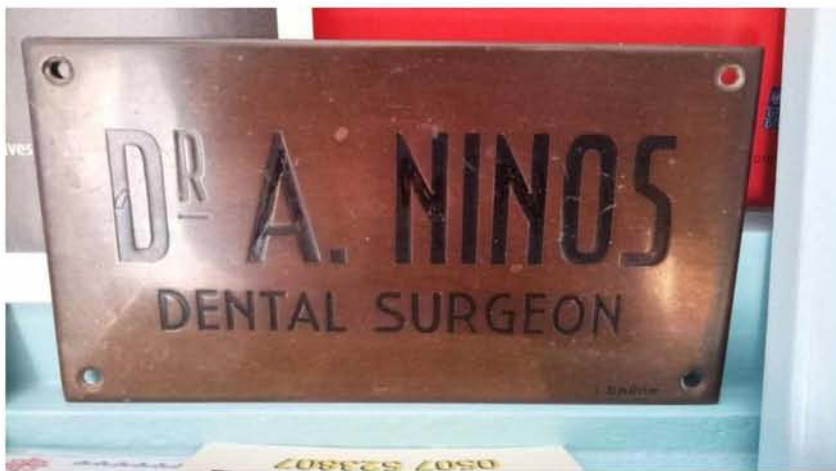
“... Όχι... ο παππούς του είχε έρθει εδώ... παντρεύτηκε κι έκανε παιδί... ο πατέρας του παντρεύτηκε κι έκανε τον Άλεξ... πέθαναν όλοι ... έμεινε ο Άλεξ μόνος... δεν είχε κανέναν... μόνο την κοινότητα... του δώσαμε το δωμάτιο που έμενε ... δύσκολα μόνος...”. Ο Αναστάσης σταμάτησε.

Ο Giorgio Agamben (2018:214) στο *Homo Sacer* διαπραγματεύεται το ζήτημα της “ανάξιας ζωής να βιωθεί”. Η ζωή που πλέον έχει απογυμνωθεί από κάθε δικαϊκό και κοινωνικό δικαίωμα. Η μορφή που είχα συναντήσει στην προηγούμενη επίσκεψή μου ήρθε στο νου. Έβγαλνε από το μικρό κτίριο, ένα από αυτά που υπάρχουν στις γωνιές του οικοπέδου της “Λέσχης”, για

να κάτσει στο φως του ήλιου.

Μια ζωή εύθραυστη, μόνη. Μια ζωή που είχε αξία μόνο για τους Ιερουσαλημίτες Έλληνες που σ' αυτή αναγνώριζαν δικές τους εικόνες, ανθρώπους, στιγμές. Ο Άλεξ υπήρχε μόνο μέσω της σύνδεσής του με την κοινότητα. Ήταν ενταγμένος στην σχεσιακή πολλαπλότητα των μελών της, που τον αναγνώριζαν ως ένα από το σύνολο τους⁸³. Εκτός αυτής της σχέσης ο Άλεξ δεν θα υπήρχε. Δεν θα ήταν αναγνωρίσιμος είτε ως ζωντανός είτε ως νεκρός. Ο Αναστάσης και η «Ελληνική Κοινότητα» του είχαν δώσει το δικαίωμα να υπάρχει, να είναι αναγνωρίσιμος. Όσο χρόνια ήταν στη ζωή, στη μικρή γωνιά στη άκρη της «Λέσχης» αλλά και μετά τον θάνατό του.

Ήταν φανερό ότι ο Αναστάσης βρισκόταν μπρος σε ένα αδιέξοδο. Η ατομική μοναξιά των Ιερουσαλημιτών που έχουν μείνει χωρίς οικεία πρόσωπα παράλληλα με την συλλογική μοναξιά

της απώλειας -
αποχώρησης άλλων
προσώπων, της άλλοτε εδ-
ρωστης «Ελληνικής
Κοινότητας» δημιουργεί συ-
ναισθηματικά κενά.
Ποιο είναι το κίνητρο που
τους εμπνέει να συνεχίσουν
να μένουν στην
Ιερουσαλήμ; Αγνοώντας
την μοναξιά, τις σιωπές, τις

Εικόνα 47: Η πινακίδα ιατρείου του πατέρα του γιατρού Νικόλαου Νίνου.
(Αρχείο γιατρού Ν. Νίνου)

άδειες στιγμές. Ποιοι είναι οι λόγοι που χρησιμοποιούν για να δικαιολογήσουν την στάση τους; Κι όχι μόνο στους άλλους αλλά κυρίως στους εαυτούς τους».

Σίγουρα ο τονισμός της ταυτότητας του «Ιερουσαλημίτη» είναι ένας ισχυρός λόγος. Συνήθως χρησιμοποιείται με ιδεολογικές συνδέσεις, όπως της συνέχισης της ελληνικότητας του Πατριαρχείου ή της «Ακρόπολης» του ελληνισμού. Η νοσταλγία είναι ένας ακόμη λόγος που έντονα χρησιμοποιείται.

«Σκέφτομαι να κάνω μια εκδήλωση για τα εκατόχρονα του Πίνδος» μου εκμυστηρεύτηκε ο γιατρός Ν. Νίνος «το 'χε ξεκινήσει ο παππούς Ζαφειριάδης, το 1919».

«Πηγαίνω στο περιβόλι του παππού στην Κανά... είχε φυτέψει κυπαρίσσια δίπλα στη δεξαμενή... όποια γυναίκα πήγαινε να πάρει νερό της έλεγε να ρίχνει και λίγο νερό στα κυπαρίσσια... είναι

⁸³ Alain, Badiou. ο.π.π.

τώρα εκατόν πενήντα χρόνων...» μου περιέγραφε ο Αναστάσης Δαμιανός. Νοσταλγικές αναφορές που συνθέτουν λόγους για την συνέχιση της παρουσίας τους εκεί.

Στους λόγους θα συμπεριλάβουμε και τις κοινωνικο - οικονομικές συνθήκες που διαφοροποιούνται κάτω από τις ιστορικές αλλαγές που μετασχηματίζουν την πόλη και τις κοινότητες.

«Είχανε σπίτι στο Greek Colony... φύγανε το 1948 κι ήρθαν εδώ στην παλιά πόλη... στοιβαχτήκανε σ' ένα δωμάτιο που τους έδωσε το Πατριαρχείο... τόσα άτομα... ο παππούς, η γιαγιά, ο πατέρας μου τα αδέρφια του... μας πήγε ο πατέρας μου μια φορά στο σπίτι μας στο Greek Colony απέξω να το δούμε... μένανε άλλοι... ούτε που θυμάμαι που είναι... ο Δαμιανός (εννοεί τον Πρόεδρο της Ελληνικής Κοινότητας της Ιερουσαλήμ) θυμάται που είναι...» μου έλεγε

Εικόνα 48: Ο γιατρός Νίκος Νίνος με την αθλητική φανέλα της ομάδας του Αγίου Δημητρίου. (Αρχείο Palestine - Israel Journal)

ο γιατρός Νίκος Νίνος.

«... Το 1948 δούλενε ο πατέρας μου σε ραφιναρία (δινλιστήριο πετρελαίου) στη Χάιφα... είχε πάρει άδεια για να πάμε το Πάσχα στην Κανά στον παππού... εκεί μας βρήκε ο πόλεμος... μείναμε σαν πρόσφυγες... αργότερα γυρίσαμε στην Χάιφα...» αφηγείται ο Αναστάσης Δαμιανός. Και συμπληρώνει «κι εδώ στην «Λέσχη» στο ένα σπίτι μένει μια οικογένεια εβραίων από το

1948... δεν μπορούμε να τους βγάλουμε ...όσο ζούνε... στο άλλο μένει η Έφη η γυναίκα του Βασίλη Τζαφέρη...».

Πολλά μέλη της Ελληνικής Κοινότητας που έχουν μείνει μόνοι τους στην Ιερουσαλήμ αποτελούν την επιβεβαίωση της ιδιοκτησιακής συνέχειας των περιουσιών. Παρόλο που πολλές περιουσίες πουλήθηκαν λόγω των γεγονότων σε περιόδους έντασης ή μέσω κανονιστικών διατάξεων από το κράτος που εγκατέστησε εκεί εβραίους πρόσφυγες. Παρόλα αυτά συνεχίζουν να παραμένουν στην ελληνο – ιερουσαλημίτικη δικαιοδοσία σημαντικές ιδιοκτησίες. Σε μια πόλη όπου η κατοχή γης - χώρου είναι η απόδειξη αναγνώρισης πολιτικών και δικαιικών δικαιωμάτων είναι σημαντικός λόγος να παραμένουν ως «φρουροί» περιουσιακών στοιχείων. Στο παρελθόν πολλές ιδιοκτησίες «χάθηκαν» μέσα από τις ανατροπές της ζωής τους, τις διαρκείς συνοροποιήσεις στην πόλη και στην χώρα, την προσφυγοποίηση μεγάλου μέρους των Ελλήνων της νέας πόλης. Σε αυτή την πεποίθηση, της υπαρξιακής συνέχειας των Ελλήνων στην Ιερουσαλήμ, η «Ελληνική Κοινότητα» έχει εστιάσει την δραστηριότητά της. Η προσπάθειά της από το ένα

μέρος αναπτύσσει πιο ισχυρούς συνεκτικούς δεσμούς στα εναπομείναντα μέλη και διευρύνει τις σχέσεις της σε τοπικό επίπεδο. Από το άλλο μέρος αναπτύσσει την αναγνωρισιμότητά της στον χώρο του ελληνισμού και διατηρεί την νοσταλγία στους Έλληνες Ιερουσαλημίτες του κόσμου του νόστου στην πατρίδα.

«Κυριακή 27/1/2019:

Οι φωτογραφίες στους τοίχους του ιατρείου τόνιζαν το παρελθόν της οικογένειάς του. Πάνω στο πάγκο

φάκελοι ξεχειλίζουν από υλικό. Σε μια γωνιά μια ίδια πινακίδα του ιατρείου του πατέρα του με αυτή της εξώπορτας. Η δύναμη της παράδοσης σκέφτηκα. Ο κοσμοπολίτικος χαρακτήρας του

Εικόνα 49: Δημοσίευμα σχετικό με διαμαρτυρία στον Ναό της Αναστάσεως με τον γιατρό πρωταγωνιστή. (Αρχείο γιατρού N. Nίνου)

γιατρού μου ήταν γνωστός καθώς είχα διαβάσει αρκετά γι αυτόν σε άρθρα και δικτυακούς τόπους.

Η συζήτηση μας ξεκίνησε από ένα άρθρο που εντόπισα κατά την έρευνα και περιέγραφε τη δράση του με την αθλητική ομάδα του Αγίου Δημητρίου. Σ' αυτή συμμετείχαν παιδιά της παλιάς πόλης ανεξάρτητα καταγωγής, θρησκείας, χρώματος. "Νομίζω ότι είναι πολύ σπουδαίο αυτό που

κατάφερες, διάβασα το σχετικό άρθρο και μπορώ να σου πω ότι εντυπωσιάστηκα"

ξεκίνησα να του λέω.

"Μπα, δεν είναι κάτι σημαντικό ...που το διάβασες... θα μου στείλεις το άρθρο;" μου απάντησε, δείχνοντας ενδιαφέρον για το εύρημά μου.

"Είναι σημαντικό" συνέχισα "αν είχες καταφέρει κάτι τέτοιο στην Ελλάδα, να ενώσεις ανθρώπους που τους χωρίζουν πολλές καταστάσεις, θα σε ονόμαζαν εθνάρχη" του είπα χαριτολογώντας. Γέλασε. "Η ομάδα έχει παίκτες από κάθε κοινότητα, Ισραηλινούς, Παλαιστίνιους, όποιοι θέλουν να παίζουν έρχονται... όταν έρχονται το πρώτο που

Εικόνα 50: Γωνιά του ιατρείου του γιατρού Ν. Νίνου. Στο πορτρέτο η Χιώτισσα γιαγιά του. Γύρω – γύρω στοιχεία της οικογενειακής ιστορίας του γιατρού. (Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

τους μαθαίνω είναι ο σεβασμός... σεβασμός στον άλλο... σεβασμός στον εαυτό τους... πηγαίνουμε και παίζουμε με άλλες ομάδες σαν μια παρέα... πηγαίνουμε σε ναούς όλων των

θηρσκειών... σε μουσεία, εκθέσεις.... όταν πάνε για προπόνηση στο γήπεδο τους ρωτάνε από ποια ομάδα είναι... απ την ομάδα του γιατρού λένε και τους αφήνουν...” μου περιέγραψε ενθουσιασμένος⁸⁴.

Στο νου μου ήρθαν τα λόγια του Αναστάσιου Δαμιανού για τον χώρο της “Λέσχης”. “Εδώ έρχονται όλοι, Ισραηλινοί, Παλαιστίνιοι, Άραβες... είναι το μέρος που μπορούν να συζητήσουν... να βρεθούν μαζί... να ακούσουν μουσική, να γιορτάσουν... κανένας δεν αποκλείεται... μόνο τελευταία που μας ζήτησε τον χώρο ένας υποψήφιος δήμαρχος για προεκλογική συγκέντρωση δεν δεχθήκαμε να τον παραχωρήσουμε... δεν θέλουμε να μπλεχτούμε σ’ αυτά...”. Μια θέση ίσων αποστάσεων απ’ όλους, με τους Έλληνες να πρεσβεύουν την ειρηνική συνύπαρξη σε ένα χώρο που χαρακτηρίζεται από ρευστότητα, εμπλοκές και διχοτομίες.

“Πες μου όμως με τι θέμα ασχολείσαι;” με επανάφερε στην συζήτησή μας ο γιατρός. Του περιέγραψα σχετικά σύντομα το θέμα, το τμήμα στο Βόλο, το Πανεπιστήμιο.

“Εκεί τελείωσε η ανιψιά μου, αρχαιολογία, πριν ένα χρόνο” είπε κι άρχισε να ψάχνει στο τηλέφωνό του τον αριθμό της. Την κάλεσε. Δεν πήρε απάντηση. Πήρε τον αδελφό του. Άρχισε, με χαρά μικρού παιδιού, να του λέει για την επίσκεψή μου, το Βόλο, το Πανεπιστήμιο. Μου ‘δωσε να μιλήσω μαζί του μέσα από την βιντεοκλήση που είχε κάνει. Συνέχισαν την συζήτηση για τα οικογενειακά ακίνητα στην παλιά πόλη και πως θα τα αξιοποιούσαν μέσω του τουρισμού.

Βρήκα την ευκαιρία να περιεργαστώ καλύτερα τις φωτογραφίες στους τοίχους. Φωτογραφίες των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Πορτρέτα οικογενειακά, το εσωτερικό ενός μαγαζιού, δημοσίευμα εφημερίδας με τον ίδιο να πρωταγωνιστεί σε διαμαρτυρία έξω από τον Ναό της Αναστάσεως. Μια σύνθεση στοιχείων που ξέφευγαν από το οικογενειακό ιστορικό του γιατρού και παρακολουθούσαν τους ρυθμούς της πόλης που συνεχώς άλλαζε.

Τον ρώτησα αν μπορώ να φωτογραφίσω και με την κίνηση του κεφαλιού του μου έδωσε την άδεια. Εστίασα σε στοιχεία που αποτυπώνονταν χρονικές και χωρικές διαδρομές στην πόλη.

“Τα αδέρφια μου φύγανε μετά τα γεγονότα ... είναι στην Αθήνα με τις οικογένειές τους” μου εξήγησε ο γιατρός πλησιάζοντας προς το μέρος. Στη συνέχεια κάλεσε τον γιο του που είναι στην Αθήνα να με γνωρίσει κι αυτός. “Είναι γιατρός, τελείωσε και τώρα υπηρετεί στο 401” μου είπε με χαρά.

“Θα έρθει να αναλάβει το ιατρείο;” τον ρώτησα. “Δεν ξέρω... θέλει να κάνει ειδικότητα στη Αθήνα... (σιωπή) ...θα είναι ωραίο να έρθει...” είπε. Ο γιος του απάντησε κι αφού ανταλλάξαμε τις καθιερωμένες φράσεις γνωριμίας ο γιατρός συνέχισε την κουβέντα μαζί του κι εγώ την εξερεύνηση του χώρου.

---

⁸⁴ Αναφέρομαι στο άρθρο: People who Play for Peace by Annika Pinch, Palestine - Israel Journal, 16/7/2014.

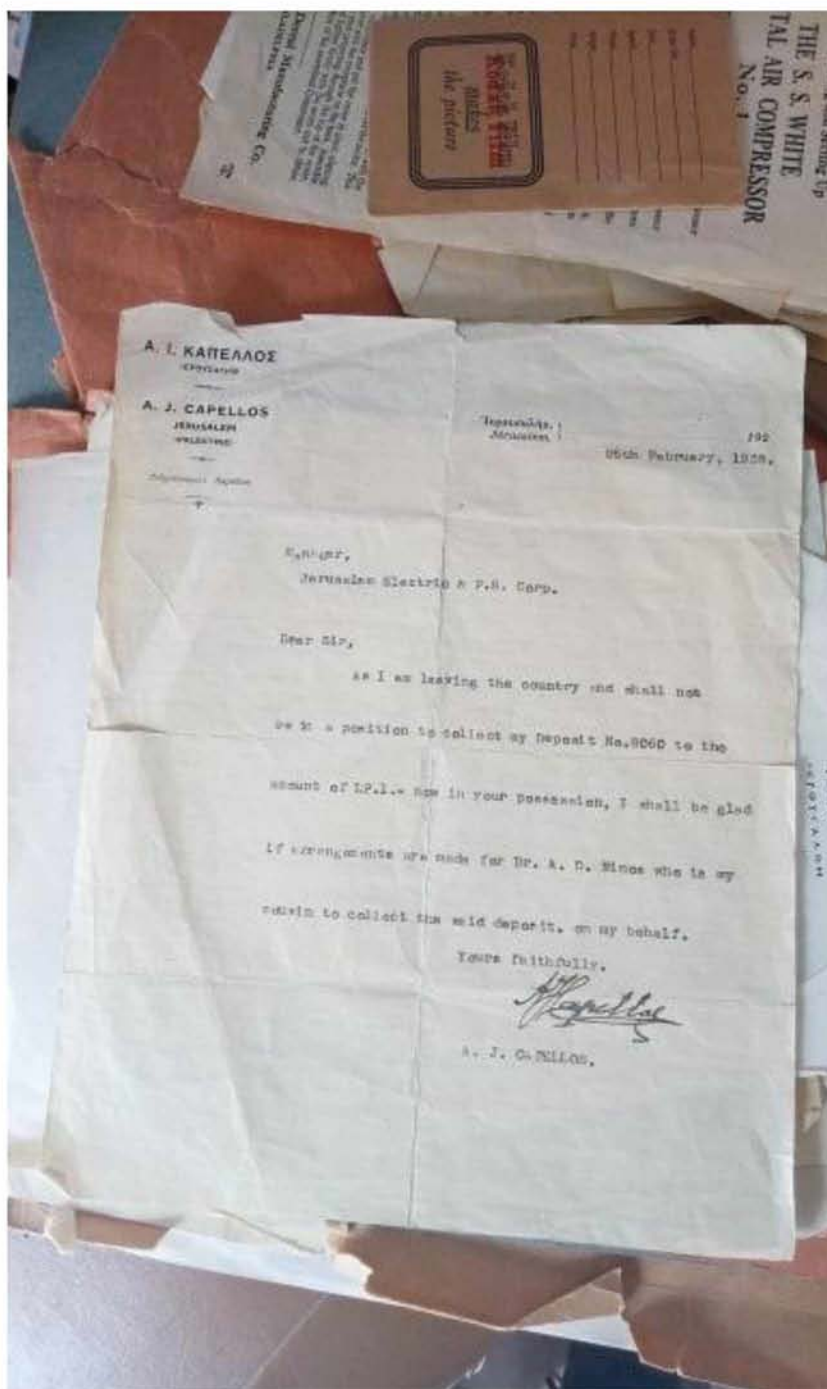
Εικόνα 51: Το εστιατόριο «Πίνδος» έτος ίδρυσης 1919. (Αρχείο γιατρού Ν. Νίνου)

“Είναι η γιαγιά μου, ήταν από την Χίο” μου εξήγησε ο γιατρός που είχε τελειώσει το τηλέφωνμά του με τον γιο του και με πλησίασε, καθώς κοίταζα το πορτρέτο μιας κυρίας των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

“Ο παππούς μου, ο Ζαφειριάδης, πατέρας της μάνας μου, ήταν απ’ την Θράκη, λίγο πιο πάνω απ’ την Καλλίπολη ...ήρθε εδώ στα τέλη του 1800... έφτιαξε πάλι τη ζωή του εδώ ... άνοιξε στην παλιά πόλη εστιατόρια... το Πικαντίλν και το Πίνδος⁸⁵ ... είναι αυτό στην φωτογραφία... άλλος κόσμος τότε... είχε δέκα μαγείρους... ο Κώστας που είχε μετά το ονομαστό εστιατόριο ήταν μάγειρας στο Πίνδος... η μάνα μου ασχολιόνταν με αυτά ως τα γεράματά της... σταμάτησε μετά στο 1990... τα κλείσαμε...

Ο πατέρας μου σπούδασε οδοντίατρος.... έφτιαξε το ιατρείο το 1936... έφερε μηχανήματα απ’ την Γαλλία... ούτε τα δικά μου δεν είναι τόσο σύγχρονα... πήρε ηλεκτρικό ρεύμα από την Κουστωδιά των Φραγκισκανών για το ιατρείο... πήγαινε σε συνέδρια στο εξωτερικό....

⁸⁵ Το εστιατόριο «Πίνδος» του παππού του γιατρού Νικόλαου Νίνου, Ζαφειριάδη, στην παλιά πόλη άνοιξε το 1919. Κατά την επίσκεψή μας στα κτίρια που στεγάζονταν κι ανήκουν μέχρι σήμερα στην οικογένεια Νίνου, ο γιατρός σκέπτονταν να δημιουργήσει ένα event για τα 100 χρόνια του εστιατορίου. Το εστιατόριο λειτούργησε έως την δεκαετία του '90 με την γιαγιά του και την σύζυγό του ως υπεύθυνες. Δίπλα στο εστιατόριο ήταν το δώροφο σπίτι που έμενε ο παππούς με χώρο στο ισόγειο για τα ζώα της οικογένειας που αργότερα μετατράπηκε σε μαγαζί. (αρχείο Νικολάου Νίνου)

Εικόνα 52: Επιστολή του Α. Ι. Καπέλλου, εξαδέλφου του γιατρού Α. Νίνου (πατέρας του Ν. Νίνου) προς την εταιρεία ηλεκτροδότησης για την παροχή ηλεκτρικού ρεύματος στο νεοϊδρυθέν ιατρείο. Ιερουσαλήμ 26 Φεβρουαρίου 1936. (Αρχείο γιατρού Ν. Νίνου)

Ρωτούσε. Αραγε ποιόν; Ποιοι ερχόταν από το παρελθόν να σταθούν μπρος του; Κάπου – κάπου μονολογούσε

“Αυτή πρέπει να την δώσω στην .... την είδα τελευταία... ήμασταν στο ξενοδοχείο... ήταν....”. Σκέφτηκα τα παιδικά χρόνια του γιατρού. Τα πρόσωπα που αντίκριζε στα μαγαζιά του παππού του Ζαφειριάδη. Ανθρώπους από κάθε γωνιά τις γης. Από χώρες που σήμερα μπορεί να μην υπάρχουν.

Είχανε σπίτι στο Greek Colony... φύγανε το 1948 κι ήρθαν εδώ στην παλιά πόλη... στοιβαχτήκανε σ' ένα δωμάτιο που τους έδωσε το Πατριαρχείο... τόσα άτομα... ο παππούς, η γιαγιά, ο πατέρας μου τα αδέρφια του... μας πήγε ο πατέρας μου μια φορά στο σπίτι μας στο Greek Colony απέξω να το δούμε, μένανε άλλοι, ούτε που θυμάμαι που είναι... ο Δαμιανός (εννοεί τον Πρόεδρο της Ελληνικής Κοινότητας της Ιερουσαλήμ) θυμάται που είναι... ».

Ο γιατρός σταμάτησε την αφήγησή του. Άνοιξε ένα από τα συρτάρια του βοηθητικού πάγκου. Έβγαλε μια στοίβα από φακέλους με φωτογραφίες και διάφορα έγγραφα. Άνοιξε τον πρώτο. Έβαλε τα γυαλιά του κι άρχισε να μιλάει. Πότε σε μένα, πότε στον εαυτό του. Έπιανε κάθε φωτογραφία. Την χάιδευε απαλά. Άγγιζε τα πρόσωπα να νιώσει τις μορφές.

Σταυροδρόμια χώρων, χρόνων, γεωγραφιών, ιστοριών, ζωών. Μια σειρά από πολλαπλές σχέσεις που στιγμιαία συνδέονται στην πόλη και τους ανθρώπους της για ακολουθήσουν στη συνέχεια τις δικές τους διαδρομές.

Η προφορική αφήγηση του γιατρού, όπως και των άλλων πληροφορητών, ενσωματώνει προσωπικές μαρτυρίες, παλαιότερες αφηγήσεις - μνήμες, ιστορικά στοιχεία. Τα αντικείμενα στο χώρο του ιατρείου τον βοηθούσαν να ανασυγκροτεί την προφορική του αφήγηση που πολλές φορές αλλάζει καθώς εισβάλλει κάποια λεπτομέρεια. Και το σημαντικότερο τον έβγαζε από τη μοναξιά του έστω μέσα από αυτή την επαναφορά των εικόνων του παρελθόντος.

“Εγώ τον Γιάννη τον Καρδασόπουλο τον γνώρισα από τον αδελφό μου τον Βασίλη... είναι συνομήλικοι... κάναμε πολύ παρέα... όταν ήμασταν δεκατέσσερα – δεκαπέντε για να πάμε στην νέα πόλη κάναμε το εξής... βάλαμε ράσα... πήγαμε στον έλεγχο και μας άφησαν να περάσουμε ... νόμιζαν ότι ήμασταν του Πατριαρχείου... διάκοι... καλογεροπαίδια... πέρασε η ώρα ...οι δικοί μας ψάχνανε... πήγαν εδώ πήγαν εκεί πουθενά... τρελάθηκαν ... δεν ξέρανε τι πάθαμε... όταν γυρίσαμε μας κατσάδιασαν... δεν ξέραμε που να κρυφτούμε...” συνέχισε ο γιατρός καθώς στα χέρια του είχαν έρθει μια σειρά φωτογραφιών από την εφηβική παρέα του.

Συνεχίσαμε να κοιτάμε φωτογραφίες, έγγραφα απομεινάρια του παρελθόντος που μιλούσαν για τους ανθρώπους, τις ζωές τους, τις κοινωνικές τους σχέσεις μέσα από την εξιστόρηση του γιατρού. Μια διαδρομή όπου δεν υπήρχε μοναξιά. Μπορεί να υπήρχε φόβος για το αύριο, δυσκολίες καθημερινές, ανατροπές αλλά σίγουρα δεν ήταν μόνοι τους. Ακουμπούσε ο ένας στον άλλο και εκεί στο πλάι του Πατριαρχείου στάθηκαν στα πόδια τους, έστησαν τις ζωές τους κι άρχισαν να ονειρεύονται.

“Πάμε να δούμε το Πίνδος” μου πρότεινε. Αφήσαμε τον χώρο του ιατρείου. Κατεβήκαμε στο λιθόστρωτο και κατηφορίσαμε την Casa Nova Street προς την Saint Demetrius Road . Ο γιατρός χαιρετούσε πολλά άτομα κατά την διαδρομή. Μαγαζάτορες αραβόφωνους που κάθονταν μπροστά στα μαγαζιά που είχαν ανοίξει, ξεναγούς ισραηλινούς που συνόδευαν ομάδες προσκυνητών, περαστικούς που συναντούσαμε. Μέτρησα τουλάχιστον πέντε χαιρετισμούς σε διαφορετικές γλώσσες. Ίσως είναι ένας τρόπος να αντιμετωπίσεις την μοναξιά. Να προσπαθήσεις να ενταχθείς στην καθημερινότητα του δημόσιου χώρου. Κι ο γιατρός αυτό κατόρθωνε, να επικοινωνεί με ανθρώπους αναπληρώνοντας την ατομική μοναξιά του.

Η Saint Demetrius Road είναι ο δρόμος του γιατρού. Εδώ βρίσκεται το σχολείο που πήγε στα παιδιά του χρόνια. Στη γωνία Greek Orthodox Patriarchate Road και Saint Demetrius Road το τουριστικό γραφείο Samara εργάστηκε για αρκετά χρόνια η σύζυγός του. Στην συνέχεια της Greek Orthodox Patriarchate Road βρίσκεται το σπίτι του παππού Ζαφειριάδη και στο ισόγειό του το εστιατόριο Πίνδος (κλειστά σήμερα). Τα διπλανά μαγαζιά, που φιλοξενούν διάφορους επαγγελματίες, ανήκαν στον παππού Ζαφειριάδη. Αν συνεχίσεις την Saint

Demetrius Road στην γωνία βρίσκεται το σημερινό σπίτι του γιατρού με την ελληνική σημαία στο μπαλκόνι.

“Παλιά είχε υπόγειο το Πίνδος για ζώα ...” μου εξήγησε. Κάτι σαν χάνι σκέφτηκα για τους επισκέπτες του 1919 που άνοιξε θάπαν σημαντικό. “...μετά το άλλαξε, όλα αυτά είναι κτίρια της Αδελφότητας (εννοεί της Αγιοταφίτικης Αδελφότητας) ... φτιάχτηκαν από τον Ευθύμιο στα 1890 ...τα έχτισε και δανειοδότησε ‘Έλληνες να τα αγοράσουν...’” κι ο γιατρός συνέχισε την εξιστόρησή του καθώς κατευθυνθήκαμε προς το σπίτι του στο πλάι του παλιού ελληνικού νοσοκομείου και του Greek Catholic Patriarchate ...». (Ημερολόγιο πεδίου: 27/1/2019)

Στους φακέλους του γιατρού βρίσκονται τεκμήρια της ζωής των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ. Μέσα από το φωτογραφικό υλικό, σημειώνω τον επαγγελματισμό των φωτογράφων της εποχής, μπορεί να εντοπιστούν σημαντικές στιγμές της κοινωνικής ζωής των υποκειμένων και της κοινότητας, όπως γάμοι, βαφτίσεις, γλέντια, εκκλησιασμοί, σχολικές γιορτές, καθώς η φωτογράφιση αποτελούσε μέρος των δρώμενων. Στις νεότερες φωτογραφίες οι πρωταγωνιστές αποθανατίζουν μόνοι τους τις κοινές στιγμές τους, με αυθορμητισμό και έντονη διάθεση να «πιάσουν» κάτι από την ένταση των στιγμών. Συχνά οι χώροι που εγγράφονται είναι νεανικά στέκια στην νέα πόλη ή χώροι που οι νεανικές συντροφικές επέλεξαν για τις εξορμήσεις τους.

Το σημαίνον στοιχείο όλου του υλικού είναι η κοινωνικότητα, οι κοινωνικές σχέσεις που αναδύονται και συγκροτούν την κοινοτικό πλαίσιο. Είτε μέσα από τις οικογενειακές στιγμές, είτε από την συλλογική δραστηριότητα της κοινότητας, είτε από την συντροφικότητα των συνομηλίκων. Η έντονη αίσθηση του «ανήκειν» δημιουργούσε απόρριψη κάθε ιδέας μοναξιάς - κοινωνικής απομόνωσης.

Η διαφοροποίηση της θέσης των υποκειμένων σε σχέση με την κοινωνική απομόνωση μεταγενέστερα, σχετίζεται, σύμφωνα με τους λόγους που οι ίδιοι αναπτύσσουν, κυρίως με τις μεταβολές στη συγκρότηση της κοινότητας ως συνέπεια των συγκρούσεων και των διχοτομιών - συνοριοποιήσεων που ακολούθησαν. Ο κατακερματισμός της ελληνικής κοινότητας πραγματοποιείται κυρίως με την προσφυγοποίηση μεγάλου μέρους των μελών της, την «έξοδο» της από την περιοχή προς ασφαλέστερα μέρη, την σταδιακή αναχώρηση των νεότερων μελών οικογενειών για λόγους που σχετίζονται με υποκειμενικές αιτιάσεις. Η διάσπαση της συνοχής της κοινότητας κατακερματίζει κατά συνέπεια τις εγκατεστημένες από το παρελθόν κοινωνικές σχέσεις.

Την συλλογική κοινωνική απομόνωση – μοναξιά τα εναπομείναντα μέλη της ελληνικής κοινότητας προσπαθούν να υπερβούν μέσα από πολλαπλές διαδρομές. Η σύνδεση με το Πατριαρχείο αποτελεί μια πρώτη δυνατότητα να δημιουργηθούν νέα κοινωνικά δίκτυα, παρόλο το αυστηρό ιεραρχικό του πλαίσιο που δημιουργεί συνθήκες απομονωτισμού. Το Πατριαρχείο εξασφάλισε την συνέχιση της παρουσίας της κοινότητας με το άνοιγμα των

χώρων του στους πρόσφυγες και την βοήθεια που τους έδωσε να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες μετάβασης στο νέο κυριαρχικό πλαίσιο (ίδρυση ισραηλινού κράτους, διχοτόμηση Ιερουσαλήμ)⁸⁶.

Η ανασυγκρότηση της Κοινότητας γύρω από την «Λέσχη» δημιουργεί ένα ακόμη κοινωνικό δίκτυο που αναπτύσσεται κατά την περίοδο μετά το 1948. Οι μεικτοί γάμοι δημιουργούν νέα κοινωνικά δίκτυα που ενισχύουν τα υπάρχοντα εγκατεστημένα κοινοτικά κοινωνικά δίκτυα. Οι πολιτισμικές πολιτικές εξωστρέφειας της Κοινότητας δημιουργεί ένα ακόμη κοινωνικό δίκτυο με την προσέγγιση ατόμων διαφορετικών κοινοτήτων. Σε μεγάλο βαθμό η προσπάθεια επαναδημιουργίας των κοινωνικών δικτύων δεν αποκαθιστά την προηγούμενη, προ του 1948, αστική κοινωνική συνδεσιμότητα των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ αλλά πετυχαίνει την συνέχιση της κοινωνικής διασύνδεσης των εναπομεινάντων υποκειμένων. Η ατομική κοινωνική απομόνωση – μοναξιά που δημιουργείται στα επόμενα χρόνια αποτελεί μια δυσκολότερη συνθήκη. Ο κατακερματισμός μεταφέρεται στις οικογένειες και η προσωπική μοναξιά γίνεται οδυνηρότερη. Οι διαπροσωπικές σχέσεις συνεχίζουν να υφίστανται μέσω της τεχνολογικής επαφής (τηλέφωνο, διαδίκτυο, ψηφιακότητα) ή των συχνών εκατέρωθεν ανταλλαγών επισκέψεων.

«Έρχομαι, γεμίζω τις μπαταρίες μου και επιστρέφω ή τώρα ξέρετε τους λόγους που έρχομαι συχνά εδώ (εννοεί στην Ελλάδα)» σημειώνει ο Αναστάσης Δαμιανός εξηγώντας μου τις συχνές επισκέψεις του στα μέλη της οικογένειάς του στην Αθήνα. (Ημερολόγιο πεδίου: 29/5/2019)

Η προσωπική μοναξιά τους βαραίνει περισσότερο καθώς υπάρχει έντονη η αίσθηση της συλλογικής μοναξιάς. Αύριο δεν θα αντικρίσουν τα πολλά πρόσωπα του παρελθόντος. Μόνο λίγα μέινανε στο παρόν. Κι αυτά όλο και θα λιγοστεύουν στο μέλλον. Κι αν στις εκδηλώσεις βρίσκουν «οικεία» πρόσωπα, μέσα στη χαρά της συνάντησης, στην σκέψη τους υπάρχει το ερώτημα αν θα ξαναβρεθούνε πάλι.

Ένα ζήτημα που τα υποκείμενα κατά τις συζητήσεις μας επιμελώς απέφευγαν να εκφράσουν ήταν τα συναισθήματά τους για την μοναξιά. Μια αιτία μη εκδήλωσης των συναισθημάτων τους ήταν ότι ο ερευνητής δεν αποτελεί μέλος της κοινότητας οπότε ο λόγος τους έμενε ουδέτερος, αποχρωματισμένος. Μόνο όταν πραγματοποιήθηκαν αρκετές συναντήσεις με τον Αναστάση Δαμιανό και αναπτύχθηκε μια μορφή οικειότητας εξωτερίκευσε μέρος των συναισθημάτων για την μοναξιά του. Μια ακόμη αιτία «απο-συναισθηματοποίησης» είναι αν ο κατακερματισμός των οικογενειών τους αποτελεί επιλογή τους. Οι λόγοι που επικαλούνται δεν αφήνουν χώρο να εκφράσουν την προσωπική μοναξιά τους καθώς θεωρούν ότι οι λόγοι που

⁸⁶ Όπως σημειώνει στο ημερολόγιο του ο Κωνσταντίνος Χ. Μαυρίδης του Ελληνικού Προξενείου της Ιερουσαλήμ στο P. J. Vatikiotis (1995:142)

τους οδήγησαν στην απόφαση για μετοίκηση μελών των οικογενειών τους ως αδιαπραγμάτευτους. Κι εδώ οι λίγες συναισθηματικές αναφορές εκφράστηκαν με μορφή προσδοκίας. «...*Θα είναι ωραίο να έρθει...*» προσδοκά ο γιατρός Νικόλαος Νίνος για τον γιο του.

Καθώς ξαναδιαβάζω τις σημειώσεις πεδίου η σκέψη μου σταμάτησε στην προσωπική μοναξιά του ερευνητή στο πεδίο. Μόνος σε μία πόλη που τώρα αρχίζω να γνωρίζω κάποια σημεία της. Τα πρόσωπα που συναντώ άγνωστα, απογυμνωμένα από οικείες εικόνες του παρελθόντος, αποφορτισμένα από συναισθήματα. Αναλογίζομαι την εικόνα του γιατρού να προσπαθεί να επικοινωνήσει με τα μέλη της οικογένειάς του στον κόσμο και δίπλα της παρατηρώ την δική μου εικόνα που κάνω ακριβώς τις ίδιες κινήσεις μόλις βρεθώ στη σιωπή του δωματίου μου. Η προσωπική μοναξιά σε απογυμνώνει από το σύνολο, σε στρέφει σε όλο και πιο σκοτεινά δρομάκια. Σκέφτομαι τα βράδια του Αναστάση, της Ευτυχίας, και νομίζω ότι όλοι κάνουμε τις ίδιες κινήσεις. Να πιάσουμε τα «νήματα» που θα μας συνδέσουν με τα δικά μας πρόσωπα, όσο μακριά και να είναι.

Ένα ακόμη σημείο προς διερεύνηση είναι η μεταφερόμενη μοναξιά – κοινωνικός απομονωτισμός των υποκειμένων που έφυγαν από την Ιερουσαλήμ. Στην εισαγωγή της μελέτης τους οι Pnina Dolberg et al (2016) για τους πρόσφυγες στο Ισραήλ από την πρώην Σοβιετική Ένωση σημειώνουν τους αυξημένους κινδύνους που διατρέχουν οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί από την μοναξιά. Οι συνθήκες μιας βίαιης ή μιας αναγκαστικής μετάβασης έστω κι αν γίνεται μεμονωμένα και οργανωμένα, όπως στις περιπτώσεις από την δεκαετία του '60 και μετέπειτα, δεν παύει να είναι μια μετανάστευση. Η μετάβαση όσο κι αν είναι ανώδυνη στον νέο τόπο δεν μπορεί να καλύψει τα συναισθήματα νοσταλγίας, απώλειας, απουσίας των υποκειμένων. Η αίσθηση του «μη ανήκειν», της έλλειψης κοινωνιών δικτύων και σχέσεων, οι συνθήκες αποξένωσης και η αντιμετώπιση του άγνωστου λειτουργούν με αρνητικές επιρροές πάνω τους.

Από το 1948 και μετέπειτα μία κοινότητα της διασποράς, όπως η ελληνική κοινότητα της Ιερουσαλήμ, δημιουργεί νέες διασπορές. Οι μεταβάσεις των υποκειμένων σε διάφορα σημεία του κόσμου στο αρχικό στάδιο πιθανά να βασίστηκε σε συγγενικά δίκτυα ή σε «πλαίσια οικειότητας» προηγούμενων κοινωνικών συνδέσεων. Ένας συγγενής που είχε μεταναστεύσει σε πρωιμότερο στάδιο, ένας φίλος ή ένας «Ιερουσαλημίτης».

Η μετάβαση μπορεί να στράφηκε προς «οικείους τόπους» όπως η Ελλάδα (αόρατη πατρίδα) όπου τα υποκείμενα θεώρησαν ότι εξασφάλιζε συνθήκες ασφάλειας και συνέχειας που δεν εξασφαλιζόνταν στην Ιερουσαλήμ. Η συγκρότηση νέων κοινωνικών δικτύων στους νέους τόπους, όπου το «ανήκειν» δεν είναι αυτονόητο, αποτελεί προτεραιότητα για τα υποκείμενα. Η περίπτωση του «Συνδέσμου Ελλήνων Αγίων Τόπων» που εδρεύει στην Αθήνα

αποτελεί ένα παράδειγμα συγκρότησης κοινωνικού δικτύου με βάση τον τόπο προέλευσης των υποκειμένων για την δημιουργία κοινωνικών σχέσεων και την άρση του κοινωνικού απομονωτισμού. Είναι σαφές ότι τα δίκτυα που εγκαθιδρύονται λειτουργούν κάτω από συνθήκες νοσταλγικότητας για την «πατρίδα» που άφησαν, μνήμες και ανασυγκροτήσεις ταυτοτήτων.

Στο πλαίσιο της μεταφερόμενης μοναξιάς μπορούν να ενταχθούν και οι ψηφιακές κοινότητες. Τα κοινωνικά δίκτυα και οι χώροι στο διαδίκτυο δημιουργούν τις προϋποθέσεις της φανταστικής κοινωνικής σύνδεσης, της συνέχισης των διαπροσωπικών σχέσεων, της αναπλήρωσης της «απώλειας». Αποτελεί όμως μια φανταστική συνθήκη, «ένα φανταστικό ταξίδι αυταπάτης» όπως το όρισε ο τον Danny Rubinstein (1991:62) , καθώς δεν υπάρχει το πλαίσιο αναφοράς που κάθε μέλος της διαδικτυακής κοινότητας θεωρεί ότι υπάρχει. Οι αλλαγές στους χώρους και χρόνους, των συνθηκών σε πολλές περιπτώσεις είναι αόρατες για το μέλος που επικοινωνεί από κάποιο άλλο σημείο της γης. Μπορεί να παρακολουθεί διαδικτυακά εκδηλώσεις, να αναγνωρίζει πρόσωπα όμως δεν μπορεί να «αισθανθεί» την αίσθηση του παρόντος. Απλά αναπαράγει αισθήσεις του παρελθόντος που πλέον δεν υφίστανται.

5.3. ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΠΕΔΙΟΥ: ΤΑΞΙΚΟΤΗΤΑ

«...κι εντός; ως μπήκανε στο βαπόρι χωρίστηκαν σε δυο κόσμους: κατάστρωμα οι μισοί, κι οι επίλοιποι μέσα σε αναπαυτικές καμπίνες και σε σαλόνια με ξεκούρντιστα πιάνα.»

Νίκος Καζαντζάκης, “Ταξιδεύοντας ...Ιερουσαλήμ” (1926:145)

Σε πολλά κεφάλαια του «Ordinary Jerusalem 1840-1940» προσεγγίζεται η έννοια της

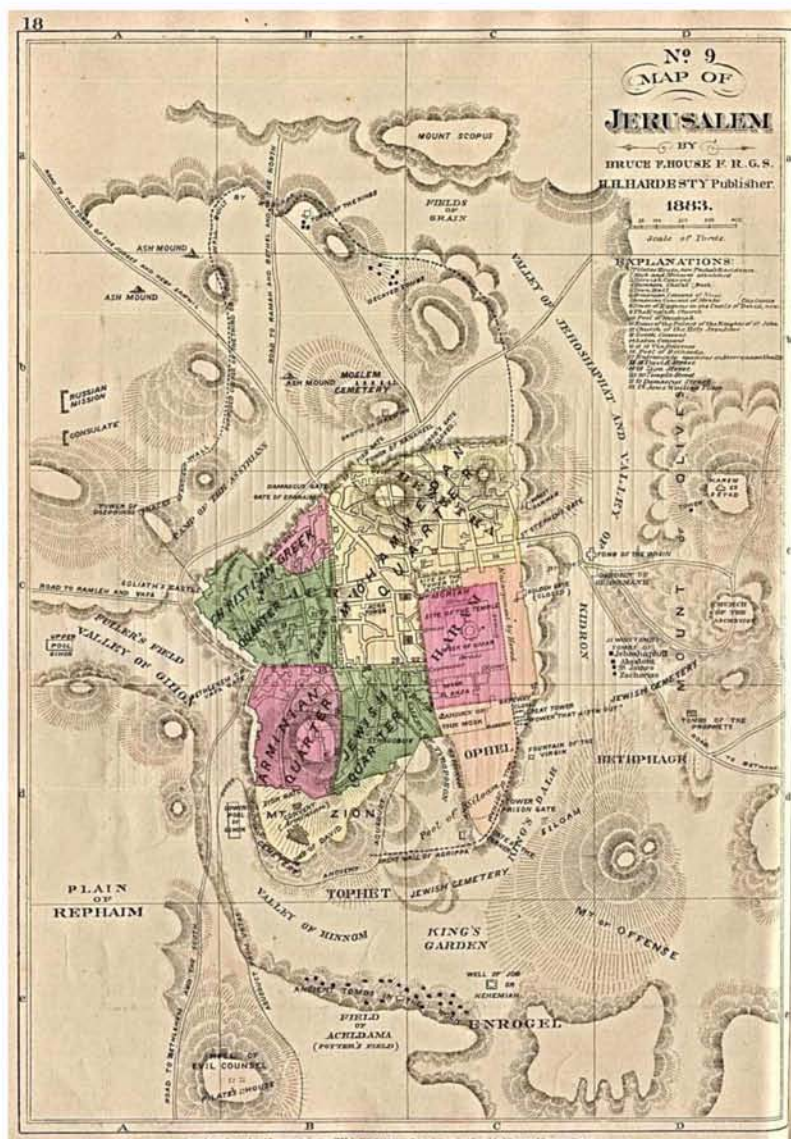

αστικότητας (citadinité). Κατά την ερευνήτρια ιστορικό Noel, Lévy-Aksu, (2018:143) είναι η βασική αιτία μετασχηματισμού της Ιερουσαλήμ από μία πόλη μικρή, ανατολίτικη, περιφερειακή σε νεωτερικό αστικό κέντρο. Η έννοια της αστικότητας εξετάζεται μέσα από τις μεταμορφώσεις των επίσημων δομών από τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και τις μεταμορφώσεις των υποκειμένων από απλούς πολίτες σε αστούς. Ένα μεγάλο μέρος των εργασιών ερευνά την περίοδο της Βρετανικής Εντολής και τις αποικιοκρατικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν, όπως η συγκρότηση θεσμικών οργάνων, η διαχείριση της γης,

οι οικοδομικοί κανονισμοί κλπ.

Εικόνα 53: Φωτογραφία από το γάμο του γιατρού Α. Νίνου, Ιερουσαλήμ Greek Colony (Αρχείο γιατρού Ν. Νίνου)

Εικόνα 54: Χάρτης της Ιερουσαλήμ το 1884, *Hardestys Historical and Geographical Encyclopedia Illustrated*, H.H. Hardesty & Company, 1884.

Στο κεφάλαιο αυτό κυρίως θα εξεταστεί η ταξικότητα στην Ιερουσαλήμ, όχι μέσα από μια αυστηρή μαρξιστική θεώρηση. Κυρίως θα ασχοληθούμε με την προσέγγιση της ταξικότητας μεταξύ των κοινοτήτων, εντός των κοινοτήτων και κυρίως την διερεύνηση στο εσωτερικό της ελληνικής κοινότητας. Τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν σχετικά με την ταξικότητα κυρίως αφορούν καταγραφές συζητήσεων, αρχειακό υλικό, βιβλιογραφικές αναφορές κλπ.

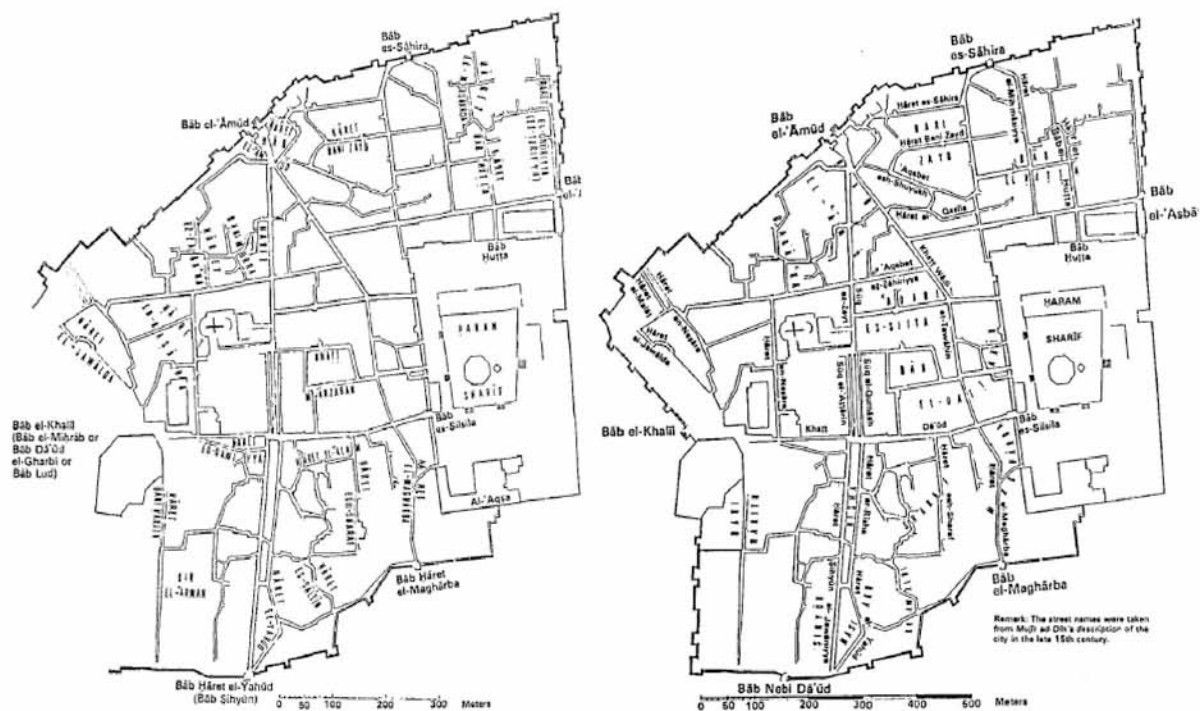
Η Ιερουσαλήμ ως κεντρικό σημείο αναφοράς των τριών ιδεολογικών χώρων, εβραϊκού, χριστιανικού και ισλαμικού (στους εβραίους και χριστιανούς ως ιδρυτικός χώρο αναφοράς) αποτελεί εξαρχής χώρο ταξικότητας σε σχέση με τον θεσμικό κυρίαρχο. Έτσι

από την δημιουργία της πόλης μετά την καταστροφή της στο 70 μΧ. οι εναλλασσόμενοι θεσμικοί κυρίαρχοι δημιουργούν αντίστοιχες κοινωνικές διαστρωματώσεις εξουσίας. Διαμορφώνονται οι τοπικές τάξεις εξουσίας (ελίτ), εναλλάσσονται κατά την χριστιανική περίοδο (βυζαντινή περίοδος, λατινική περίοδος), για να διαμορφωθούν εκ νέου κατά την ισλαμική περίοδο και την Οθωμανοκρατία, για να μετασχηματιστούν τέλος κατά την περίοδο της Βρετανικής Εντολής και την σύγχρονη ισραηλινή περίοδο. Καθ' όλη αυτή την μακρά ιστορική διαδρομή στο πλάι των τοπικών κέντρων εξουσίας σχηματοποιούνται και τα τοπικά ιδεολογικά κέντρα εξουσίας των τριών θρησκειών που ασκούν τον θεσμικό ρόλο τους στις κοινότητες των πιστών. Οι κοινότητες των πιστών δεν μπορούν να εννοηθούν ως ομοιόμορφες και συμπαγείς αλλά αντίθετα ως κατακερματισμένες με εγγεγραμμένη την ταξικότητα στο

χώρο τους.

Στο «Ordinary Jerusalem 1840 – 1940» (2018) το σύνολο των δημοσιευμένων ερευνών μας παρουσιάζει αυτό τον κατακερματισμό όπως αναδεικνύεται από την μελέτη αρχειακών πηγών. Η αρχειακή έρευνα ανέδειξε πλήθος στοιχείων θεσμικών και κοινωνικών ιεραρχιών, την συμμετοχή τους στη διαμόρφωση της πόλης, καθώς και την ανάδειξη του Ιερουσαλημίτη αστού ως μέρους του μετασχηματισμού της πόλης.

Ο κατακερματισμός της παλιάς πόλης αποτυπώνεται κατά τον 19^ο αιώνα μέσα από την δυτική οπτική με την χρήση τεταρτημορίων του χώρου με σαφή εθνοθρησκευτικά χαρακτηριστικά. Τα quarter (συννοικίες), εβραϊκή, μουσουλμανική, αρμενική και χριστιανική, αποτυπώνουν και την αντίστοιχη ταξικότητα μέσα από τις κατοχές των χώρων και την χωροθέτηση των Ιερών Μνημείων τους μέσα στην παλιά πόλη. Δεν αποσαφηνίζεται επαρκώς από τους ερευνητές από πού προέκυψε η ανάγκη αποτύπωσης της παλιάς πόλης με αυτό τον τρόπο. Πολλοί ερευνητές επιλέγουν αυτόν τον δυτικότροπο διαχωρισμό στα έργα τους. Ενδεικτικά σημειώνω τους Ruth Kark και Michal Oren – Nordheim (2001), στην εργασία τους

Εικόνα 55: Σχεδιάγραμμα της Ιερουσαλήμ (παλιά πόλη) αριστερά σύμφωνα με την περιγραφή του Mujir al-Din (1495) δεξιά σύμφωνα με τις οθωμανικές απογραφές του 1525-6, 1533-9, 1553-4, Adar Arnon (1992:6,10)

μελετούν την Ιερουσαλήμ από το 1800 έως το 1948 στη βάση των τεταρτημορίων. Ο κατακερματισμός που αποτυπώνεται στο πλαίσιο της δυτικής θεώρησης της Ανατολής, με οριενταλιστική διάθεση, δεν καταγράφεται στο επίπεδο της καθημερινότητας στην παλιά

πόλη⁸⁷.

Κατά τον Adar Arnon (1992:5) η διαίρεση της πόλης σε εθνοθρησκευτικά τεταρτημόρια της πόλης έχει τις ρίζες της στην ιστορική εξέλιξή της. Η εγκατάσταση κάθε κοινότητας σχετίζεται, κατά τον ίδιο, στην γειτνίασή της με τους θρησκευτικούς χώρους. Από την εργασία του, που βασίζεται πάνω στη μελέτη αρχείων καταγραφής της Ιερουσαλήμ από το 1517 έως το 1917, προκύπτει ότι οι οθωμανικές καταγραφές των κατοίκων σε *millet* δημιουργούν ένα πλαίσιο θρησκευτικό που συνδέεται με τους δρόμους ή τις συνοικίες (*mahalla*) που κατοικούν.

Αντίστοιχα και η πρώτη καταγραφή του 1495 του άραβα *Mujir al-Din*⁸⁸ ακολουθεί την ίδια λογική κατανομής σε δρόμους ή συνοικίες (*harat*). Παρόλα αυτά δεν μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα για το αμιγές του κάθε τεταρτημορίου καθώς πέρα από την σχέση των κοινοτήτων με τα θρησκευτικά μνημεία άμεση σχέση έχει η εργασία του κάθε υποκειμένου και η δυνατότητα εύρεσης χώρου εγκατάστασης. Κατά τον 19^ο αιώνα πολλές οικογένειες Ασκενάζι εγκαθίστανται στην «μουσουλμανική συνοικία» λόγω της δυνατότητας εύρεσης κατοικιών. Η ονοματολογία των συνοικιών που χρησιμοποιείται στις πρώιμες καταγραφές έχει να κάνει περισσότερο με τις αγορές, τα τοπόσημα (μνημεία, πύλες κλπ) και λιγότερο με εθνοθρησκευτικές αναφορές.

Άλλοι ιστορικοί ερευνητές, όπως ο Yair Wallach (2011) προτείνουν σχηματοποιήσεις που διαφέρουν ριζικά από τα αναφερθέντα τεταρτημόρια. Ο ίδιος διακρίνει την παλιά πόλη σε «χώρους εργασίας», «χώρους πολιτών» και «χώρους κατοικίας» κάτι που συνάδει με την άποψη ότι δεν μπορεί να υπάρξει κατακερματισμός της ζωής τα πόλης με αυστηρά χωροταξικά πλαίσια. Καθημερινές πρακτικές κοινωνικής οργάνωσης όπως το εμπόριο, η εργασία και οι εργαζόμενοι, οι πολιτικές δραστηριότητες και οι κοινωνικές σχέσεις συμβαίνουν στο ίδιο περιβάλλον και αλληλοσυνδέονται. Τα κοινωνικά δίκτυα που δημιουργούνται, κατά τον 19^ο αιώνα και μετέπειτα, στην Ιερουσαλήμ δεν είναι περιορισμένα εντός μιας κοινότητας αλλά συνδέουν υποκείμενα διαφορετικής ιδεολογικής, εθνοτικής και ταξικής ταυτότητας.

⁸⁷ Η προβολή της παλιάς πόλης ως διαιρεμένης πόλης βρήκε, στην σύγχρονη εποχή, θέση στη ρητορική του δημάρχου Ιερουσαλήμ Teddy Kollek (δήμαρχος 1965 – 1993). Ο ίδιος σε συνέντευξη, αναφερόμενος στην διάκριση των *quarter's* της παλιάς πόλης σε σχέση με την ενοποίηση της Ιερουσαλήμ (νέα πόλη), υποστήριξε ότι δεν προσπαθούμε να φτιάξουμε «goulash» (φαγητό της Ανατολικής Ευρώπης) αλλά ένα μωσαϊκό διαφορετικών πολιτισμών και πολιτών που ζουν στην ίδια πόλη. Η μεταφορά περί «μωσαϊκού πολιτισμών και πολιτών» χρησιμοποιήθηκε για να δικαιολογήσει το αυστηρά διαιρεμένο αστικό πλέγμα της νέας πόλης σε εβραϊκές συνοικίες και αραβικά γκέτο. Στο Teddy Kollek, συνέντευξη με τον Jacob Malchin, 1984, διαθέσιμη στο «www.freejudaism.com», ανακτήθηκε στις 31/5/2109

⁸⁸ Ο *Mujir al-Din* (1456-1522) υπηρέτησε ως δικαστής (*Qadi*) στην Ιερουσαλήμ την περίοδο κυριαρχίας των Μαμελούκων. Το σημαντικότερο έργο του είναι το ιστορικό «Η ένδοξη ιστορία της Ιερουσαλήμ και της Χεβρώνας» όπου εξιστορείται η ιστορία της Ιερουσαλήμ και της Χεβρώνας κατά τον Μεσαίωνα.

Ο Yair Wallach (2011) χρησιμοποιεί το έργο του δικαστή Gad Frumkin (1954)⁸⁹, για να υποστηρίξει την θέση του. Ο δικαστής, στην αυτοβιογραφία του, περιγράφει την παιδική του ηλικία στην παλιά πόλη αποτυπώνοντας την καθημερινότητα των κατοίκων στο επίπεδο των καθημερινών συναλλαγών, τα εγκατεστημένα κοινωνικά δίκτυα, την συνύπαρξη και αλληλεξάρτησή τους. Ο πατέρας του, Yisrael Don Frumkin χασιδίτης Ασκενάζι, διατηρούσε στη παλιά πόλη τυπογραφείο και ήταν εκδότης της εφημερίδας Habastelet, σε οίκημα που νοίκιαζε από την οικογένεια Huseyni, (άλλες Ιερουσαλημίτικες ισχυρές μουσουλμανικές οικογένειες ήταν οι Khalidi, Alami και Dajani), με συμμετοχή μελών της σε θεσμικές θέσεις, όπως αυτή του μουφτή. Ανάλογες περιγραφές μπορεί να αναζητηθούν και σε άλλες αυτοβιογραφίες όπως το «I am Jerusalem» του John Tleel (2000), μια εικόνα της πόλης από την οπτική του έλληνα Ιερουσαλημίτη προερχόμενου από οικογένεια μεικτού γάμου.

Κατά τους Yasemin Avcı, Vincent Lemire και Ömür Yazıcı Özdemir (2018:163) μια εικόνα της κοινωνικής συνύπαρξης και αλληλεξάρτησης μας προσφέρουν οι πάνω από διακόσιες αναφορές ομάδων κατοίκων της Ιερουσαλήμ (πολλές κοινές από μέλη διαφορετικών θρησκευτικών κοινοτήτων) προς τις οθωμανικές αρχές στην Ιερουσαλήμ, Δαμασκό ή την Κωνσταντινούπολη από το 1840⁹⁰ έως το 1915.

Η ταξικότητα, κατά τον 19ο αιώνα, καθορίζεται από τις ελίτ των τοπικών θεσμικών δικτύων εξουσίας (πολιτικών και ιδεολογικών - θρησκευτικών), τις επαγγελματικές συντεχνίες και τις τάξεις των μικροκαλλιεργητών και κτηνοτρόφων. Η συγκρότηση την κοινωνικής οργάνωσης ανάγεται στην καθημερινή επαφή των υποκειμένων «διαφορετικών ταυτοτήτων» που ζουν και δραστηριοποιούνται σε κοινούς χώρους. Μια κοινωνική οργάνωση που παραπέμπει σε μια παραδοσιακή κοινωνική συγκρότηση με την ιδιαιτερότητα της ιδεολογικής – θρησκευτικής συνθήκης της Ιερουσαλήμ. Αυτή η κοινωνική οργάνωση, με την παγιωμένη ταξικότητα που περιγράψαμε, αρχίζει να μετασχηματίζεται σταδιακά μέσα από τις αλλαγές και με την νεοτερικότητα που επηρεάζει όλη την κοινωνική συγκρότηση.

Το χρονικό όριο 1840, που χρησιμοποιείται από την πλειονότητα των ιστορικών, σηματοδοτεί τις πολιτικές, θεσμικές και κοινωνικές αλλαγές που εκκινούν τον μετασχηματισμό της πόλης. Σε πολιτικό (γεωπολιτικό) επίπεδο η Ιερουσαλήμ αποκτά το έντονο ενδιαφέρον της πόλης που αποτελεί πύλη εισόδου στον χώρο της Μέσης Ανατολής. Σε άμεση σχέση με τις αλλαγές στο θεσμικό επίπεδο, όπως την άδεια ίδρυσης προξενείων, μια σειρά χωρών αποκτούν νομική εκπροσώπηση στην Ιερουσαλήμ. Τα προξενεία και οι εκάστοτε υπηρετούντες

---

⁸⁹ Στην εργασία του ο Yair Wallach (2011:5) σημειώνει ότι ο δικαστής Gad Frumkin, Ιερουσαλημίτης, έλαβε το υψηλότερο αξίωμα για εβραίο κατά την περίοδο της Βρετανικής Εντολής καθώς συμμετείχε στο Ανώτατο Δικαστήριο της Ιερουσαλήμ.

⁹⁰ Το 1840 θεωρείται από αρκετούς ιστορικούς ως χρόνος που σηματοδοτεί την νεοτερική περίοδο για την Ιερουσαλήμ. Το σημείο αυτό το αναλύουμε παρακάτω.

διπλωμάτες αποκτούν περισσότερη ισχύ και από τους τοπικούς διοικητές καθώς παραμένουν στην πόλη για πολλά χρόνια, σε αντίθεση με τους διαρκώς μετακινούμενους διοικητές.

Παράλληλα εξασκούν πολιτικές με άμεση πρόσβαση στον τοπικό πληθυσμό μέσω ιδρυμάτων καθώς προσελκύουν κεφάλαια και στηρίζονται από οργανώσεις που επιδίδονται σε θρησκευτικό προσηλυτισμό, με χαρακτηριστική περίπτωση αυτή του Βρετανού προξένου James Finn⁹¹ (παράρτημα 2.13). Τις μεγάλες δυνάμεις που ιδρύουν πρώτες όπως η Μεγάλη Βρετανία, η Πρωσία και η Γαλλία, ακολουθούν μια σειρά μικρότερων δυνάμεων και χωρών της εποχής, όπως η Αυστρία, η Ρωσία, οι ΗΠΑ, η Ελλάδα, η Νορβηγία, η Περσία και η Σαρδηνία. Πολλά προξενεία θα δημιουργήσουν αποστολές εκτός της παλιάς πόλης, δημιουργώντας μια νέα γραφειοκρατική ανώτερη και μεσαία τάξη προξενικών υπαλλήλων, μεταφραστών (δραγουμάνων) και πρακτόρων (τουρισμού, μεταφορών, επικοινωνιών –

Εικόνα 56: Η πόλη της Γιάφα περίπου το 1894 με διαφήμιση του Cook Travel.

Ανακτήθηκε 31/5/2019 από <https://gr.pinterest.com/pin/26388347786904442/>

ταχυδρομείων –
τηλεγραφείων).

Σε θεσμικό επίπεδο (πολιτικό και νομικό) η εννιάχρονη αιγυπτιακή περίοδος (1831 – 1840) εισήγαγε διοικητικές καινοτομίες (συμβούλιο πόλης, διοικητής πόλης κλπ) και αναγνώριση της ισότητας των πολιτών. Οι θεσμικές αλλαγές διατηρήθηκαν και με την επάνοδο της

οθωμανικής κυριαρχίας και ενισχύθηκαν επιπλέον με την εφαρμογή της διοικητικής μεταρρύθμισης γνωστής ως Τανζιμάτ.

Στα 1863 η Ιερουσαλήμ γίνεται δήμος (δεύτερος μετά την Κωνσταντινούπολη) με εκπροσώπηση των τριών κυρίαρχων κοινοτήτων στο δημοτικό συμβούλιο (μουσουλμάνοι,

⁹¹ Ο James Finn ήταν πρόξενος στην Ιερουσαλήμ το διάστημα 1846–1863.

χριστιανοί, εβραίοι). Οι εκπρόσωποι της εβραϊκής κοινότητας διακρίνονται σε Ασκενάζι (Ashkenazim) και Σεφαραδί (Sephardim), ένας κατακερματισμός με βάση την περιοχή προέλευσης. Το νέο θεσμικό τοπίο δημιουργεί μία νέα ελίτ τάξη στις κοινότητες, εκτός της μουσουλμανικής που συνεχίζουν να την επηρεάζουν οι παραδοσιακά ισχυρές οικογένειες. Η νέα τάξη, που πλησιάζει την εικόνα της αστικής τάξης, δημιουργεί νέα κοινωνικά δίκτυα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά την σύνδεση τους με τα ισχυρά ιδεολογικά – θρησκευτικά κέντρα, την οικονομική ισχύ και την μόρφωση. Σ' αυτή την πρώιμη «αστική περίοδο» ο χώρος δεν ξεφεύγει από την παραδοσιακό χώρο της πόλης της ανατολής όπως την περιγράφει ο Max Weber.

Επιπλέον στο θεσμικό επίπεδο η άμεση πρόσβαση της κεντρικής εξουσίας στην περιφέρεια είναι μια νέα πραγματικότητα. Με τη χρήση του τηλεγράφου ο πολίτης μπορεί να επικοινωνήσει άμεσα με την κεντρική διοίκηση παρακάμπτοντας τους τοπικούς διοικητές. Όπως αναφερθήκαμε παραπάνω οι αναφορές συνθέτουν την αλληλεξάρτηση των πολιτών, αν και σε πολλές περιπτώσεις δεν έχουν άμεσο αποτέλεσμα.

Την ίδια περίοδο σημαντική είναι η τάση για ορατότητα της κεντρικής διοίκησης. Αυτό επιτυγχάνεται με την ίδρυση δομών, όπως τα αστυνομικά τμήματα, με την δημιουργία δομών φροντίδας, με την ανέγερση εμβληματικών μνημείων κλπ. Ο μετασχηματισμός της πόλης δεν μπορεί πλέον να περιοριστεί στα στενά όρια της παλιάς πόλης κι αρχίζει να μεταφέρεται εκτός των τειχών.

Σε κοινωνικό επίπεδο ο μετασχηματισμός έχει άμεση σχέση με τις εισροές υποκειμένων και τις νέες κοινότητες που δημιουργούνται. Η άφιξη θρησκευτικών ομάδων, κυρίως προτεσταντών, και οι πολιτικές προσηλυτισμού που αναπτύσσουν αναδιατάσσουν ένα παγιωμένο κοινωνικό status. Αντίστοιχες δράσεις αναπτύσσουν και «εθνικές ορθόδοξες εκκλησίες» με τη δημιουργία αποστολών, θρησκευτικών χώρων (μοναστηριών) σε ένα ιδιότυπο ανταγωνισμό. Ο προσκυνηματικός τουρισμός από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα αποτελεί κυρίαρχη οικονομική πηγή για τη Ιερουσαλήμ καθώς δημιουργεί άνθιση επιχειρήσεων, επαγγέλματα που σχετίζονται άμεσα με αυτόν, εισροές νέων κατοίκων πέρα από τις εβραϊκές «aliyah».

Ο μετασχηματισμός της πόλης και η επέκτασή της συνδέεται άμεσα με τον κατακερματισμό των κοινοτήτων της παλιάς πόλης. Κυρίως λόγω των ιδεολογικών - θρησκευτικών διαφορών που τις διαφοροποιούν και που εντοπίζονται στην εβραϊκή και χριστιανική κοινότητα. Η εβραϊκή κοινότητα πέρα από τις διαφορετικές θρησκευτικές ομαδοποιήσεις αναπτύσσει πρώτη και διαφορετικές εθνικιστικές ομάδες για να τη ακολουθήσει αργότερα η μουσουλμανική κοινότητα.

Η ορατότητα του κατακερματισμού στις χριστιανικές κοινότητες, θα περιοριστούμε

στις κοινότητες που χρησιμοποιούν τα προθέματα «ελληνικό - ορθόδοξο», μας δίνει ένα παράδειγμα που αντίστοιχα συναντούμε σε όλες τις κοινότητες της Ιερουσαλήμ. Με αρχικό πρόθεμα το «ελληνικό – greek – rum» συναντάμε μια σειρά εκκλησιών που διαφέρουν ως προς το δεύτερο. Έτσι με το δεύτερο πρόθεμα ορθόδοξοι – καθολικοί – μονοφυσίτες έχουμε διαφορετική συγκρότηση ομάδων. Αν ληφθούν υπόψη οι εθνοτικοί προσδιορισμοί διαφοροποιείται η συγκρότηση σε ρουμάνικη ορθόδοξη εκκλησία, ρώσικη ορθόδοξη εκκλησία, αρμενική εκκλησία κλπ.

Αλλά και στην κοινότητα του Ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου Ιεροσολύμων οι

Αβησσυνός μοναχός (Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

κατακερματισμοί υφίστανται καθώς οι πιστοί διακρίνονται σε ελληνόφωνους και αραβόφωνους, οι κληρικοί σε μέλη της Αγιοταφίτικης Αδελφότητας και αραβόφωνους κληρικούς κλπ. Η φράση του Στρατή Τσίρκα «Ένα φρικτά κομματισμένο μπακλαβadowτό» αποτελεί μια ρεαλιστική απεικόνιση του κατακερματισμού.

«Εμείς με το εμπόριο, τα ξενοδοχεία, τους προσκυνητές την κάναμε πόλη... μικρό χωριό ήταν... φτωχό⁹²...»

(παράρτημα 2.14) είναι μία πρώτη προσέγγιση για την Ιερουσαλήμ του 19ου αιώνα στο ελληνικό αφήγημα για την πόλη.

Ο Αναστάσης Δαμιανός αναπτύσσει το ελληνικό επίσημο αφήγημα, με ιδιαίτερη θέρμη, χρησιμοποιώντας μια

⁹² Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα ο πληθυσμός της Ιερουσαλήμ ανέρχονταν σε 8.000 κατοίκους.

Εικόνα 58: Ξενάγηση γκρουπ επισκεπτών στο χώρο της «Λέσχης»
(Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

Εικόνα 59: Ξενάγηση στο «Σπίτι το Γιατρού» αριστερά ο Αναστάσης
Δαμιανός. (Αρχείο Ελληνικής Κοινότητας Ιερουσαλήμ)

πληθώρα παρόμοιων εκφράσεων για να τονίσει την συμμετοχή των Ελλήνων στη δημιουργία της νεότερης Ιερουσαλήμ.

Το αφήγημα βασίζεται σε ιστορικά δεδομένα για την συνεχή παρουσία στο δημόσιο χώρο των «ελληνικών» τόπων. Η δημόσια εικόνα του όρου «ελληνικό» αναφέρεται

κυρίως στις παρακάτω τρεις περιοχές. Στις πατριαρχικές αγορές γης στα μέσα του 19ου αρχικά και κατόπιν στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου. Στην ανάδειξη και διαχείριση των Ιερών Προσκυνημάτων και την ιδιαίτερη οικονομική τους σημασία λόγω της αθρόας προσέλευσης προσκυνητών. Τέλος στο Status Quo που θεσμικά αναγνωρίζει και επικυρώνει την πρωτοκαθεδρία του

Πατριαρχείου στους Άγιους Τόπους μεταξύ των άλλων χριστιανικών δογμάτων και εκκλησιών. Η ιεραρχική κατάταξη δημιουργεί μια πρώτη ταξικότητα μεταξύ των «κυρίαρχων» και των «μικρότερων» ιδεολογικών χριστιανικών χώρων. Η ταξικότητα αποτυπώνεται και πάνω στους δημόσιους χώρους (προσκυνήματα) όπου καθημερινά συρρέουν εκατοντάδες προσκυνητών. Η «κυρίαρχη» θέση αποτυπώνεται στα σημεία «κυριότητας» σε κοινούς λατρευτικούς χώρους, την πρόσβαση σε τελετουργίες και το πλήθος των χώρων που διαχειρίζεται κάθε χριστιανική κοινότητα.

Έτσι στο πλάι των τριών «ορατών» θρησκευτικών ομάδων (ελληνορθόδοξοι, καθολικοί, αρμένιοι), συναντάς «ημι-ορατούς» ή και «αόρατους» άλλους χριστιανούς που δεν προβάλλονται στον δημόσιο χώρο ή εμφανίζονται ελάχιστα. Όταν εμφανίζονται αντιμετωπίζονται ως μορφές «εξωτικές»⁹³ από τους παριστάμενους προσκυνητές ή επισκέπτες. Η ταξικότητα στον χριστιανικό χώρο εγκαθιδρύεται από βάθος χρόνων, περνά από φάσεις συρράξεων, αλλαγών σχέσεων μέχρι το 1878 και καταληκτικά το 1948⁹⁴. Τα εκάστοτε κυριαρχικά μορφώματα⁹⁵ συμμετέχουν στην διαμόρφωση αυτής της ταξικότητας.

Οι πολιτικές που αναπτύσσονται και εγγράφονται στο ιδεολογικό «σώμα» διαμορφώνουν εκτός από τους θρησκευτικούς χώρους και την ίδια την πόλη. Οι αφίξεις χριστιανικών δογμάτων και εκκλησιών κατά τον 19ο αιώνα στην Ιερουσαλήμ και την Παλαιστίνη συνοδεύονται από μια σειρά νέων χαρακτηριστικών όπως η εισροή κεφαλαίων για αγορές γης, η δημιουργία φιλανθρωπικών ιδρυμάτων και καινοτόμων εγκαταστάσεων όπως αποικίες γεωργικές, σχολές μαθητείας που στελεχώνονται από υποκείμενα που αντιπροσωπεύουν «το νεότερικό δυτικό υποκείμενο».

Οι συγκεκριμένες μεταβολές έχουν άμεση επίδραση στο «χριστιανικό σώμα», λόγω του προσηλυτισμού, όσο και στην αντίδραση των «ιστορικών» εκκλησιών που επιδίδονται με την σειρά τους σε αγώνα ανάπτυξης καινοτομιών και αντίστοιχων πρακτικών.

Κατά τους Abla Muhtadi και Falestin Naili (2018:186) στην έρευνά τους, η «νεοτερικότητα» στην Ιερουσαλήμ και την Παλαιστίνη οφείλεται σε εξωτερικούς παράγοντες. Τα ιστορικά σημεία που επισημαίνονται από τους ιστορικούς είναι το 1799 (εισβολή του Βοναπάρτη) και το 1839-40 (περίοδος αιγυπτιακής κυριαρχίας 1831 – 1840). Τα χρονικά σημεία σχετίζονται με τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες (Τανζιμάτ) των οθωμανικών αρχών στην προοπτική του εκσυγχρονισμού της αυτοκρατορίας, και την επαφή του δυτικού νεοτερικού κόσμου με την περιοχή της Παλαιστίνης.

Παράλληλα με την είσοδο του νεοτερικού στον χώρο θα πρέπει να επισημάνουμε δύο ακόμη παράγοντες που θα οδηγήσουν στον μετασχηματισμό της Ιερουσαλήμ. Οι αποικιοκρατικές βλέψεις των δυτικών αυτοκρατοριών στον χώρο της Μέσης Ανατολής (Αγγλίας, Γαλλίας, Αυστροουγγαρίας και αργότερα Γερμανίας) και στις πολιτικές βλέψεις της Ρωσίας. Η διείσδυση άλλοτε πραγματοποιείται βίαια, όπως στην εισβολή του Βοναπάρτη, κι άλλοτε μέσω της εγκατάστασης θρησκευτικών αποικιών, αποστολών, εταιρειών. Η διείσδυση που επιχειρείται με «αποστολικό χαρακτήρα» για τους πληθυσμούς με παροχή εκπαίδευσης, ιατρικής φροντίδας, εργασίας συνήθως ακολουθείται από την είσοδο εταιρειών από τις

⁹³ Αναφερόμαστε κυρίως στις εκκλησίες των Μαρωνιτών, Κοπτών, Αβησσυνών, Ελληνοσύριων, Μελχιτών κλπ που ακολουθούν το ορθόδοξο ή καθολικό ή μονοφυσικό δόγμα.

⁹⁴ Συνέδριο Βερολίνου, άρθρο 62 και ψήφισμα 194 11/12/1948 Ηνωμένων Εθνών.

⁹⁵ Αυτοκρατορίες, βασιλεία, πολεμικές συγκρούσεις ελέγχου της πόλης, νομοθετικές ρυθμίσεις κλπ

αντίστοιχες χώρες.

Οι ενέργειες αυτές δεν γίνονται χωρίς αντιδράσεις από τους υπάρχοντες θεσμούς ή δίκτυα. Αντιδράσεις που εκδηλώνονται από μέρους των ήδη εγκατεστημένων κυρίαρχων λόγω απώλειας χώρων εξουσίας ή από ομάδες κυρίως επαγγελματικές που πλήττονται από τα μονοπωλιακές πολιτικές που εφαρμόζονται με τη σύμφωνη θέση των θεσμικών αρχών.

Οι Yasemin Avcı, Vincent Lemire και Ömür Yazıcı Özdemir (2018:183 -184) περιγράφουν μια διαμαρτυρία 328 κατοίκων, κυρίως μουσουλμάνων και εβραίων της Ιερουσαλήμ κατά το 1884. Η διαμαρτυρία απευθύνθηκε στο Υπουργείο Εσωτερικών της

Εικόνα 60: Περιγραφή στο ταφικό μνημείο της οικογένειας Μαυρομιχάλη με τον τόπο καταγωγής (Αρχείο Μαρίνα Παρισινού) Ανακτήθηκε 31/5/2019 από <https://mypalestinianstory.com>

Εικόνα 61: Περιγραφή στο ταφικό μνημείο της οικογένειας Ευκλείδη (Αρχείο Μαρίνα Παρισινού) Ανακτήθηκε 31/5/2019 από <https://mypalestinianstory.com>

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για την μονοπωλιακή πολιτική καπνού της ιδιωτικής γερμανογαλλικής εταιρείας Régie co-intéressée des tabacs de l'Empire Ottoman που εφάρμοζε στην Παλαιστίνη.

Πολλά στοιχεία του νεοτερικού δυτικού τρόπου υιοθετούνται, και από τους θεσμικούς κυρίαρχους της Ιερουσαλήμ, με ιδιαίτερη επιτυχία. Θα σημειώσω το real estate ως επιχειρηματικό μέσο, όπου η γη μεταφέρεται από την κατοχή των τοπικών παραδοσιακών

αγροτοκτηνοτροφικών κατόχων σε μεγάλους επενδυτές γης. Οι νέοι κάτοχοι, κυρίως το Πατριαρχείο, εβραϊκές οργανώσεις, προτεσταντικά δόγματα, αναπτύσσουν νέες καλλιεργητικές μεθόδους με

πρόσκληση εξειδικευμένων επαγγελματιών και υψηλή ένταση εκμετάλλευσης, επενδύσεις βιοτεχνικές (αστικές και αγροτοκτηνοτροφικές), μικρές βιομηχανικές παραγωγές (ηλεκτρισμός

κλπ) και μεγάλο μέρος γης σε επενδύσεις κατοικίας.

Στις οικονομικές και στελεχειακές μεταβολές θα συνυπολογίσουμε τον τομέα των υπηρεσιών με την ανάπτυξη του προσκυνηματικού τουρισμού. Η ανάπτυξη του τουρισμού δημιουργεί την ανάγκη δημιουργίας μιας σειράς διπλωματικών - γραφειοκρατικών υπηρεσιών, τουριστικών γραφείων, ξενοδοχείων, μονάδων εστίασης, υπηρεσιών υγείας, διερμηνέων – ξεναγών κλπ. Η ανάδυση της «νέας οικονομικής τάξης» των εξειδικευμένων επαγγελματιών και ειδικών στο πλάι της παραδοσιακής τάξης των εμπόρων και επαγγελματιών μετασχηματίζει την Ιερουσαλήμ. Η φράση του Αναστάση Δαμιανού αποκτά ουσιώδες νόημα κάτω από αυτή την οπτική:

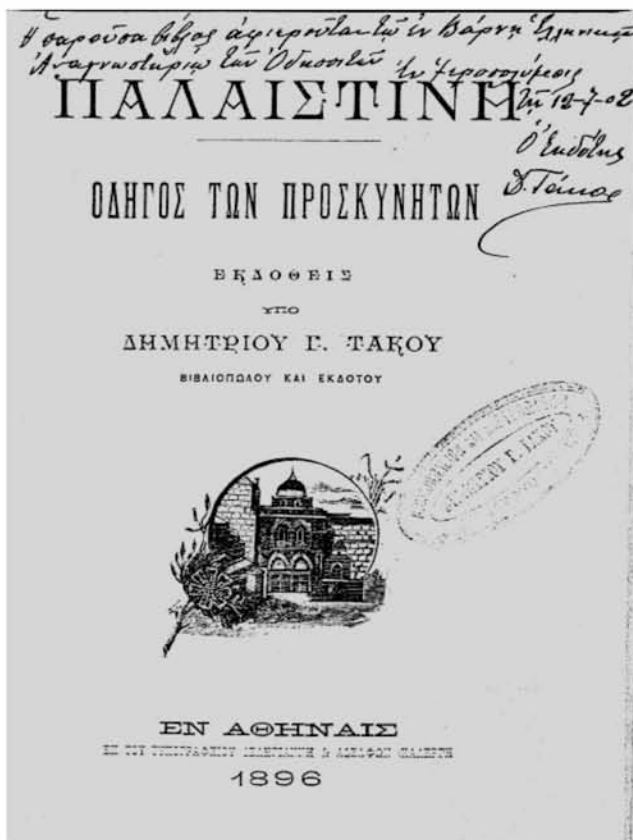
«...εμείς με το εμπόριο, τα ξενοδοχεία, του προσκυνητές την κάναμε πόλη...»

Υπήρχε κοινωνική διαστρωμάτωση στους Έλληνες της παλιάς πόλης; Για την απάντηση στο ερώτημα πολύτιμα στοιχεία διασώζονται είτε σε αρχειακές πηγές είτε σε βιογραφικές καταγραφές. Αρχικά θα αποσαφηνίσουμε τι συμπεριλαμβάνουμε στον όρο

«Έλληνες». Με τον όρο «Έλληνες» περιοριζόμαστε αποκλειστικά σε υποκείμενα που ζουν και δραστηριοποιούνται για μακρό χρονικό διάστημα στην πόλη κι επιλέγουν τον όρο ως μέρος της ταυτότητάς τους⁹⁶. Τα μέλη της Αγιοταφίτικης Αδελφότητας, οι μοναχοί – μοναχές, οι ιερωμένοι, οι προσκυνητές που μένουν για αρκετό διάστημα στην Ιερουσαλήμ, οι περιφερόμενοι έμποροι και επαγγελματίες δεν συμπεριλαμβάνονται στον παραπάνω όρο. Κι αυτό όχι γιατί δεν αναγνωρίζω την εθνική τους δήλωση αλλά κυρίως για την τεκμηρίωση των όσων παραθέτω και την σχέση τους στην «ελληνική κοινότητα».

Κατά τον John Tleel (2011), η ελληνική κοινότητα στο πληθυσμιακό υψηλό της αριθμούσε 7.000 άτομα από τα οποία τα 2.000 κατοικούσαν στην νέα πόλη (Παροικία). Στην καταγραφή του δεν προχωρά στην κατανομή του ελληνικού πληθυσμού σε ομάδες όπως λαϊκοί - κληρικοί, αστική – μέση – λαϊκή τάξη, αμιγείς – μεικτές οικογένειες. Η συστηματική καταγραφή του αφορά κυρίως άτομα της αστικής τάξης με αναγνώριση στην τοπική κοινωνία, με συμμετοχή σε κυβερνητικές θέσεις ή αξιολογή επιστημονική - επαγγελματική θέση. Παρόλα αυτά η καταγραφή του αποτελεί ένα σημαντικό κείμενο για την μελέτη των ελλήνων της Ιερουσαλήμ που σε συνδυασμό με άλλες αρχειακές πηγές θα προσδιορίσει σε μεγάλο την σύνθεση της ελληνικής κοινότητας.

⁹⁶ Ο όρος “Έλληνες” μας απασχόλησε καθ’ όλη την διάρκεια της εργασίας μας ως αυτοπροσδιορισμός ή ετεροπροσδιορισμός της ταυτότητας των πληροφορητών ή των αυτοβιογραφούμενων υποκειμένων. Ιδίως όταν κατά την υποκειμενική εκφορά του και νοηματοδότηση σε σχέση με περιοχές καταγωγής ή ως απόρροια μεικτών γάμων. Ο John Tleel (2011) ενώ αναπτύσσει το κείμενό του αναφορικά με τους «Έλληνες» και την «Ελληνική Κοινότητα», για τις συνέπειες από την προσφυγοποίηση το 1948 και μετά, αναφέρεται σε «Παλαιστινιακή Ελληνική Κοινότητα» κάνοντας «ορατή» μια διαφορετική απόδοση του όρου Έλληνες. Η προβληματική απόδοση και νοηματοδότηση καλύπτεται μέσω του όρου «Ιερουσαλημίτες» που αναλύουμε παραπάνω.

Εικόνα 62: Το εσώφυλλο του βιβλίου του Ιερουσαλημίτη βιβλιοπώλη και εκδότη Δημήτρη Τάκου, με ιδιόχειρη αφιέρωση του ιδίου το 1902. Ανακτήθηκε στις 31/5/2019 από

<https://anemi.lib.uoc.gr>

το ελληνικό αφήγημα της Κοινότητας, κυρίως όμως εστιάζουν από τον 19^ο αιώνα και μετέπειτα για δύο κυρίως λόγους.

Ένας από τους λόγους που επιμένουν κυρίως σ' αυτή την περίοδο είναι η παρουσία του Πατριαρχείου που στον δικό του δημόσιο λόγο που αναπτύσσει τονίζει ότι είναι ο συνεχιστής της Πρώτης Εκκλησίας⁹⁷. Ένας ακόμη λόγος είναι ο συσχετισμός που επιχειρείται μεταξύ των ροών από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και μετέπειτα και του μετασχηματισμού της πόλης, που εκεί έχουν αφετηρία και οι προφορικές αφηγήσεις των υποκειμένων.

Αντίστοιχους συσχετισμούς και λόγους χρησιμοποιούν και οι άλλες κοινότητες στα δικά τους αφηγήματα. Καθένα αφήγημα χρησιμοποιεί ως σημείο εκκίνησης την ιδιαίτερη χρονική στιγμή που το συνδέει με την νέα πόλη. Οι Ρώσοι την ανοικοδόμηση της «Ρωσικής Αποστολής» κατά την δεκαετία του 1840. Οι Εβραίοι την δημιουργία των πρώτων κέντρων ανακούφισης (barracks) εβραϊκού πληθυσμού της παλιάς πόλης στη δεκαετία του 1860. Οι

Ένα ερώτημα που προκύπτει είναι αν αποτελεί ο «Έλληνας» νεότερικό υποκείμενο που συμμετέχει στον μετασχηματισμό της πόλης. Κατά τους πληροφορητές ο «Έλληνας» της Ιερουσαλήμ κατά την νεότερική περίοδο είναι αυτός που «δημιουργεί» και συμμετέχει στην εξέλιξη της νέας πόλης.

«Οι Έλληνες ... οι γιατροί, οι φαρμακοποιοί, οι επιστήμονες φτιάξανε την νέα πόλη...»⁹⁷ επεξηγεί ο Αναστάσης Δαμιανός, στο «ελληνικό αφήγημα» για την Ιερουσαλήμ. «Είναι ο ίδιος «Έλληνας», συνεχιστής μιας παράδοσης αιώνων, δημιουργός της παλιάς πόλης», μου εξηγεί καθώς αναφέρεται στην παλιά πόλη.

Μια άποψη περί ιστορικής συνέχειας της ελληνικής παρουσίας στη Ιερουσαλήμ, από την επανίδρυσή της έως τα σύγχρονα χρόνια. Οι απόψεις, με τις οποίες βασίζεται

⁹⁷ Ruth Kark & Michal Nordheim ο.π.π.

⁹⁸ Ως Πρώτη Εκκλησία θεωρείται εκείνη που αναφέρεται να προΐσταται ο Ιάκωβος ο Αδελφόθεος, πρώτος επίσκοπος Ιερουσαλήμ, και αποτελεί την πρώτη οργανωμένη θεσμικά εκκλησία το 33 μΧ.

Γερμανοί Templar (ναΐτες) την θρησκευτική τους αποικία στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Αυτός ο συσχετισμός ροών και μετασχηματισμού της πόλης προσφέρει την ταύτιση των προσωπικών αφηγημάτων στο συλλογικό αφήγημα, ως σημείο αναφοράς που τους εντάσσει στην νέα πόλη.

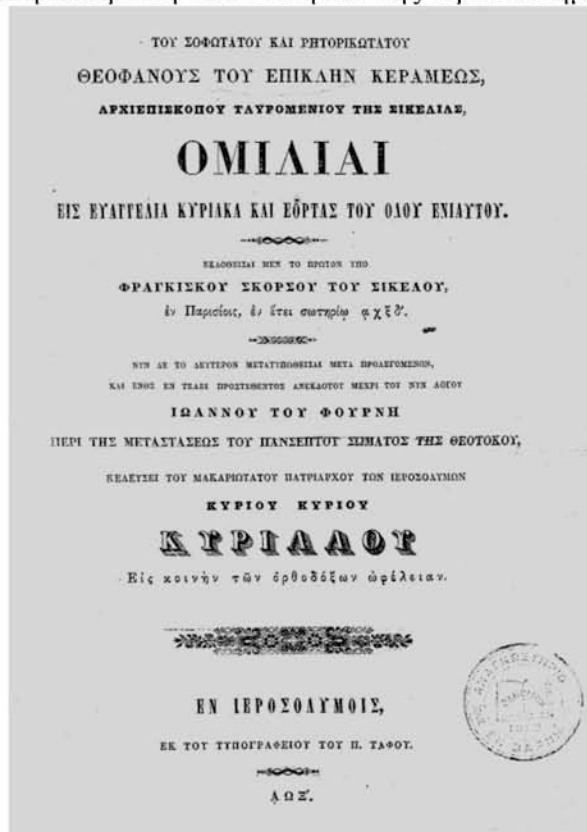
Το «ελληνικό» αφήγημα χρησιμοποιεί επιπλέον έναν ιδιαίτερο προσδιορισμό για την δημιουργία της νέας πόλης. Τα υποκείμενα που αναπτύσσουν την νέα οικιστική ανάπτυξη, με έντονα δυτικοευρωπαϊκά νεότερικά πρότυπα, είναι αστοί Έλληνες. Η ταξικότητα προσδιορίζεται επακριβώς στα λόγια «... οι γιατροί, οι φαρμακοποιοί, οι επιστήμονες φτιάζανε την νέα πόλη...». Μια περιγραφή που προσδιορίζει την ταξική διάθρωση των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ με γνωρίσματα όπως το μορφωτικό επίπεδο, εργασιακές σχέσεις, οικονομικές δυνατότητες, γνώση του νεωτερικού δυτικού κόσμου.

Αυτό το διαφοροποιεί από τα αφηγήματα των άλλων κοινοτήτων που βλέπουν την νέα πόλη μέσα από την δημιουργία θρησκευτικών κέντρων, φιλανθρωπικών δραστηριοτήτων, δομών υγείας – φιλοξενίας και διπλωματικών αποστολών. Το αστικό υποκείμενο του Greek Colony δημιουργεί την πόλη με βάση τον πολεοδομικό σχεδιασμό, με έμφαση στο δημόσιο χώρο, με αναβάθμιση της κατοικίας μέσω αρχιτεκτονικής επίβλεψης. Το σημαντικότερο, εντάσσει στον ιστό της νέας

πόλης το αστικό κέντρο, την «Λέσχη» όπου η αστικότητα γίνεται «ορατή» δημόσια.

«Έρχονται πολλοί άνθρωποι, να γνωρίσουν την “Ελληνική Λέσχη”... τους Έλληνες που φτιάζανε την πόλη ... κι από δω ... το Ισραήλ... κάθε μέρα περνάνε...» τονίζει ο Αναστάσης Δαμιανός θέλοντας να δώσει ένα επιπλέον επιχείρημα των λόγων του.

Κι είναι κάτι που διαπίστωσα κατά την επιτόπια παρατήρηση στο χώρο της «Λέσχης». Τί όμως αναζητούν οι επισκέπτες; Για ποιο λόγο οι ξεναγοί συμπεριλαμβάνουν τον χώρο στις ξεναγήσεις στη νέα πόλη; Από τα λόγια των ξεναγών, που τους παρακολούθησα στην ξενάγησή τους, οι «Έλληνες» αποτελούν ένα από τα στοιχεία που συγκροτούν την νέα πόλη. Και τα δύο σημεία αναφοράς των ξεναγών, κατά τις διαδρομές τους, η «Λέσχη» και το «Σπίτι του Γιατρού» αποτελούν την εγγραφή της ελληνικής αστικής τάξης στον ιστό της νέας πόλης.

Εικόνα 63: Το εσώφυλλο βιβλίου του τυπογραφείου του Πανάγιου Τάφου το 1860. Ανακτήθηκε στις 31/5/2019 από <https://anemi.lib.uoc.gr>

«Εμείς με το εμπόριο, τα ξενοδοχεία, τους προσκυνητές την κάναμε πόλη...» αναφέρει ο Ανάστασης Δαμιανός για να συνεχίσει «οι Έλληνες ... οι γιατροί, οι φαρμακοποιοί, οι επιστήμονες φτιάζανε την νέα πόλη...».

Μια ταξική απεικόνιση της ελληνικής κοινότητας που δραστηριοποιήθηκε στην Ιερουσαλήμ με σαφή οικονομικά, μορφωτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά. Μια αστική τάξη που, στο πνεύμα του νεοτερισμού, συμμετέχει στον μετασχηματισμό της πόλης από «μικρό χωριό» σε «δυτική πόλη».

Οι άγνωστοι «Έλληνες» αστοί αποκτούν ορατότητα μέσα από τις αναφορές του John Tleel (2000, 2011). Η αναφορά του στην πρώιμη περίοδο (1840-1880) περιλαμβάνει τα ονόματα γιατρών όπως Φιλοκτήτης Νέγρης (1860), Χαράλαμπος Μαζαράκης (1870), (;)Σταματιάδης, ανώτερων αξιωματούχων όπως (;)Αστεριάδης (Δήμαρχος Ιερουσαλήμ), (;)Φλωρέντζου και άλλοι.

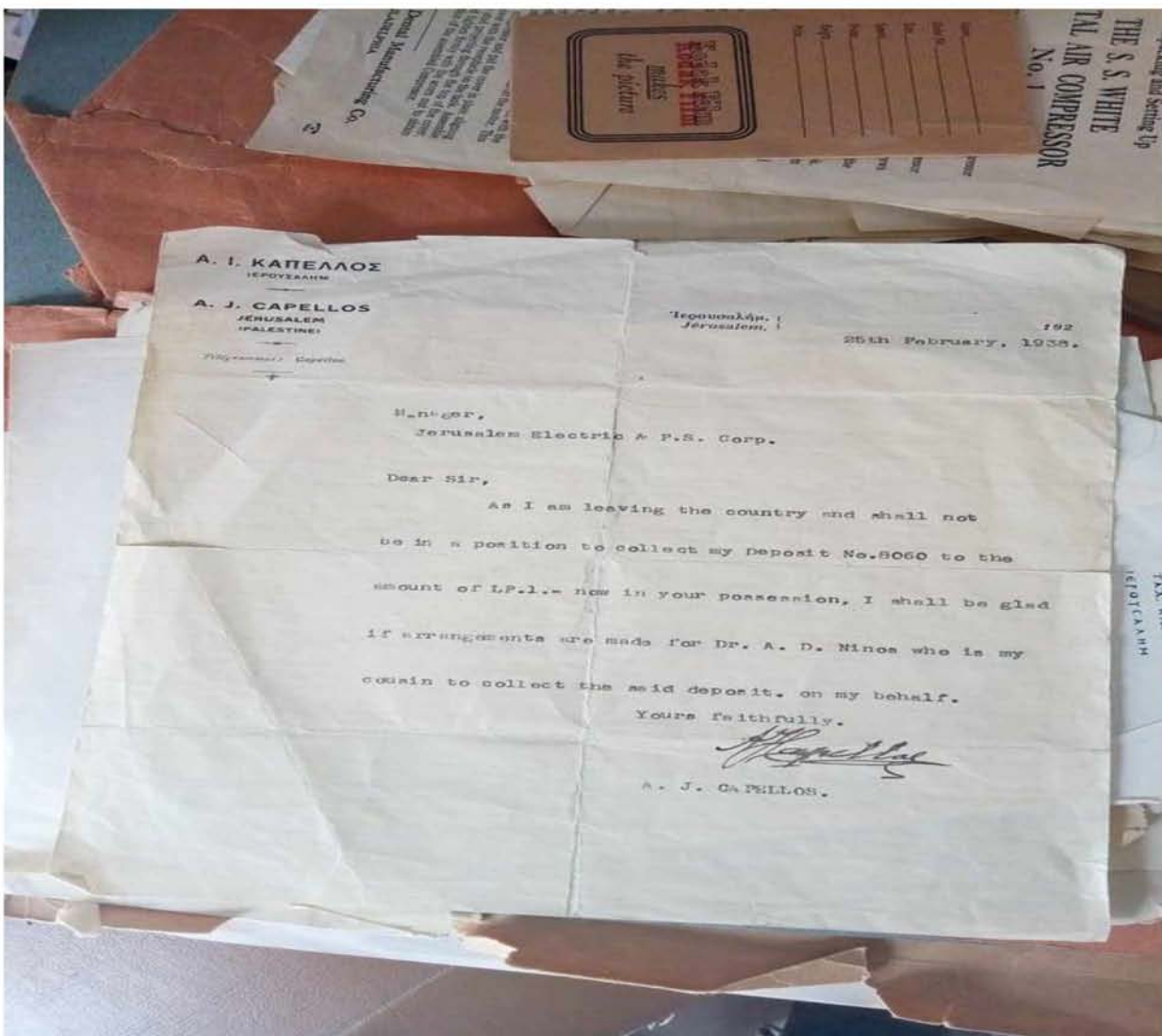
Από την καταγραφή των υποκειμένων του John Tleel σημειώνουμε την επιμονή του στους «επώνυμους Έλληνες» (celebrated names) όπως τονίζει. Η στάση αυτή του συγγραφέα – βιογράφου της ελληνικής κοινότητας μπορεί να εξηγηθεί ως συνεπής απέναντι στο αφήγημα *«οι Έλληνες ... οι γιατροί, οι φαρμακοποιοί, οι επιστήμονες φτιάζανε την νέα πόλη...»*.

Από το αρχειακό υλικό του “Ordinary Jerusalem” και από τις δημοσιεύσεις ερευνητών – ιστορικών η ελληνική κοινότητα, αυτή την περίοδο, δεν αποτελείται μόνο από τους «επώνυμους» αλλά από εκατοντάδες επαγγελματιών, εμπόρων κλπ που κατέχουν σημαντικό μερίδιο στην κοινωνική και οικονομική ζωή της πόλης⁹⁹. Κατά την πρώιμη περίοδο της ελληνικής κοινότητας, όπως την περιοδολογεί ο John Tleel, ξεκινά το 1853 την λειτουργία του το Πατριαρχικό τυπογραφείο, σε άμεση σχέση με την Πατριαρχική Σχολή, στην Μονή του Αγίου Νικολάου και μετέπειτα στη Μονή του Σταυρού, όπου αρχικά απασχολεί επτά εργαζόμενους. Οι Κωστής Κοκκινόφτας (2016) και Lora Gerd and Yann Potin (2018) καταγράφουν τους εξειδικευμένους επαγγελματίες που αναλαμβάνουν την λειτουργία του δίνοντας μια περιγραφή του δικτύου επαγγελματικής κινητικότητας (παράρτημα 3.1). Η επιλεκτική καταγραφή των υποκειμένων αυτής της περιόδου από τον John Tleel μπορεί να εξηγηθεί αρχικά ως μη γνώση στοιχείων, αν και ο ίδιος έχει εντυπώσει σε αρχεία του Πατριαρχείου.

⁹⁹ Στοιχεία καταγραφών των δραστηριοτήτων των «Ελλήνων» της Ιερουσαλήμ καταγράφονται σε πολλές δημοσιεύσεις. Ενδεικτικά παραθέτουμε την στελέχωση του Πατριαρχικού τυπογραφείου και τους τόπους καταγωγής των εξειδικευμένων επαγγελματιών.

Σε μια δεύτερη ερμηνεία ως προσπάθεια ανάδειξης της ελληνικής κοινότητας ως διαφορετικού χώρου από εκείνον του Πατριαρχείου με τα στενά ιδεολογικά όρια. Σε πολλές ιστορικές δημοσιεύσεις σημειώνεται η συμβολή του Πατριαρχείου στην αξιοποίηση της γης ή ακινήτων¹⁰⁰ που κατέχει με επενδύσεις όπου συμμετέχουν οι «Έλληνες» της Ιερουσαλήμ, φανερώνοντας την στενή οικονομική συνεργασία των δύο μερών.

Όπως και να προσπαθήσουμε να ερμηνεύσουμε ή να αποκωδικοποιήσουμε την συγκεκριμένη καταγραφή, αυτή αποτελεί μια πρώτη αποτύπωση της αστικότητας των «Ελλήνων» κατά την περίοδο που η ίδια η πόλη αρχίζει να αποκτά σταδιακά στοιχεία δυτικής πόλης. Τα κοινωνικά δίκτυα που δημιουργούνται βασίζονται κυρίως στους Πατριαρχικούς κύκλους. Είτε ως εισροές από τόπους προέλευσης μελών της Αγιοταφίτικης Αδελφότητας είτε για την εξυπηρέτηση αναγκών επαγγελματικών δραστηριοτήτων του Πατριαρχείου.

Εικόνα 64: Λογότυπο σε επιστολόχαρτο του Α. Καπέλλου θείου του γιατρού Νίκου Νίνου (Αρχείο γιατρού Ν. Νίνου)

¹⁰⁰ Itamar Katz & Ruth Kark (2007)

Στην επόμενη περίοδο, που συμπεριλαμβάνει το χρονικό ορόσημο 1902 και την ίδρυση του Greek Colony, καταγράφει τα υποκείμενα σε επαγγελματικές ομάδες παραθέτοντας πληθώρα λεπτομερειών. Κυρίως βασίζεται στην υψηλή αστικότητα που χαρακτηρίζει τα συγκεκριμένα υποκείμενα που δημιουργεί μία «αίγλη» για τους «Έλληνες» της Ιερουσαλήμ. Αντίστοιχα η καταγραφή της μεσαίας αστικής τάξης των επαγγελματιών είναι ελλιπής ενώ δεν υπάρχει αναφορά σε κατώτερες τάξεις εργατών (παράρτημα 3.2).

Η αναφορά του John Tleel στην οικογενειακή σχέση του με τον χημικό – φαρμακοποιό Νεοκλή Ιωαννίδη και τη σύζυγό του Ευθαλία μας αποκαλύπτει ένα κοινωνικό δίκτυο. Η Μάδυτος, ως χώρος προέλευσης νέων υποκειμένων στην ελληνική κοινότητα, έχει άμεση συνάρτηση με την καταγωγή και την παρουσία του Σκευοφύλακα του Ναού της Αναστάσεως Αρχιμανδρίτη Ευθύμιου στο Πατριαρχείο. Αντίστοιχο δίκτυο παρατηρείται και με την Κρήτη, τόπο καταγωγής του Γραμματέα του Πατριαρχείου Νικηφόρου Πετάση.

Η ανάπτυξη παρόμοιων δικτύων συνεχίζεται έως σήμερα και αποτελεί ένα τρόπο ενίσχυσης της ελληνικής κοινότητας παρά τους περιορισμούς που επιβάλλει το ισραηλινό κράτος. Από αναφορές άλλων ερευνητών διασώζονται τα ονόματα του μηχανικού με θέση στο Δημοτικό συμβούλιο της Ιερουσαλήμ Φραγκιά¹⁰¹, καθώς και του επιχειρηματία Μαυρομάτη (παράρτημα 3.3)

Η περίοδος, που κατά τον ίδιο, ολοκληρώνεται το 1920 και την αρχή της Βρετανικής εντολής σηματοδοτείται από την ίδρυση του Greek Colony (1902). Το όλο εγχείρημα βασίστηκε εξ ολοκλήρου στην διαμορφωμένη πλέον ελληνική αστική τάξη που αναζητά χώρο έκφρασης της αστικότητας. Η συνέργεια με την ιεραρχική ανώτερη τάξη του Πατριαρχείου, μέσω του Αρχιμανδρίτη Ευθύμιου και την δράση του ελληνικών κρατικών υπηρεσιών¹⁰² δημιούργησε τον αστικό πυρήνα του Greek Colony. Ο αστικός σχεδιασμός χώρων και κατοικιών, έργο αρχιτεκτόνων¹⁰³, καλύπτει την αρχική έκταση με πρώτους να εγκαθίστανται οι: Νικηφόρος Μαζαράκης, Νικόλαος Σπυρίδωνος, Φώτιος Ευκλείδης, Νικόλαος Παπαϊωάννου, Γεώργιος Γερούσης, Χριστάκης Γαϊτανόπουλο και Κωνσταντίνος Ηλιάδης.

Από την περιγραφή του John Tleel (2011) γίνεται φανερό η ταύτιση του αφηγήματος των Ιερουσαλημιτών «Ελλήνων» με την αστική τάξη. Αυτή βασίζεται στην συμμετοχή των μελών της σε θεσμικές και υψηλές επαγγελματικές θέσεις που συνάδουν με τον δυτικοευρωπαϊκό αστό. Καθώς και στην εγγραφή της συγκεκριμένης τάξης στην νέα πόλη μέσα από την ανάπτυξη του Greek Colony.

«Γιατί ο όρος Colony;» ρώτησα τον Αναστάση Δαμιανό στη πρώτη συνάντησή μας στην

¹⁰¹ Maria Chiara Rioli (2018:38)

¹⁰² Ο John Tleel αναφέρει τους: Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, Πρόξενο της Ελλάδας στην Ιερουσαλήμ Μιλτιάδη Ραφαήλ, Έλληνα Πρόξενο Γεώργιο Αλεξανδρόπουλο στην Αθήνα.

¹⁰³ Διασώζονται τα ονόματα των αρχιτεκτόνων Σπύρι Χούρι και Χριστόδουλου Σπυριδωνίδη.

Ιερουσαλήμ (15/11/2018).

«Περισσότερο για λόγους “prestige”» μου απάντησε. «Μένανε όλοι μαζί οι Έλληνες, στο καλύτερο μέρος της πόλης, πάνω σε λόφο... στα πιο χαμηλά ήταν οι φτωχές συνοικίες... μετά οι Γερμανοί, οι Άγγλοι... τώρα τελευταία λίγες ιταλικές οικογένειες ονόμασαν ένα μέρος *Italian Colony*...» συνέχισε.

Από την αφήγηση γίνεται φανερή η χωροταξική ταξικότητα της νέας πόλης. Οι σχετικά «κλειστές» εθνοτικά συνοικίες με έντονη ταξική διαφοροποίηση μας παραπέμπουν στα λόγια του δημάρχου Ιερουσαλήμ Teddy Kollek περί «μωσαϊκού πολιτισμού και πολιτών».

Διαφορές παρατηρούνται και στις στάσεις των θεσμικών κυρίαρχων έναντι των κοινοτήτων. Επί ύστερης Οθωμανοκρατίας (από το 1856 και μετέπειτα¹⁰⁴) ο ρόλος των κράτους γίνεται πιο ανεκτικός προς τις κοινότητες αν και υπάρχει η πίεση των τοπικών θεσμικών φορέων και η κυρίαρχη θέση των τοπικών μουσουλμανικών οικογενειών. Επί Βρετανικής Εντολής το κράτος δεν εμπλέκεται στα ζητήματα κοινοτήτων, πάγια τακτική που χαρακτηρίζει την βρετανική αποικιοκρατία, κι ακολουθεί μια ισονομία απέναντι στο νόμο κι αναλογική αντιπροσώπευση στα θεσμικά όργανα. Επί ισραηλινού κράτους διατηρείται η ουδετερότητα έναντι των κοινοτήτων αλλά και ο σαφής διαχωρισμός τους στο πλαίσιο της ενοποίησης της πόλης. Αυτό αποτελεί ένα ζήτημα διαχείρισης των κονδυλίων προς τα πού κατευθύνονται και ποιές κοινωνικές δομές αναπτύσσονται.

Η περίοδος της Βρετανικής Εντολής (1920 – 1948) αποτελεί την ακμή της ελληνικής αστικής τάξης. Η αστικότητα της συγκεκριμένης περιόδου μπορεί να διακριθεί σε δύο κατηγορίες. Μια ανώτερη τάξη που έχει ενσωματώσει χαρακτηριστικά των δυτικών αστικών τάξεων, που ηγείται της ελληνικής κοινότητας από το 1880 και μετέπειτα, που σε πολλές περιπτώσεις εισρέει από περιοχές εκτός της Ιερουσαλήμ. Και σε μια μεσαία αστική τάξη¹⁰⁵ που διαμορφώνεται στη Ιερουσαλήμ ως μετασχηματισμός της ταξικότητας των υποκειμένων των ροών από το 1840 και μετέπειτα. Ειδικά η μεσαία αστική τάξη με οικονομική και μορφωτική δύναμη θα ισχυροποιήσει την αστική παρουσία της ελληνικής κοινότητας στην νέα πόλη. Κυρίως εγκαθίσταται στις περιοχές του Greek Colony, Qatamon, Talbiya, γύρω από τοπόσημα όπως το μοναστήρι του Αγίου Συμεών ή την «Λέσχη»¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Το 1856, το διάταγμα της ανοχής (Hatti Homayoun) εξασφάλιζε τα δικαιώματα των μη μουσουλμάνων, όπως η εκπροσώπηση στο Majlis (συμβούλιο, στην Ιερουσαλήμ στο Δημοτικό Συμβούλιο), το δικαίωμα να αγοράζουν γη και να υπάρχει ισότιμο καθεστώς σε όλες τις θρησκείες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στο “Conflict in Jerusalem: Urbanism, Planning, and Resilience report”, 2018 by the International Peace and Cooperation Center (IPCC) www.ipcc-jerusalem.org

¹⁰⁵ Πληροφορίες για την μεσαία αστική ελληνική τάξη αντλήθηκαν από τον Itamar Radai (2007) που στο μελέτη του σχετικά για την παλαιστινιακή – αραβική μεσαία τάξη στο Qatamon.

¹⁰⁶ Τα τελευταία χρόνια έχουν πραγματοποιηθεί έρευνες σχετικά με τις συνοικίες της νέας πόλης στην Ιερουσαλήμ που διαφοροποιήθηκαν μετά το 1948. Ενδεικτικά παραθέτουμε το Katamon Project που πραγματοποιήθηκε από την Dr Dana Olwan, Assistant Professor at Syracuse University και το

Η αύξηση της ελληνικής παρουσίας αυτή την περίοδο, θα φτάσει στα 7.000 μέλη, λόγω των προσφυγικών εισροών από την Μικρά Ασία και η έντονη αστική παρουσία μέσα από την δημιουργία πληθώρας συλλόγων διαμορφώνουν την ορατότητα της ελληνικής κοινότητας. Ο John Tleel (2011) περιγράφει με σχολαστικότητα την αστική δυναμική της ελληνικής κοινότητας, αποτυπώνοντας την δημιουργία συλλόγων, καινοτόμων για την περίοδο έως το 1948, όπως των Προσκόπων, Συλλόγων Κυριών κλπ, που δημιουργούν μια αποικιοκρατική οργάνωση της αστικής τάξης κατά τα αγγλοσαξονικά πρότυπα.¹⁰⁷ (παράρτημα 3.4)

Κατά την Daphne Tsimhoni (1986) υποστηρίζει ότι η αστικότητα συμπληρώθηκε με τη δημιουργία των συλλόγων σε άμεση συνάφεια με τις χριστιανικές θρησκευτικές κοινότητες δημιουργώντας το κοινωνικό πλαίσιο δραστηριοτήτων¹⁰⁸. Η ίδια, στην εθνογραφία της κατά την έρευνα πεδίου 1978 -1980, υπολογίζει ότι οι χριστιανικές θρησκευτικές κοινότητες ξεπερνούν τις δεκατέσσερις κι αποτελούν ένα δείγμα του παγκόσμιου χριστιανικού τοπίου Συνήθως είναι κλειστοί όμιλοι, τα μέλη των οποίων ανήκουν σε συγκεκριμένες θρησκευτικές – εθνοτικές κοινότητες. Μέσα από μια μεγάλη ποικιλία δραστηριοτήτων όπως καλλιτεχνικές, αθλητικές, φιλανθρωπικές, ψυχαγωγικές τα μέλη έχουν την ευκαιρία για κοινωνικές επαφές. Αντίστοιχα με την θρησκευτική ή εθνοτική κοινότητα που ανήκουν αναπτύσσουν πολιτικές που αφορούν μόνο τα μέλη τους (Αρμένιοι) ή ολόκληρη την κοινότητα χωρίς περιορισμούς (Ελληνοσύριοι). Εξίσου σημαντικό ζήτημα ήταν η διοίκηση των ομίλων και το αν καθοδηγούνταν από εκκλησιαστικά άτομα ή από άτομα της κοινότητας γεγονός που καθόριζε και τις πολιτικές των δράσεων τους.

Από τις πληροφορίες που παραθέτει ο John Tleel (2011) θα σταθούμε στην συμμετοχή του επίσημου Ελληνικού Κράτους, μέσω των προξενικών αρχών, στην θεσμική ίδρυση της Ελληνικής Κοινότητας της Ιερουσαλήμ. Η δημιουργία της αποτελεί ένα επίσημο επίπεδο αναγνώρισης, που ενεργοποιείται με την αποστολή καθηγητών από την Ελλάδα για την ενίσχυση του Πατριαρχικού Γυμνασίου. Είναι χαρακτηριστική η περιγραφή που γίνεται, όπου η ίδρυση της περιγράφεται ως επίσημη αναγνώριση της ελληνικής μειονότητας από τις Βρετανικές Αρχές και το Συμβούλιο της Ιερουσαλήμ, πέρα από την ήδη αναγνωρισμένο Πατριαρχικό οργανισμό (παράρτημα 3.5).

Canadian Social Sciences and Humanities Research Council of Canada με έρευνα και καταγραφή προφορικών ιστοριών των οικογενειών του Qatamon.

¹⁰⁷ Η ιδιαίτερα λεπτομερής καταγραφή του John Tleel για την συλλογική έκφραση των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ υπάρχει στην ιστοσελίδα «Συνδέσμου Ελλήνων Χριστιανών Αγίων Τόπων». Ανακτήθηκε 31/5/2019 <http://sechat1974.com/>

¹⁰⁸ Το νομικό καθεστώς που διέπει τους ομίλους επί Βρετανικής Εντολής τροποποιείται επί Ιορδανικής Περιόδου όπου υπάρχει πίεση για «άνοιγμα» σε μέλη άλλων κοινοτήτων μέσα από πολιτικές χρηματοδοτήσεων ή νομικών κυρώσεων. Αντίθετα επί Ισραηλινής Περιόδου ακολουθείται μια ουδέτερη στάση στο νομικό καθεστώς και στο θέμα των χρηματοδοτήσεων.

Στο τέλος της περιόδου, ο ίδιος, παραθέτει ακόμη μια σειρά ονομάτων που πολέμησαν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο 1940, δίνοντας μια άλλη διάσταση στην καταγραφή του αυτή του «εθνοτικού – χωρικού προσδιορισμού» που καλύπτει ο όρος Ιερουσαλημίτης. Εκτός από τα δύο θύματα του πολέμου που υπηρετούσαν στο πολεμικό ναυτικό¹⁰⁹, δεν γίνεται καμιά αναφορά σε ποιες μονάδες υπηρέτησαν οι υπόλοιποι, αν κατατάχτηκαν στην Ελλάδα ή στον ελληνικό στρατό που ανασυγκροτήθηκε στη Μέση Ανατολή. Αντίστοιχα σημειώνει την αύξηση της ελληνικής κοινότητας που την αποδίδει στον πόλεμο και την Κατοχή στην Ελλάδα.

Με την φράση «Ένα αφιέρωμα στους γενναίους νεαρούς άνδρες της Ιερουσαλήμ που πολέμησαν» παραθέτει τα ονόματα τους (παράρτημα 3.6). Η χρήση του όρου «Ιερουσαλημίτης» αντί του όρου «Έλληνας» στην καταγραφή του δημιουργεί αρκετά ερωτήματα για τον προσδιορισμό της ταυτότητας των υποκειμένων. Ο ίδιος (2011) καθορίζει την ταυτότητά του ως μέλος της Παλαιστινιακής Ελληνικής Κοινότητας. Οι γονεϊκοί εθνοτικοί προσδιορισμοί, απόρροια καταγωγής των γονέων του, μπορούν να υπαχθούν στο όρο Ιερουσαλημίτης γεγονός που τον καθιστά, όπως και τα άλλα μέλη της ελληνικής κοινότητας υποκείμενα «πολλαπλών ταυτοτήτων». Η καταγραφή του πλέον δεν συνοδεύεται από ταξικούς προσδιορισμούς (επάγγελμα ή θέση θεσμική), σημείο που μπορεί να ερμηνευτεί ως απόρροια του μετασχηματισμού της πόλης σε αστικό κέντρο και, της ανάδυσης της αστικότητας σε όλες τις κοινότητες της πόλης.

Η τελευταία περίοδος που αναφέρεται ο John Tleel (2011) αφορά την περίοδο από το 1948 και μετέπειτα (παράρτημα 3.7). Οι αλλαγές που σαρώνουν την ελληνική κοινότητα είναι δομικές, καθώς χάνεται κάθε αίσθηση ταξικότητας. Η συνθήκη προσφυγοποίησης του μεγαλύτερου μέρους της και ο περιορισμός της σε χώρους της παλιάς πόλης ή και εκτός της πόλης επαναφέρει στη μνήμη τους τις αφηγήσεις των παλαιότερων Ιερουσαλημιτών για τις συνθήκες ζωής στην πόλη τον 19ο αιώνα. Στα λόγια του φανερώνεται το συναίσθημα της «απώλειας» που διακατέχει τους «Έλληνες» μέχρι σήμερα,

«...όταν η ιστορία είναι σκληρή, είναι επίσης αδιάκριτη και δεν κάνει καμία διάκριση...»,
και *«...ήταν η αρχή της πικρής διασποράς...».*

Σε αυτή την συνθήκη προσφυγοποίησης η ταξικότητα ως έκφραση δεν έχει κανένα νόημα για τα υποκείμενα.

«Είχανε σπίτι στο Greek Colony... φύγανε το 1948 κι ήρθαν εδώ στην παλιά πόλη... στοιβαχτήκανε σ' ένα δωμάτιο που τους έδωσε το Πατριαρχείο... τόσα άτομα... ο παππούς, η γιαγιά, ο πατέρας μου τα αδέρφια του... μας πήγε ο πατέρας μου μια φορά στο σπίτι μας στο

¹⁰⁹ Οι πεσόντες ήταν ο Ανέστης Ζωγράφος υπηρετούσε στο υποβρύχιο «Παπανικολής» και ο Μανώλης Μύκονος υπηρετούσε στο καταδρομικό «Αδρίας». Στους πεσόντες συνυπολογίζει και τον Χρυσάνθη Αντύπα που ήταν θύμα της βομβιστικής επίθεσης της 22ας Ιουλίου 1946 στο ξενοδοχείο King David στην Ιερουσαλήμ από τη σιωνιστική οργάνωση Irgun.

Greek Colony απέξω να το δούμε... μένανε άλλοι... ούτε που θυμάμαι που είναι... » μεταφέρει την αστική εικόνα που χάθηκε ο γιατρός Νίκος Νίνος.

Στη συνθήκη που διαμορφώνεται μετά το 1948 η επιβίωση είναι το ζητούμενο για τα μέλη της ελληνικής κοινότητας. Στην πάροδο των χρόνων, μέσα από τις διαδοχικές αλλαγές κυρίαρχων, δημιουργούνται νέες διαφοροποιήσεις (ασφάλεια, εργασία, αποξένωση κλπ) που εντείνουν το κύμα φυγής.

“Για λίγο συνέχισαν να αγωνίζονται και να αντιμετωπίζουν την κατάσταση και ταυτόχρονα

Εικόνα 65: Σταυροί δίπλα στο καντήλι στο «σπίτι του γιατρού», σύμβολα μνήμης προσώπων για τον Αναστάση Δαμιανό. (Αρχείο Ηρακλή Καραγιάννη)

να συνεχίζουν πιστά τις δραστηριότητές τους” μεταφέρει ο John Tleel (2011). Λόγια που δείχνουν την απογοήτευση και την μάταιη προσπάθεια της ελληνικής κοινότητας. Η ελληνική κοινότητα δεν θα επανακάμψει καθώς πλέον ζουν σε μια πόλη που στη πραγματικότητα είναι δύο διαφορετικές πόλεις θεσμικά, κυριαρχικά, κοινωνικά.

«Οι σταυροί δίπλα στο καντήλι είναι για να θυμάμαι... να μνημονεύω όλα τα πρόσωπα... για μας ο Σταυρός, η Παναγία, η εκκλησία μας κράτησαν στα χρόνια της προσφυγιάς (εννοεί το 1948 όπου τα μέλη της οικογένειάς του βρέθηκαν πρόσφυγες στην Κανά όπου είχαν πάει για την γιορτή του Πάσχα) .... ξέρεις ήμασταν στο χωριό της μητέρας μου, την Κανά... η μόνη χριστιανική οικογένεια μέσα στους μουσουλμάνους... κάθε Κυριακή πηγαίναμε να ακούσουμε την λειτουργία στα ελληνικά... ήταν το μόνο που είχαμε ...από πέντε χρονών, η μητέρα μου, μου είχε μάθει το τραγουδάκι "Όποιος το σταυρό φιλεί..." ...εβδομήντα τρία χρόνια μετά και το θυμάμαι...» μου εξηγεί ο Αναστάσης Δαμιανός καθώς τον ρωτώ για το τι σημαίνουν οι σταυροί δίπλα στο καντήλι.

Ο ίδιος τοποθετεί την οικογένεια του ως «άλλη» μέσα σε μια ομοιόμορφη κοινότητα. Κι όμως η Κανά είναι ο γενέθλιος τόπος του, ο τόπος που ρίζωσε ο παππούς του και δημιούργησε το σπίτι, ο ίδιος προέρχεται από μεικτό γάμο «Έλληνα « και «Παλαιστίνιας» (παππούς – γιαγιά). Εκεί ο ίδιος πηγαίνει συχνά σε μια διαρκή σύνδεσή του με τον τόπο. Η κατάσταση προσφυγοποίησης της οικογένειάς του αποδομεί κάθε κοινωνική και ταξική θέση και ο ίδιος προσδιορίζει την νέα θέση της ως «άλλη» ή «ξένη». Στην κοπή της πρωτοχρονιάτικης πίτας στις 27/1/2018¹¹⁰ κατά τον χαιρετισμό του ο Αναστάσης Δαμιανός, έντονα συγκινημένος, αναφέρθηκε στην τραυματική περίοδο της προσφυγιάς του 1948 και τις προσπάθειες του προξένου της Χάιφας κ. Ζηνόβιου να εντοπίσει τις ελληνικές οικογένειες που είχαν διασκορπιστεί στα χωριά της περιοχής της Γαλιλαίας. Η συχνή αναφορά ή οι σιωπές των «Ελλήνων της Ιερουσαλήμ» για τη περίοδο μετά το 1948 φανερώνουν τα «τραύματα» σε υποκειμενικό και συλλογικό επίπεδο.

Αντίστοιχα η περίοδος ανανοηματοδοτεί τις σχέσεις των «Ελλήνων» με τους «ελληνικούς» θεσμικούς κυρίαρχους. Αναφερθήκαμε στις προσπάθειες των ελληνικών διπλωματικών εκπροσώπων για την καταγραφή της κατακερματισμένης «ελληνικής κοινότητας». Αντίστοιχη ήταν και η συμβολή του Πατριαρχείου τόσο σε υλικό αλλά κυρίως σε θεσμικό επίπεδο. Ο P. J. Vatikiotis (1995:4) (παράρτημα 1.5) μας μεταφέρει την περιγραφή του Έλληνα Πρόξενου Ιεροσολύμων Κωνσταντίνου Χ. Μαυρίδη, που παρέμεινε στην παλιά πόλη.

«Αξίζει να σημειωθεί, όμως, ότι τα διάφορα μοναστήρια του Πατριαρχείου παρέλαβαν εύκολα πολλούς από τους χριστιανούς πρόσφυγες. Αντίθετα η Φραγκισκανική Μονή δεν δέχτηκε πρόσφυγες που ήταν αντίθετοι προς το Λατινικό Πατριαρχείο. Το δικό μας Πατριαρχείο και η Μοναχική Αδελφότητα επανέλαβαν τον παραδοσιακό τους ρόλο, προστατεύοντας τα πλήθη των πιστών. Άνοιξαν και πάλι όπως έκαναν πριν από 150 χρόνια πόρτες των σπιτιών τους για να πάρουν όσο περισσότερους από τους πρόσφυγες που θα μπορούσαν. Αυτή τη στιγμή, φιλοξενούν

¹¹⁰ Στο <https://www.youtube.com/watch?v=83W8iLd8zgY>

*περίπου 500 ελληνικές και αραβικές ορθόδοξες οικογένειες, για να μην αναφέρουμε χριστιανούς άλλων δογμάτων και μουσουλμάνους: δωμάτια, γωνίες, λόμπι, διάδρομοι, αίθουσες φαγητού, κε-
λάρια, υπόγεια και οι στοές χρησιμοποιούνται όλα για να φιλοξενήσουν αυτούς τους πρόσφυγες».*

Από τις πληροφορίες του κειμένου όπως και από τις καταγραφές των πληροφορητών μας αντιλαμβανόμαστε την σημασία του ρόλου των «ελληνικών» θεσμικών κέντρων στην περίοδο της κρίσης του 1948. Από αυτή την περίοδο ο John Tleel (2011) επιλέγει να καταγράψει τα ονόματα των εναπομεινάντων μελών στις νέες συλλογικές συγκροτήσεις μετά το 1948. Η διχοτόμηση της Ιερουσαλήμ διχοτομεί και την ελληνική κοινότητα.

Η ταξικότητα, κατά την περίοδο της έρευνάς μας, δεν είναι τόσο ευδιάκριτη στα λιγοστά μέλη της ελληνικής κοινότητας που συναντήσαμε στη Ιερουσαλήμ. Κατά τις συναντήσεις μας στην «Λέσχη» υπήρχε διάχυτη η αίσθηση μιας υψηλής αστικής τάξης. Οι πληροφορητές αλλά και τα παρατηρούμενα υποκείμενα διατηρούν την υψηλή αστικότητα ως μέρος της αφήγησης τους αλλά και ως μέρος της καθημερινότητάς τους προβάλλοντας την εικόνα του κοσμοπολίτικου υποκειμένου.

Στο δημόσιο χώρο το «Έλληνες» στην σύγχρονη Ιερουσαλήμ ταυτίζεται με την ανώτερη αστική τάξη είτε ως ανάμνηση της ακμάζουσας Ελληνικής Κοινότητας της περιόδου της Βρετανικής Εντολής είτε σε σχέση με την θέση του Πατριαρχείου. Παράλληλα η διαμορφωμένη εικόνα των κυρίαρχων εθνοτικών κοινοτήτων της πόλης για τους Έλληνες και την Ελλάδα ενισχύει την δημόσια εικόνα των «Ελλήνων» της Ιερουσαλήμ. Αυτό οφείλεται είτε λόγω των σημαντικών εβραϊκών κοινοτήτων στην Ελλάδα έως το 1940 και τις πολιτισμικές μεταφορές όσων επέλεξαν για τελική εγκατάσταση την Ιερουσαλήμ είτε σε μνήμες από την περίοδο του Β'ΠΠ και της Κατοχής. Αντίστοιχα η παλαιστινιακή εθνοτική κοινότητα έχει διαμόρφωση την εικόνα σε σχέση με την θρησκευτική επιλογή της αλλά και τους μεικτούς γάμους που διαμορφώνουν αντίστοιχα κοινωνικά δίκτυα. Στη διαμόρφωση της δημόσιας εικόνας των Ελλήνων της Ιερουσαλήμ θα συμπεριλάβω και τις διεθνείς πολιτικές της Ελλάδας στη Μέση Ανατολή.

6. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η εργασία μου εστιάζει στην «Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ». Με την ολοκλήρωσή της επιτυγχάνει να κάνει ορατή την «Ελληνική Κοινότητα», ως διακριτό συλλογικό σώμα από εκείνο του Ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου Ιεροσολύμων ή άλλων κοινοτήτων που χρησιμοποιούν ως πρόθεμα τον όρο «Έλληνας, Greek, Rum». Παράλληλα επιτυγχάνει να καταγράψει τις υποκειμενικές και συλλογικές αφηγήσεις μελών της που αποτυπώνουν τις ροές, μεταβάσεις, συγκροτήσεις προσωπικές ή μελών των οικογενειών τους στον χρόνο και τον χώρο. Επίσης αναδεικνύει σχέσεις, κοινωνικά δίκτυα που τους χαρακτηρίζουν ως υποκείμενα και ως συλλογικότητα. Είναι σαφές ότι η εργασία σε καμιά περίπτωση δεν εξαντλεί το πεδίο έρευνας ή τα θεωρητικά εργαλεία που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την μελέτη των υποκειμένων και της κοινότητας.

Η εργασία διαρθρώνεται σε δύο μέρη που περιγράφουν το μεν πρώτο μέρος το πλαίσιο της έρευνας (χωρικό και χρονικό), το δε δεύτερο μέρος επιλεγμένα θέματα που προσεγγίζουν την «Ελληνική Κοινότητα» ως υποκειμενικό και συλλογικό σώμα.

Το πρώτο μέρος, που αναπτύσσεται στα κεφάλαια 2,3,4, γίνεται η προσέγγιση της πόλης και της ταυτότητας μέσω δηλώσεων, υποκειμενικών και συλλογικών, που κατέγραψα κατά την επιτόπια και βιβλιογραφική έρευνα.. Σε αυτά επικεντρώνομαι κυρίως στο πως η «Ελληνική Κοινότητα» ταυτίζεται με την πόλη, πως δημιουργεί τα δικά της «κοινοτικά» τοπόμενα και πως συγκροτεί την ταυτότητά της με βάση την πόλη. Παράλληλα γίνεται αναφορά και σε αντίστοιχες δηλώσεις άλλων κοινοτήτων της Ιερουσαλήμ ώστε να γίνει εμφανής η πολυπλοκότητα των υποκειμένων και των θέσεών τους.

Στο δεύτερο μέρος, κεφάλαιο 5, προσεγγίζω την «Ελληνική Κοινότητα» μέσα από τρεις αναλυτικές περιοχές. Η πρώτη αναφέρεται στην ιδεολογία όπως αυτή εκφέρεται σε επίπεδο υποκειμενικών και συλλογικών αφηγήσεων. Αντίστοιχα η δεύτερη αναλυτική περιοχή αναφέρεται στην μοναξιά όπως αυτή βιώνεται από τα υποκείμενα – πληροφορητές και όπως την ενσωματώνουν στις αφηγήσεις τους. Η τρίτη αναλυτική περιοχή αναφέρεται στην ταξικότητα όπως αυτή καταγράφεται στις δηλώσεις τους και σε βιβλιογραφικές αναφορές.

Η επιτόπια έρευνα, που αποτελεί μια αρχική προσέγγιση των «Ελλήνων» της Ιερουσαλήμ, πραγματοποιήθηκε μέσω συμμετοχικής παρατήρησης, καταγραφές συζητήσεων, έρευνας σε ιδιωτικά αρχεία και διαδικτυακούς χώρους και αναζήτηση βιβλιογραφικών αναφορών. Τις συζητήσεις με τους πληροφορητές ή με υποκείμενα που παρευρίσκονταν στο πεδίο έρευνας καθώς και τις παρατηρήσεις μου από το πεδίο της κατέγραφα στο ημερολόγιο πεδίου. Στο ημερολόγιο κατέγραφα επίσης σκέψεις, ερωτήματα που προέκυπταν από τη εξέλιξη της επιτόπιας έρευνας, εντυπώσεις από την συμμετοχική παρατήρηση, αναστοχασμούς,

συναισθήματα. Κυρίως επέμενα στην λεπτομερή καταγραφή όσων μπορούσα αισθητηριακά να αντιληφθώ παράλληλα με θεωρητικούς σχολιασμούς. Η επιτόπια έρευνα επεκτάθηκε και σε άλλους χώρους, εφόσον υπήρχε η δυνατότητα να συναντήσω τους πληροφορητές μου, όπως στην Αθήνα. Σε όλες τις συναντήσεις εστίαζα στους αρχικούς στόχους - ερωτήματα, που αφορούσαν την ανάδειξη των σχέσεων των υποκειμένων, σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, με την πόλη και την συγκρότηση της ταυτότητά τους, χωρίς αυτό να περιορίζει τις προφορικές αφηγήσεις τους αλλά αποτελούσε κυρίως ένα σημείο εκκίνησης των συζητήσεων μας.

Η αναζήτηση των υποκειμένων κάλυψε ένα μεγάλο μέρος της προετοιμασίας της έρευνας καθώς με την συγκεκριμενοποίηση της ομάδας βρέθηκα να αναζητώ μια πολύ μικρή πληθυσμιακά κοινότητα, με μικρή ορατότητα, διασπορική καθώς πολλά μέλη της βρίσκονται για μεγάλα χρονικά διαστήματα εκτός της Ιερουσαλήμ. Τα λιγοστά μέλη, με την αυξημένη οικειότητα, με βοήθησαν τόσο με την συνεχή παρουσία τους όσο και με την «εξομολογητική» διάθεσή τους να καταγράψω, μέσα από τις προφορικές ιστορίες τους, ένα πλήθος πληροφοριών που δεν τις συμπεριλαμβάνω όλες στην μικρή έκταση της παρούσας εργασίας.

Με την συγκεκριμενοποίηση των υποκειμένων «Έλληνες» δεν αναζήτησα υποκείμενα πέρα από το στενά καθορισμένο πλαίσιο της «Ελληνικής Κοινότητας», όπως υποκείμενα του Πατριαρχείου, που σε μια επόμενη εργασία με την αξιοποίησή τους θα μπορούσαν να συνεισφέρουν ένα μεγαλύτερο μέρος πληροφοριών που θα προσδιόριζε με μεγαλύτερη σαφήνεια την «Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ». Αντίστοιχα δεν έγινε συστηματική και σε βάθος αξιοποίηση ιδιωτικών ή κοινοτικών αρχείων, στην εργασία παρουσιάζεται ενδεικτική αρχειακή καταγραφή, καθώς υπήρχε περιορισμός χρόνου παραμονής στο πεδίο και της κειμενικής παρουσίας τους.

Αντίστοιχα η επεξεργασία του συγκεντρωθέντος υλικού αποκάλυψε ένα σημαντικό πλούτο υποκειμενικών διαδρομών, διασταυρώσεων με άλλα υποκείμενα και κυριαρχικούς θεσμούς, εναλλαγών θεσμικών αναγνωρίσεων στην ιστορική εξέλιξη της πόλης κατά την νεότερη περίοδο. Οι υποκειμενικές διαδρομές δεν αντιστοιχίζονται πάντα με την συλλογική διαδρομή της κοινότητας αλλά λειτουργούν συμπληρωματικά στο συλλογικό αφήγημα. Η ανάπτυξη των προφορικών ιστοριών χαρακτηρίζεται από νοσταλγία για το παρελθόν, προβολή της κοινότητας ως «ιδεατού κόσμου» για τους «Έλληνες» της Ιερουσαλήμ και προσδιορισμού της ταυτότητάς τους. Η συγκρότηση του συλλογικού αφηγήματος σχηματοποιεί μια «φαντασιακή κοινότητα» κατά τον Benedict Anderson (1997:26). Η διαφοροποίηση της «ελληνικής φαντασιακής κοινότητας» έγκειται στην απουσία εθνικιστικού λόγου που αντικαθίσταται από

«εθνοτικό λόγο» που τον συνδέει άμεσα με τον ισχυρό ιδεολογικό κέντρο του Πατριαρχείου. Κατά τον John Tleel (2011) αυτή η σχέση αποτελεί τον συνδετικό ιστό των «Ελλήνων Ιερουσαλημιτών» της διασποράς.

Η σημερινή σχηματοποίηση της «Ελληνικής Κοινότητας» με οδηγεί στον ορισμό του Fredrick Barth (1998:11) περί εθνοτικής ομάδας που μοιράζεται θεμελιώδεις πολιτιστικές αξίες, μια ανοιχτή ενότητα πολιτιστικών μορφών, παρά σε σχέση με βιολογικά αυτο-διαϊωνιζόμενα χαρακτηριστικά. Αυτή η ανοικτού τύπου πολιτισμική κοινότητα έχει χώρο έκφρασης και προσδιορισμού ταυτοτήτων που προέρχονται από μεικτούς γάμους, διαφορετικές αναφορές καταγωγής, διαφορετικές ταξικές αφετηρίες. Η «Ελληνική Ιερουσαλημίτικη Κοινότητα» αποτελεί, όπως αυτό αναδεικνύεται από το αρχειακό υλικό, την άλλη όψη της κλειστής «Αγιοταφίτικης Αδελφότητας». Η συνύπαρξη και των δύο αποτελούν το συνθετικό συλλογικό αφήγημα του παρόντος για τους «Έλληνες» της Ιερουσαλήμ.

Παράλληλα ο αρχικός προβληματισμός μου για την Ιερουσαλήμ ως παγκόσμιας πόλης, χαρακτηρισμός που χρησιμοποιείται και από άλλους ερευνητές και συγγραφείς, στα πλαίσια μιας ανθρωπολογικής θεώρησης κατά αντιστοιχία με την «παγκόσμια πόλη» της Saskia Sassen, αποκτά αρκετά θεωρητικά στοιχεία τεκμηρίωσης. Θα είχε ενδιαφέρον να προσδιοριστούν από τον χώρο της κοινωνικής ανθρωπολογίας τα επιμέρους στοιχεία των «ανθρωπολογικών παγκόσμιων πόλεων». Πιθανά η Ιερουσαλήμ να αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα λόγω της «πυκνότητας» ανθρωπολογικών όρων που μπορούν να καταγραφούν όσο και από την πολλαπλότητα των υποκειμένων που την συγκροτούν.

Η εργασία πραγματοποιήθηκε στην κατεύθυνση να συνεισφέρει στην ανάδειξη του εθνογραφικού πεδίου της ελληνικής κοινότητας. Κυρίως επιτυγχάνει την ορατότητα της κοινότητας και των υποκειμένων της, καθώς την κάνει διακριτή από την κοινότητα του Πατριαρχείου και την προβάλλει στον δημόσιο χώρο και λόγο μέσα από τον ιδιαίτερο αφηγηματικό λόγο που αναπτύσσουν. Η περαιτέρω αξιοποίηση του πεδίου θεωρώ ότι μπορεί να αναδείξει μια σειρά από επιμέρους εθνογραφίες που μπορούν να συμπεριλάβουν τις προφορικές ιστορίες των υποκειμένων, τις διαδρομές τους, τις διαβάσεις συνόρων, τους προσδιορισμούς των ταυτοτήτων τους, τις θεσμικές ανταλλαγές, τα επιμέρους συλλογικά αφηγήματα κλπ.

7. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΕΣ – ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ - ΠΟΙΗΤΕΣ

1. Anastas Damianos/ Αναστάσης Δαμιανός, γεννημένος στην Κανά, Πρόεδρος της Ελληνικής Κοινότητας Νέας Ιερουσαλήμ (κατά την περιγραφή του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων), συνταξιούχος εκπαιδευτικός, υπηρέτησε σε αραβόφωνα σχολεία και ήταν υπεύθυνος για τους αραβόφωνους δασκάλους στο Υπουργείο Παιδείας του Ισραήλ. Η οικογένειά του βρίσκεται στην Αθήνα, η σύζυγός του, και ο ένας γιος και η κόρη όπου έχουν επαγγελματικές ασχολίες, και στην Ισπανία ο άλλος γιος όπου έχει επαγγελματική ασχολία. Μέλη της πατρικής του οικογένειας βρίσκονται στην Κανά, Χάιφα αλλά και σε άλλα σημεία του κόσμου.

2. Ο Khalil al-Sakakini (1878-1953) ήταν ελληνορθόδοξος χριστιανός αραβικής καταγωγής γεννημένος στην παλιά πόλη της Ιερουσαλήμ το 1878, με σπουδές στις ΗΠΑ, δημοσιογράφος, συντάκτης, ποιητής, συγγραφέας, εκπαιδευτικός, μεταρρυθμιστής του εκπαιδευτικού συστήματος επί Βρετανικής Εντολής, δημόσιος υπάλληλος, επιθεωρητής της εκπαίδευσης. Κατά την παρέμβαση του 1908 που είναι γνωστή ως Ορθόδοξο Αναγεννησιακό Κίνημα (Orthodox Renaissance Movement), ως ηγετικό στέλεχος, τον Οκτώβριο του 1908 σε ομιλία του σε συγκεντρωμένους διαδηλωτές υποστήριξε Αργότερα με την οικογένειά του εγκαταστάθηκε στο Qatamon (1937), όπως και άλλες μεσοαστικές οικογένειες ελληνορθόδοξων, την οικία του την έχε ονομάσει «νησί» (island) και την εγκατέλειψε το 1948 λόγω του πολέμου, φεύγοντας με την οικογένειά του στο Κάιρο όπου και πέθανε (1953). Τα «Ημερολόγια» Khalil al-Sakakini από το 1907 – 1952 που δημοσιεύτηκαν το 2001 μας δίνουν μια πληθώρα πληροφοριών για την ανάδυση του αραβικού εθνικισμού και τις διακοινοτικές επαφές.

3. Ο John N. Tleel γεννήθηκε στο Beit Jala στις 3 Αυγούστου 1928 απεβίωσε στην Ιερουσαλήμ το 2018. Ήταν Ελληνορθόδοξος Παλαιστίνιος από μεικτό γάμο, η μητέρα Αικατερίνη του κατάρχονταν από την Μάδυτο της Ανατολικής Θράκης (ο πατέρας του ονομάζονταν Νικόλαος). Το 1945 αποφοίτησε από το Ελληνικό Ορθόδοξο Γυμνάσιο του Ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Παλιά Πόλη της Ιερουσαλήμ. Το 1949, έλαβε το Diplome De Docteur En Chirurgie Dentaire de la Faculte Francaise de Medecine de Beyrouth. Ήταν ιδρυτής, ιδιοκτήτης και εκδότης του μηνιαίου προσκοπικού περιοδικού (1952 -1972) Al- Zambaka (To Triphyllo). Από το 1965 έως το 1985, εκπροσώπησε το Ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων στο Συμβούλιο των Εκκλησιών της Μέσης Ανατολής. Ήταν ιδρυτικό μέλος του Εθνικού Χριστιανικού Συλλόγου (παλαιστινιακής εθνοτικής δήλωσης). Έγραψε το “I Am Jerusalem”, 2000 έκδοση του ιδίου ενώ συμμετείχε στη συγγραφή δοκιμίων όπως «Η Ιερουσαλήμ μου» συμπεριλήφθηκε στην έκδοση με τίτλο “Jerusalem City of the Ages”, έκδοση της Αμερικανικής Ακαδημαϊκής Ένωσης για την Ειρήνη στη Μέση Ανατολή (1987) και ο συγγραφέας “Ecumenical Life in Jerusalem”, μελέτης που χρηματοδοτήθηκε από

το Συμβούλιο των Εκκλησιών (1991). Επίσης μετέφρασε από τα ελληνικά στα αγγλικά τα πέντε ημερολόγια του Κωνσταντίνου Μαυρίδη (Η πολιορκία της Παλαιάς Πόλης της Ιερουσαλήμ από τις 14 Μαΐου έως τις 15 Δεκεμβρίου του 1948), που δημοσιεύτηκαν στο βιβλίο με τίτλο «Ιερουσαλήμ 1948», από το Institute of Jerusalem Studies και το Badil Resource Center (1999).

4. Γιεχούντα Αμιχάι (Yehuda Amichai) 1924 – 2000, θεωρείται ο σημαντικότερος σύγχρονος ποιητής του Ισραήλ, από τους πρώτους που έγραψαν στα εβραϊκά. Το 1936 η οικογένειά του μετακόμισε από την Γερμανία στην Ιερουσαλήμ. Τα έργα τους διακρίνονται για την απαλή «ειρωνεία» και τις όμορφες και πρωτότυπες εικόνες τους. Θεωρείται ποιητής – φιλόσοφος σε μια διαρκή αναζήτηση του μετα-θεολογικού ανθρωπισμού.

«Την ημέρα της Γιορτής της Συγνώμης Και του είπα ακόμα

-στο Γιομ Κιπούρ- στα 1967 Το πώς και το γιατί

Εβαλα, όπως πρέπει, το καλό μου κοστούμι Μέσα από την Ιστορία και τις περιστάσεις

Και πήγα να προσευχηθώ Βρεθήκαμε μακριά από τον τόπο όπου γεννηθήκαμε

Στο Τείχος των Δακρύων, στην Παλιά Πόλη. Και είμαστε σήμερα εδώ

Στο δρόμο στάθηκα για πολλή ώρα Και πώς το μαγαζί το άλλο,

Μπρος από τη βιτρίνα ενός μικρομάγαζου Το μαγαζί του πατέρα μου,

Κοντά στην πύλη της Δαμασκού. Το είχαν κάνει

Πουλούσε κλωστές πολύχρωμες Η Ιστορία και οι περιστάσεις

Και λαμπερές καρφίτσες, Από χρόνια στάχτη

Φάνταζε σαν την Ιερή μας Κιβωτό Και ο πατέρας μου ήρθε μετανάστης

Με τις πόρτες ορθάνοιχτες. Και τον θάψαμε εδώ.

Μιλούσα στον Άραβα μαγαζάτορα Όταν τελείωσα, ήταν ήδη καιρός να κλείσουν

Από μέσα μου, Οι Πύλες της Παλιάς Πόλης

Από την ψυχή μου, Και ο μαγαζάτορας κατέβασε τις σιδεριές,

Του έλεγα «Ξέρεις, κι ο πατέρας μου είχε Κλείδωσε. Κι εγώ γύρισα σπίτι μου, μαζί με τους άλλους

Ένα τέτοιο μαγαζί Που είχαν πάει να προσκυνήσουν

Με κλωστές πολύχρωμες Στο Τείχος των Δακρύων.

Και λαμπερές καρφίτσες»,

Γιομ Κιπούρ (Η γιορτή της συγνώμης), Ανακτήθηκε 31/5/2019

<https://asitoughttobe.wordpress.com/2014/10/04/saturday-poetry-series-presents-yehuda-amichai-on-yom-kippur/>

5. Παναγιώτης Βατικιώτης (5/2/1928 - 15/12/1997) ήταν Ελληνοαμερικανός πολιτικός επιστήμονας και ιστορικός της Μέσης Ανατολής. Υπήρξε Καθηγητής της Πολιτικής στη Σχολή

Ανατολικών και Αφρικανικών Σπουδών στο Λονδίνο. Γεννήθηκε στην Ιερουσαλήμ , γιος της Παρασκευής και του Γεράσιμου Βατικιώτη. Εκπαιδεύτηκε σε ελληνικά και αγγλικά ιδιωτικά σχολεία στην Παλαιστίνη ,πριν σπουδάσει στο Αμερικανικό Πανεπιστήμιο στο Κάιρο και στο Πανεπιστήμιο Johns Hopkins.

6. Νικόλαος Νίνος, οδοντίατρος. Γεννημένος στην παλιά πόλη της Ιερουσαλήμ. Διαμένει μόνιμα στην παλιά πόλη στην «γειτονιά των Πατριαρχείων» όπου διατηρεί και το ιατρείο του που ίδρυσε ο πατέρας του. Η οικογένειά του βρίσκονταν στην Ελλάδα, οι δυο αδελφοί του με τις οικογένειές τους και ο γιος του τελειόφοιτος Ιατρικής Σχολής Αθηνών που υπηρετεί στο 401 ΓΝ για εξειδίκευση. Η σύζυγός του με την οικογένεια της κόρη του βρίσκονταν στο Λος Άντζελες. Ο ίδιος ταξιδεύει συχνά είτε για οικογενειακούς λόγους είτε λόγω συμμετοχής τους στο Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού. Η οικογένεια έχει σημαντικά ακίνητα στην παλιά πόλη λόγω των παλαιών επαγγελματικών δραστηριοτήτων (εστιατόρια, οικίες).

7. Ευτυχία (Εφη) Τζαφλέρη – Σαχερλή, γεννημένη στην Ιερουσαλήμ, σύζυγος του αρχαιολόγου Βασίλη Τζαφλέρη. Η πατρική της οικογένειά της κατάγεται από την Κέρκυρα και την Καππαδοκία. Η οικογένειά της διαμένει στην Ελλάδα ενώ η ίδια μένει σε οικία στον χώρο της «Λέσχης». Η αδελφή της Αλίκη είναι σύζυγος του Αναστάση Δαμιανού.

8. Ιωάννης Καρδασόπουλος, γεννημένος στην Ιερουσαλήμ παλιά πόλη, παιδικός φίλος με τον Βασίλη και Νικόλαο Νίνο. Διαμένει οικογενειακώς στην Αθήνα αλλά κάθε μήνα επισκέπτεται την Ιερουσαλήμ όπου διατηρεί οικογενειακά ακίνητα. Η διαδρομή της πατρικής οικογένειας του ξεκινά από την Άγιο Γεώργιο Νηλείας (Πήλιο), συνεχίζεται στην Αίγυπτο για να καταλήξει στην Ιερουσαλήμ την δεκαετία του '50.

9. Κώστας Αναστασίου, γεννημένος στη Ιερουσαλήμ, όπου συνεχίζει να μένει με την οικογένειά του. Συνταξιούχος, πρώην εργαζόμενος στην αποστολή του ΟΗΕ. Η σύζυγός του είναι παλαιστινιακής καταγωγής και η οικογένειά του είναι από τις ελάχιστες που παραμένουν εξ' ολοκλήρου στην πόλη.

8. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

1. Η Λουθηρανική Εκκλησία του Αυτρωτή (Church of the Redeemer) κτίστηκε το διάστημα 1893 – 1898 σε χώρο που δόθηκε στον Κάιζερ Wilhelm I (πρώην Γουλιέλμος της Πρωσίας) από τον σουλτάνο Αμπντούλ Αζίζ (1861 – 1876), λόγω της παρουσίας του στα εγκαίνια της διώρυγας του Σουέζ (1869), στη θέση της προγενέστερης εκκλησίας St. Mary Minor. Η κίνηση του σουλτάνου Αμπντούλ Αζίζ αποτελεί σαφώς μια πολιτική θέση για την περαιτέρω συνεργασία των δύο αυτοκρατοριών, ως απόρροια των συνεπειών της αποδιοργάνωσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τις εξεγέρσεις περιοχών της στα Βαλκάνια και τη Μέση Ανατολή. Το θέμα, Ανατολικό Ζήτημα, είχε ήδη τεθεί από το 1822, συζητήσεις στη Βερόνα για την ελληνική επανάσταση, όπως έγινε γνωστό στους διπλωματικούς κύκλους των

«Μεγάλων Δυνάμεων» της Ευρώπης (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Γερμανία και Αυστρία). Η δωρεά του χώρου προς τον Κάιζερ αποτελούσε ένα δείγμα της σύνδεσης που επιδίωκε να ακολουθήσει η τουρκική εξωτερική και οικονομική πολιτική που ιστορικά θα εξελιχθεί με στρατιωτική βοήθεια, εκτέλεση μεγάλων έργων (σιδηρόδρομος και τηλεγράφος) και μια πιο σύγχρονη διοίκηση της αυτοκρατορίας (Τανζιμάτ), και που επισήμως κατοχυρώνεται με το Συνέδριο του Βερολίνου 1878. Θα ακολουθήσει η δήλωση του Wilhelm II στην Ιερουσαλήμ (1898) που ανακήρυξε τον εαυτό του «προστάτη όλων των μουσουλμάνων» στα πλαίσια μια πιο εντατικής διείσδυσης της Γερμανίας στο χώρο της Μέσης Ανατολής. Στην πολιτική διείσδυσης στα μέσα του 19ου αιώνα εντάσσονται και οι δημιουργίες αποικιών καθώς και την ανάπτυξη του German Colony στην νέα πόλη. Για τα εγκαίνια της εκκλησίας στα 1898, ο Κάιζερ μπήκε στην παλιά πόλη με το άλογο, από την Jaffa Gate, από νέα είσοδο που δημιουργήθηκε με γκρέμισμα του τείχους, περνώντας μέσα από δύο κατασκευασμένα τελετουργικά τόξα, προσφορά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της τοπικής εβραϊκής κοινότητας. Για τα εγκαίνια της εκκλησίας, ο κάιζερ Wilhelm II (κατά σειρά οι κάιζερ από την σύσταση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας / Β' Ράιχ ήταν Wilhelm I, Friedrich I, Wilhelm II) είπε:

«Από την Ιερουσαλήμ ήρθε το φως της λαμπρότητας από το οποίο το γερμανικό έθνος έγινε μεγάλο και ένδοξο και ό, τι έχει γίνει ο Γερμανικός λαός, έγινε κάτω από το λάβαρο του σταυρού, το έμβλημα της φιλελεύθερης φιλανθρωπίας»

Η χρήση των όρων «έθνος», «λαός» και «χριστιανισμός» στην προσφώνηση του Κάιζερ σχηματοποιεί την νέα ιδεολογική ταυτότητα που υιοθετείται από την Γερμανία στην διαδικασία εθνικιστικού της μετασχηματισμού, από την περίοδο του κατακερματισμού της σε μικρές εξουσιαστικές οντότητες (κρατίδια) προς τη δημιουργία της αυτοκρατορίας του Β' Ράιχ (περίοδος Όττο Φον Μπίσμακ)

2. Το status quo αποτελεί μια καταστατική συνύπαρξη και συνδιαχείριση σε πολλές περιπτώσεις των Ιερών Τόπων όπου αναγνωρίζεται και η κυριαρχική ταξινόμηση των θρησκευτικών κοινοτήτων. Αποτελεί αποτέλεσμα διαπραγματεύσεων, πολλές φορές με την παρέμβαση εγγυητριών εξωγενών κρατών, τα οποία πρόβαλλαν και επέβαλλαν και τις δικές τους βλέψεις. Αφορά εννέα κοινές θρησκευτικές τοποθεσίες στην Ιερουσαλήμ και τη Βηθλεέμ. Το αρχικό κείμενο, ένα διάταγμα του Οθωμανικού σουλτάνου Osman III το 1757, απόρροια των ρωσοτουρκικών συγκρούσεων διατηρεί το διαχωρισμό της κυριότητας και των ευθυνών των ιερών τόπων, διακρίνοντας τους σε ζώνες ιδιοκτησιών και δικαιωμάτων, για τους χριστιανούς, τους μουσουλμάνους και τους εβραίους. Το status quo θεωρεί ότι τίποτα δεν μπορούσε να αλλάξει από τον τρόπο που ήταν χωρίς να διαταραχθεί η ισορροπία της τάξης στη διατήρηση των θρησκευτικών χώρων για επισκέψεις από προσκυνητές. Τα κείμενα που εκδόθηκαν το 1852 και το 1853 επιβεβαίωσαν τις διατάξεις του διατάγματος του 1757. Οι ρυθμίσεις του status quo δεν είχαν συμπεριληφθεί σε ενιαίο κείμενο, κάτι που ολοκληρώθηκε το 1929 από τον L.G.A. Cust, διοικητικό υπάλληλο κατά την Βρετανική Εντολή, με τον τίτλο “The Status Quo in the Holy Places by L. G. A. CUST,”

(ελεύθερο στο <http://www.usahm.info/Dokumente/STATUSQUO.htm>)

3. Ειδικότερα το ζήτημα του “Status Quo” των «Αγίων Τόπων» αποτέλεσε θέμα στο Συνέδριο του Βερολίνου 1878, που η τελική διατύπωση παρατίθεται παρακάτω:

«Συνθήκη του Βερολίνου Άρθρο 62 Καθεστώς

Η Υψηλή Πύλη εξέφρασε την προθυμία της να διατηρήσει την αρχή της θρησκευτικής ελευθερίας και να της δώσει την ευρύτερη σφαίρα, τα συμβαλλόμενα μέρη λάβουν γνώση αυτής της αυθόρμητης δήλωσης. Σε κάθε μέρος της οθωμανικής αυτοκρατορίας διαφορά τοίχων. δεν μπορεί να θεωρηθεί ως λόγος αποκλεισμού ή ακαταλληλότητας σε οτιδήποτε σχετίζεται με τη χρήση πολιτικών ή πολιτικών δικαιωμάτων, την αποδοχή στη δημόσια απασχόληση, τα γραφεία και τις τιμές και την άσκηση όλων των επαγγέλμάτων και βιομηχανιών, όποια και αν είναι η τοποθεσία. Όλοι θα γίνουν δεκτοί, χωρίς διακρίσεις, να προσκομίσουν αποδεικτικά στοιχεία ενώπιον των δικαστηρίων. Η άσκηση και το ανοιχτό επάγγελμα όλων των θρησκειών θα είναι απολύτως ελεύθερα και δεν θα παρεμποδίζεται ούτε η ιεραρχική οργάνωση των διαφόρων θρησκευτικών οργάνων ούτε οι σχέσεις τους με τους πνευματικούς αρχηγούς τους. οι εκκλησιαστικοί, οι προσκυνητές και οι μοναχοί όλων των εθνικοτήτων που ταξιδεύουν στην Ευρώπη και στην Ασιατική Τουρκία απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα, πλεονεκτήματα και προνόμια. Το δικαίωμα της επίσημης προστασίας παρέχεται στους διπλωματικούς και προξενικούς υπαλλήλους των Δυνάμεων στην Τουρκία, τόσο όσον αφορά τους προαναφερθέντες, όσο και με τα θρησκευτικά και φιλανθρωπικά τους ιδρύματα, καθώς και με τους άλλους στους ιερούς τόπους και αλλού. Τα δικαιώματα που παραχωρήθηκαν στη Γαλλία επιφυλάσσονται ρητά. καθώς είναι κατανοητό ότι

το status quo σε σχέση με τους ιερούς τόπους δεν θα επηρεαστεί σοβαρά με κανέναν τρόπο. Οι μοναχοί του Αγίου Όρους, όποια και αν είναι η εθνικότητά τους, θα διατηρηθούν, έχοντας στην κατοχή τους τα υπάρχοντα και τα προηγούμενα πλεονεκτήματά τους και θα απολαύσουν, χωρίς εξαίρεση, την πλήρη ισότητα των δικαιωμάτων και των διακριτικών».

4. Στη νεότερη περίοδο χαρακτηριστικό είναι το ψήφισμα 194, 11/12/1948, των Ηνωμένων Εθνών που συνοδεύτηκε από το κείμενο της Επιτροπής ΟΗΕ της Ιερουσαλήμ με τον τίτλο “United Nations Conciliation Commission for Palestine Working Paper on the Holy Places”. Ήταν απόρροια του 1ου αραβοϊσραηλινού πολέμου και προέβλεπε την ελεύθερη πρόσβαση σε όλους τους ιερούς τόπους στο Ισραήλ και στην Παλαιστινιακή περιοχή (former British Mandate for Palestine.) Το 1949 (Απρίλιο), η Επιτροπή ΟΗΕ της Ιερουσαλήμ έστειλε έγγραφο στη Γραμματεία του ΟΗΕ για το καθεστώς των ιερών τόπων. Το έγγραφο περιλάμβανε ιερά μέρη σε όλη την περιοχή, αντί να περιορίζεται στην Ιερουσαλήμ.

5. Qatamon ή Katamon: γειτονιά που είναι χτισμένη δίπλα στο παλιό ελληνορθόδοξο μοναστήρι του Αγίου Συμεών, που πιστεύεται ότι είναι χτισμένο στο σπίτι και στον τάφο του Συμεών από το Ευαγγέλιο του Λουκά. Η γειτονιά ιδρύθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1900, λίγο πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο από την μεσοαστική τάξη χριστιανική γειτονιά (αραβόφωνοι ελληνορθόδοξοι χριστιανοί και Έλληνες). Κατά τη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου του 1947-48, και με την ανατίναξη του ξενοδοχείου «Σεμίραμις» ο τοπικός πληθυσμός έφυγε από τη γειτονιά και σύντομα κατοικήθηκε από Εβραίους πρόσφυγες.

6. Μεγάλο μέρος της έγγειας περιουσίας του Ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου Ιεροσολύμων αποκτήθηκε επί πατριαρχείας Νικοδήμου του Α (περίοδος 1883 – 1890) και Σκευοφύλακος του Ναού της Αναστάσεως Αρχιμανδρίτη Ευθυμίου. Σ' αυτή περιλαμβάνονται αγορές γης εκτός των τειχών, κατασκευές κτιρίων και εντός της παλιάς πόλης (εμπορικά καταστήματα, οικίες κλπ) και εκτός των τειχών. Η έγγεια περιουσία του Ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου Ιεροσολύμων ανέρχεται περίπου στο 37% της ισραηλινής γης και το καθίστα μεγαλύτερο ιδιοκτήτη γης μετά το ισραηλινό κράτος. Ο Αρχιμανδρίτης Ευθύμιος ήταν ο εμπνευστής της δημιουργίας του Greek Colony για την ανακούφιση της ελληνικής κοινότητας της παλιάς πόλης. Η πλούσια ελληνική αστική τάξη στην παλιά πόλη ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση του και με την αγορά των εκτάσεων από το Πατριαρχείο, 40 στρέμματα, κτίστηκαν αρχικά είκοσι κατοικίες και το κοινοτικό κέντρο, γνωστό ως «Λέσχη» από τον αρχιτέκτονα Σπύρο Χούρι, γαμπρό του γιατρού Φώτιου Ευκλείδη διευθυντή του νοσοκομείου της Ιερουσαλήμ εκτός των τειχών.

7. Η Αγιοταφίτικη Αδελφότητα αποτελείται από ελληνικής καταγωγής μοναχούς, εξέλιξη του Τάγματος των Σπουδαίων (4^{ος} αιώνας). Ο Πατριάρχης την προνομιακή θέση του ηγουμένου της αδελφότητας διασφαλίζοντας τον απόλυτο έλεγχο του Πατριαρχείου. Ο αποκλεισμός από

την αδελφότητα αραβόφωνων μοναχών δημιουργεί συγκρούσεις τόσο για την ελληνικότητα του Πατριαρχείου αλλά για την διαχείριση της περιουσίας του, με αποτέλεσμα την αποξένωση των πατριαρχικών αρχών και της αδελφότητας από το ποίμνιο. Η παρέμβαση στα διοικητικά του Πατριαρχείου των Νεότουρκων (1908) εξασφάλισε την συμμετοχή δύο αραβόφωνων κληρικών στην Ιερά Σύνοδο. Η τελευταία παρέμβαση των Ιορδανικών αρχών (1958) άνοιξε τα ενοριακά συμβούλια στη συμμετοχή των αραβόφωνων ελληνορθόδοξων.

8. Στον όρο «εθνικές» εκκλησίες περιλαμβάνω το Ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων (συνέχεια της πρώτης εκκλησίας που ιδρύθηκε στην Ιερουσαλήμ), το τάγμα Φραγκισκανών (1335) και το Λατινικό Πατριαρχείο (ίδρυση το 1099 με την Α σταυροφορία – κατάργηση με την έξωση των σταυροφόρων – επανίδρυση το 1847), τις μονοφυσιτικές εκκλησίες όπως το Πατριαρχείο Αρμενίων (1311), τις Αρχιεπισκοπές των Κοπτών, Σύρων και Αβησσυνών, την εκκλησία των Μαρωνιτών.

9. Η συμφωνία του 1757 δημιουργεί «καθεστώτα» κυριαρχίας επί των Ιερών Προσκυνημάτων, την αναγνώριση της Ρωσίας ως εγγυήτριας του Ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, την αναγνώριση της Γαλλίας και Αγγλίας ως εγγυητών της λατινικής παρουσίας (Τάγμα Φραγκισκανών). Η συμφωνία αποτελεί ένα αρχικό πλαίσιο status quo το οποίο οριστικοποιήθηκε με το Συνέδριο του Βερολίνου (1878). Αποτελεί επίσης μία πρώιμη εξωτερική πολιτική παρέμβαση, θα την χαρακτηρίζαμε προ-αποικιακή, στο χώρο της Ιερουσαλήμ. Στις επόμενες δεκαετίες οι εξωτερικές παρεμβάσεις θα ενταθούν, πέρα από τα ιδεολογικά κίνητρα που προβάλλονται στον δημόσιο λόγο, καθώς αναπτύσσονται οι ισχυρές αποικιοκρατικές πολιτικές των μεγάλων δυνάμεων της εποχής που εποφθαλμιούν τα εδάφη της καταρρέουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

10. Αναφέρομαι στην αγγλικανική «Εκκλησία του Χριστού» (Christ Church) που ίδρυσε ο επίσκοπος Samuel Gobat το 1849, για αγγλόφωνους Εβραίους χριστιανούς, και την λουθηρανική «Εκκλησία του Λυτρωτή» (Church of the Redeemer) σε χώρο που δωρίθηκε στον βασιλιά Γουλιέλμο I της Πρωσίας και κτίστηκε στο διάστημα 1893 -1898.

11. Κατά τους Itamar Katz & Ruth Kark (2007), το πάρκο Liberty Bell δημιουργήθηκε σε πατριαρχική έκταση γνωστή ως «Νικηφόρια» από το όνομα του μοναχού γραμματέα του Πατριαρχείου Νικηφόρο Πετάση, γνωστός στους ντόπιους fellach ως Abu-Dahab («πατέρας του χρυσού»), κατάγονταν από την Κρήτη, πέθανε το 1875. Η έκταση είχε αγοραστεί, με δωρεές της Ρωσίας στα 1848. Σ' αυτό το διάστημα η ελληνική παρουσία στην Ιερουσαλήμ γίνεται εντονότερη με αφίξεις Ελλήνων από διάφορα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, λόγω της ζήτησης εργατών γης αλλά και ειδικών επαγγελματιών (τυπογράφοι, βιβλιοδέτες κλπ) που απασχολούνται σε πατριαρχικές εγκαταστάσεις και εκτάσεις (τυπογραφείο, ελαιοτριβεία, μεταξουργείο κλπ). Κατά τον Αναστάση Δαμιανό (πληροφορητής), ο παππούς του Αναστάσιος

Δαμιανός έρχεται στην Ιερουσαλήμ από την Bitola (Μοναστήρι) αυτή την περίοδο, γύρω στο 1850, αργότερα θα εγκατασταθεί ως ψάλτης στην Κανά όπου αγοράζει γη και δημιουργεί καλλιέργειες.

12 Αναφέρομαι στις συγκρούσεις του 1948 – 49, που ακολούθησαν με την ανακήρυξη του κράτους του Ισραήλ από τον Μπεν Γκουριόν, στρατοί πέντε αραβικών χωρών εισέβαλλαν στην Παλαιστίνη σε μια προσπάθεια κατάληψής της και εκδίωξης των Εβραίων εποίκων. Αντίστοιχες ήταν και επιθέσεις των εβραϊκών παραστρατιωτικών οργανώσεων, όπως η ανατίναξη του ξενοδοχείου «Σεμίραμις». Οι περιοχές που περισσότερο επλήγησαν στην Ιερουσαλήμ ήταν εβραϊκές συνοικίες που βομβαρδίστηκαν και οι περιοχές του Qatamon, Greek Colony κλπ όπου διέμεναν κατά κύριο λόγο Έλληνες και Άραβες. Το μεγαλύτερο μέρος των οικογενειών διέφυγε στην παλιά πόλη (ιορδανικός τομέας) ή σε άλλα μέρη της ιορδανικής επικράτειας (Transjordan territory). Οι περισσότερες κατοικίες δόθηκαν για διαμονή σε εβραίους πρόσφυγες από τον ιορδανικό τομέα και μέχρι σήμερα δεν μπορούν να επιστραφούν στους αρχικούς ιδιοκτήτες λόγω των ισραηλινών νόμων που προστατεύουν τους διαμένοντες. Αυτή την περίοδο η οικογένεια Νίνου βρήκε καταφύγιο στην παλιά πόλη, κοντά στον Ζαφειριάδη, παππού του γιατρού Νίνου, και διέμενε επί μακρό διάστημα στους χώρους του ιατρείου.

13 Ο James Finn ήταν πρόξενος στην Ιερουσαλήμ το διάστημα 1846–1863. Στην Ιερουσαλήμ έφτασε 1845 με την σύζυγό του Elizabeth Anne Finn, βοηθός στο έργο του. Αν και μέλος της London Society for Promoting Christianity Amongst the Jews δεν ασχολήθηκε με τον προσηλυτισμό στη Ιερουσαλήμ. Αντίθετα ως νεοτεριστής προώθησε την έννοια της παραγωγικότητας (productivity) και στα 1853 αγόρασε την έκταση «Το αμπέλι του Αβραάμ» (Karm al-Khalil στα αραβικά, Kerem Avraham στα εβραϊκά) έξω από την παλιά πόλη. Εκεί ίδρυσε ένα πρότυπο εκπαιδευτικό αγρόκτημα για τους εβραίους της πόλης με στόχο να γίνουν παραγωγικοί πολίτες. Παράλληλα, από το 1855, για την κατασκευή των κτιρίων, των δεξαμενών νερού, ενός εργοστασίου σαπουνιού απασχόλησε εβραίους εργαζόμενους. Την ίδια δράση ανέπτυξε και στο Artas έξω από τη Βηθλεέμ. Τόσο Ο James Finn όσο και η σύζυγό του Elizabeth Anne Finn ήταν συγγραφείς και φιλόανθρωποι. Η Elizabeth Anne Finn είχε μάθει εβραϊκά από τον ραβίνο Rav Avrohom, καθώς ο πατέρας της ήταν μελετητής του εβραϊσμού. Σε πολιτικό επίπεδο η δράση του James Finn συνδέεται με την αποικιοκρατική θέση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας για διείσδυση στους τοπικούς πληθυσμούς και την ανάπτυξη δικτύων επιρροής. Το βρετανικό προξενείο εκπροσωπούσε την εβραϊκή κοινότητα και τη προστάτευε καθώς δεν υπήρχε εβραϊκή κρατική οντότητα όπως συνέβαινε με άλλες κοινότητες της Ιερουσαλήμ.

14. Η ραγδαία πληθυσμιακή εξέλιξη δεν οφείλεται μόνο σε εισροές λόγω του μετασχηματισμού της πόλης που περιγράφουμε παραπάνω ή των εβραϊκών διώξεων στην Ευρώπη και αλλού. Πολλοί πρόσφυγες, εβραίοι κυρίως, ήρθαν στην πόλη μετά τον σεισμό του 1837 που κατέστρεψε τις πόλεις Τιβεριάδα και Safed όπου υπήρχαν μεγάλες εβραϊκές κοινότητες Ασκενάζι (Ashkenazim). Έως τα τέλη του 1840 η εβραϊκή κοινότητα της Ιερουσαλήμ αριθμούσε 2000 με 3000 (1837) κυρίως Σεφαραδίτες (Sephardic), που με την εγκατάσταση των αφιχθέντων έφτασε το 1840 να αριθμεί τους 5.000. Αυτό δημιουργεί μια ασφυκτική πίεση στο θέμα των κατοικιών εντός της παλιάς πόλης όπου καταλαμβάνεται κι ο μικρότερος χώρος.

Οι νεοαφιχθέντες Ασκενάζι ανήκαν στους Περουσίμ (perushim: μέρος της εβραϊκής κοινότητας της Λιθουανίας, οπαδοί του Vilna Gaon, που μετανάστευσε στην Παλαιστίνη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα για τη δημιουργία του Eretz Yisrael / Γη του Ισραήλ). Οι ίδιοι επηρέασαν την εβραϊκή κοινότητα με την έκδοση εφημερίδων, οργανώσεων καθημερινής φροντίδας εβραίων, χειροτεχνικών δραστηριοτήτων. Οι Περουσίμ αρνούνται την αυστηρή τήρηση του εβραϊκού νόμου (Haredi) γεγονός που τους φέρνει αντιμέτωπους με του εβραίου Χασιδί (Hasidism) και τους φέρνει πιο κοντά στην ομάδα των Mitnagdim (μη Χασιδιτών εβραίων).

15. Οι Πατριαρχικές αγορές γης προσήλκυσαν πολλούς Έλληνες από διάφορους τόπους της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Εργάτες γης, τεχνίτες, επαγγελματίες, επιστήμονες, έμποροι βρήκαν πρόσφορο έδαφος και εγκαταστάθηκαν σε πατριαρχικά ιδρύματα ή περιοχές που αγοράστηκαν. Η οικονομική ανάπτυξη του πατριαρχείου συνεχίστηκε και στις επόμενες δεκαετίες μέχρι το τέλος της Βρετανικής Εντολής. Οι μετακινήσεις αυτές μπορούν να εξεταστούν και κάτω από το πρίσμα των αναδυόμενων εθνικιστικών εντάσεων του 19^{ου} αιώνα ή και μέσω των δικτύων συγγένειας καθώς υπήρχαν πολλές προσκλήσεις από ιερωμένους και μοναχούς του Πατριαρχείου.

16. Σχετικά με το μέγεθος της ελληνορθόδοξης κοινότητας, σε αρχειακές πηγές εντοπίζουμε: Στην πρώτη σύγχρονη πληθυσμιακή απογραφή της Παλαιστίνης, η οποία διεξήχθη από τις βρετανικές αρχές (περίοδος Βρετανικής Εντολής) το 1922, μετρήθηκαν 33.369 άτομα που αποτελούσαν το 46% περίπου του χριστιανικού πληθυσμού. Το 1922 ο συνολικός πληθυσμός της Παλαιστίνης ήταν 757.182 και ήταν κατά κύριο λόγο Μουσουλμάνοι. Την ίδια περίοδο (δεκαετία '20) η Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ έφτασε να απαριθμεί τα 7.000 άτομα λόγω των εισροών από την Μικρά Ασία (Γενοκτονίες, εκκαθαρίσεις, Μικρασιατική καταστροφή, ανταλλαγές πληθυσμών).

Στη δεκαετία του 1990 υπήρχαν 45.500 Ελληνορθόδοξοι στο Κράτος του Ισραήλ και 25.500 στην Παλαιστινιακή Αρχή. Η Ελληνική Κοινότητα έχει συρρικνωθεί λόγω των συγκρούσεων και της ρευστότητας από το 1948 και μετέπειτα. Η σημερινή εικόνα της Ελληνικής

Κοινότητας, συμπεριλαμβανομένων και των κληρικών, μοναχών, βοηθών του Πατριαρχείου, εμφανίζει μερικές εκατοντάδες ατόμων στην Ιερουσαλήμ.

17. Το σύγχρονο συλλογικό αφήγημα της Κοινότητας, έχει ως χρονική έναρξη το 1902. Είναι ο χρόνος που η ελληνική αστική τάξη οργανωμένα «εγκαταλείπει» την ασφάλεια των τειχών της παλιάς πόλης και «ανοίγεται» στην κατάκτηση του χώρου της υπαίθρου της Ιερουσαλήμ μέσα από κοινωνικο-οικονομικές διαδικασίες. Η ίδρυση του «Ομίλου» το 1902, γίνεται από μια ομάδα αστών Ελλήνων της παλιάς πόλης, που μέσα από την παρότρυνση και την οικονομική ενίσχυση του Σκευοφύλακα του Ιερού Ναού της Αναστάσεως Αρχιμανδρίτη Ευθύμιου (το Πατριαρχείο αγόρασε έκταση 100 εκταρίων – 40 στρεμμάτων) αναπτύσσουν το οικιστικό σύνολο του Greek Colony. Στα ονόματα που διασώζονται συμπεριλαμβάνονται: ο Έλληνας Γενικός Πρόξενος Αλεξανδρόπουλος, οι Νικηφόρος Μαζαράκης, Νικόλαος Σπυρίδων, Φώτιος Ευκλείδης (ιατρός), Νικόλαος Παπαϊωάννου, Γεώργιος Γερούσης, Χριστάκης Γαϊτανόπουλος, Κωνσταντίνος Ηλιάδης. Οι πρώτες είκοσι κατοικίες και τα κτίρια της «Λέσχης» σχεδιάστηκαν από τον Ιερουσαλημίτη Έλληνα αρχιτέκτονα Σπύρο Χούρι. Ο Αρχιμανδρίτης Ευθύμιος θα αποκτήσει το προσωνύμιο «ο οικοδόμος της Ιερουσαλήμ» λόγω των πολλών έργων που πραγματοποίησε κατά την παρουσία του στο Πατριαρχείο Ιερουσαλήμων έως το 1909.

Ως αποτέλεσμα των ιστορικών εξελίξεων και των συνόρων του 1948 η ελληνική κοινότητα διχοτομείται σε «Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ - παλαιάς πόλης», δεν αποσαφηνίζεται επαρκώς αν αφορά την Ελληνική Κοινότητα του 1938, και «Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ - νέας πόλης»¹¹¹. Μετά τον πόλεμο του 1967 και τις μεταβολές συνόρων καθώς και οι μετέπειτα παρεμβάσεις κατοχής του κράτους του Ισραήλ (Συμφωνία του Όσλο 1971, Συμφωνία Camp-David κλπ) διαμορφώνουν ένα ρευστό τοπίο διαιρέσεων, διχοτομήσεων και συνοροποιήσεων εντός της πόλης.

18 Τα παρακάτω στοιχεία είναι από την ηλεκτρονική σελίδα «Σύνδεσμος Ελλήνων Χριστιανών Αγίων Τόπων», <http://www.sechat1974.com/index.html>

«(Ο σύνδεσμος εδρεύει σήμερα στη Αθήνα με 450 τακτικά και έκτακτα μέλη. 250 εγγεγραμμένα ως τακτικά μέλη (ζουν στη Ελλάδα). Τα υπόλοιπα μέλη κατατάσσονται ως έκτακτα μέλη (Ιερουσαλημίτες που ζουν σε άλλες χώρες εκτός Ελλάδος). Επιπλέον υπάρχουν οι «Φίλοι» του συλλόγου: άτομα που έχουν επισκεφθεί και επισκέπτονται τα Ιεροσόλυμα συχνά και επιθυμούν να συμμετάσχουν στις δραστηριότητες του Συνδέσμου. Προϋπόθεση για έγγραφη τακτικοῦ μέλους τοῦ Σ.Ε.Χ.Α.Τ. είναι νά ἔχη γεννηθεῖ στους Ἁγίους Τόπους, ἢ νά ἔχη ζήσει στους Ἁγίους Τόπους

---

¹¹¹ Ο διαχωρισμός της Ελληνικής Κοινότητας σε «παλαιά» και «νέα» πόλης υπάρχει ακόμη στην ιστοσελίδα του Πατριαρχείου.

για διάστημα τουλάχιστον τριών ετών, ή να έχει συγγένειαν Ιου βαθμοῦ μέ άτομον τό ἀνπληρεῖ μία ἐκ τῶν προηγηθέντων 2 προϋποθέσεων.)»

19. Ο Φώτιος Ευκλείδης γεννήθηκε στην Προύσα, φοίτησε στη Μεγάλη Σχολή του Γένους στην Κωνσταντινούπολη και ιατρική στη Γαλλία. Χρημάτισε προσωπικός γιατρός του Σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ II. Μετά τον θάνατο του ανέλαβε την διοίκηση του Οθωμανικού Δημοτικού Νοσοκομείου της Ιερουσαλήμ (1891). Κτίστηκε το 1910 σε σχέδια του Σπύρου Χούρη που είχε αρραβωνιαστεί τη κόρη του γιατρού Ελένη (άλλα παιδιά του γιατρού η κόρη του Κλειώ και ο γιος του Φώτιος). Ο γιατρός με διαθήκη χάρισε το σπίτι και τον γύρω χώρο στην Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ για να χρησιμοποιηθεί ως «κοινοτική κατοικία» για τις ανάγκες των Ελλήνων Ιερουσαλημιτών της κοινότητας. Το σπίτι διαθέτει ένα μεγάλο χώρο υποδοχής, δύο υπνοδωμάτια και βοηθητικούς χώρους, αποτελεί χαρακτηριστικό αστικό κτίσμα των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Ο χώρος είναι επισκέψιμος καθώς συμπεριλαμβάνεται στο πρόγραμμα “open houses” που αφορά αστικές περιηγήσεις στην Ιερουσαλήμ. Το «σπίτι του γιατρού» αποτελεί μνημονικό χώρο για την ιστορία της Ελληνικής Κοινότητας της Ιερουσαλήμ, που συμπεριλαμβάνει πληθώρα αρχείων, φωτογραφιών και αντικειμένων που σχετίζονται με την οικογένεια του γιατρού Φώτιου Ευκλείδη αλλά και άλλων προσώπων και στιγμών της κοινοτικής ζωής. Ο υπόλοιπος χώρος του «σπιτιού του γιατρού» δόθηκε για την ανέγερση κατοικιών, που από τα έσοδά τους συντηρείται η «Λέσχη» και χρηματοδοτούνται διάφορες εκδηλώσεις της Ελληνικής Κοινότητας.

20. «Το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού (Σ.Α.Ε.) – συχνά αναφερόμενο ως «*Συμβούλιο Απόδημων Ελλήνων*» ή απλά «*ΣΑΕ*» – είναι σύμφωνα με το άρθρο 108 παρ. 2 του Συντάγματος, το κατοχυρωμένο Όργανο των όπου Γης Απόδημων Ελλήνων, που ιδρύθηκε το 1995, με αρχικό σκοπό την αντιμετώπιση των θεμάτων της Ελληνικής διασποράς και την καλύτερη επικοινωνία της με την πατρίδα και με απώτερο στόχο και σκοπό, να αποκτήσει ακόμη μεγαλύτερη δύναμη ο Ελληνισμός. Η έδρα του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού βρίσκεται στη Θεσσαλονίκη, που καθιερώθηκε ως μόνιμη έδρα και «πρωτεύουσα» του Οικουμενικού Ελληνισμού». Ανακτήθηκε 31/5/2019 <https://el.wikipedia.org/wiki/>

21. Ο David Ohanessian (1884-1953), σημαντικός καλλιτέχνης κεραμικής Αρμενικής καταγωγής, έφτασε στην Ιερουσαλήμ το 1919, μετά γεγονότα της γενοκτονίας των Αρμενίων από τους Τούρκους. Στην Ιερουσαλήμ ίδρυσε εργαστήριο κεραμικής. Από τον Βρετανό διοικητή της Ιερουσαλήμ του ανατέθηκε να δημιουργήσει ομάδα Αρμένιων καλλιτεχνών και αγγειοπλαστών, που θα εργάζονταν στην ανακαίνιση του Dome of the Rock. Ο ίδιος ταξίδεψε αργότερα στο Κάιρο και την Βηρυτό δημιουργώντας μοναδικά έργα τέχνης. Στην Ιερουσαλήμ

οι Αρμένιοι κεραμίστες δημιούργησαν μια κεραμική παράδοση που την συναντάμε και στην σύγχρονη εποχή.

9. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3: ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ

1. Καταγραφή επαγγελματιών που εγκαθίστανται στην Ιερουσαλήμ για την λειτουργία του Πατριαρχικού Τυπογραφείου: ο Κωνσταντινουπολίτης τυπογράφος Λαζαρίδης (από τον οποίο αγοράστηκαν τα μηχανήματα και τα τυπογραφικά στοιχεία), ο διορθωτής των ελληνικών δοκιμίων Γεώργιος Κόμης, ο διορθωτής των αραβικών δοκιμίων τους Χούρι Σπυρίδωνας (παππούς του αρχιτέκτονα Σπύρου Χούρι που συμμετείχε στην δημιουργία του Greek Colony) και παπα-Ηλία, τον οποίο διαδέχθηκε στη συνέχεια ο Γεώργιος Χούρη, ο Σπάθαρος(;) στοιχειοθέτης από την Αθήνα. Το 1855 εγκαθίσταται στο τυπογραφείο ο βιβλιοδέτης Δημήτριος Κωνσταντινίδης από την Σάμο με Ιερουσαλημίτες βοηθούς για να μάθουν την τέχνη. Το 1904 αγοράστηκαν οι βιβλιοδετικές μηχανές του Ιερουσαλημίτη Δημήτριου Τάκου γνωστού τυπογράφου, βιβλιοπώλη και εκδότη βιβλίων για την ιστορία των Ιερών Τόπων.

2. Ο John Tleel καταγράφει τα μέλη της Ελληνικής Κοινότητας της πρώτης περιόδου (έως το 1900) ως εξής:

«Γιατρούς: Νικολάκης Σπυρίδωνος, Φώτιος Ευκλείδης, Νικηφόρος Μαζαράκης (Πρόεδρος του Ελληνικού Συνδέσμου “Ευποία” και υπηρέτησε ως διευθυντής του Israelite Hospital), Νικόλαος Παπαϊωάννου (ιατρός του Πατριάρχη Δαμιανού), Γεώργιος Γερούσης, Βαρνάβας Βαρελτζής.

Χημικούς (εννοεί τους φαρμακοποιούς): Χριστάκης Γαϊτανόπουλος, Νεοκλής Ιωαννίδης¹¹², Αργύριος Μαυρομιχάλης.

Εισαγγελέας: Συμεών Πετάσης.

Αρχιτέκτονες: Νικηφόρος Πετάσης, Χριστόδουλος Σπυριδωνίδης.

Καθηγητές: Γεώργιος Βραχυπίδης, Κωνσταντίνος Ηλιάδης, Γεώργιος Μοδινός, Νικόλαος Λόντης, Αγαπητός Αρφαράς, Νικόλαος Καϊρετλίδης και πολλοί άλλοι.

Εμπόρους: Θεόδωρος Ιγγλέσης, Μηνάς Σπαθόπουλος, Χριστόφορος Χριστοφόρου, Αντώνιος

---

¹¹² Ο John Tleel σημειώνει την οικογενειακή σχέση με τον χημικό – φαρμακοποιό Νεοκλή Ιωαννίδη: «Η μητέρα μου ήρθε στο Ιερουσαλήμ από τον Μάδυτο (Ανατολική Θράκη), λίγο πριν την καταστροφή του το 1915. Ήρθε για θεραπεία ματιών στο νοσοκομείο St. John Ophthalmic. Ο αδερφός της Ευάγγελος, ήταν ήδη στο Ιερουσαλήμ, αλλά παρέμεινε στο το σπίτι του χημικού Νεοκλή Ιωαννίδη και της συζύγου του Ευθαλίας, μέχρι που παντρεύτηκε τον Παλαιστίνιο πατέρα μου. Η Ευθαλία ήταν αδελφή του γνωστού Ιερουσαλημίτη ιστορικού του Ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου, Χρυσόστομου Παπαδόπουλου (1868 – 1938) και αργότερα, Αρχιεπίσκοπου Αθηνών και συγγραφέα της «Ιστορίας της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων». Ο Νεοκλής ήταν φαρμακοποιός στο Πατριαρχικό φαρμακείο και νοσοκομείο, που βρίσκεται στο Old City, στον παλιό και στον πρώτο όροφο, κάτω από τα δύο ανώτερα δομές του σημερινού, διώροφου ξενοδοχείου Gloria Hotel, που χτίστηκε το 1951 και το 1969... »

Καπέλλος¹¹³, (;)Σακελάρης, Κωνσταντίνος Μιχαηλίδης, (;)Αβραμίδης, (;)Κωνσταντινίδης, (;)Λάμπρου, (;)Δέδας (Χατζηπέτρου), (;)Σωτηρίου και πολλοί άλλοι.

Βιβλιοπώλης: Δημήτριος Τάκος.»

3. Ο John Tleel για την δεύτερη περίοδο (έως το 1920) διασώζει τα παρακάτω ονόματα οικογενειών, χωρίς επαγγελματική αναφορά., ως «απόδοση τιμής» όπως σημειώνει:

«Αβραμίδη, Άγκα, Αναστασιάδη, Αντωνίου, Αργυριάδη, Ατσελή, Ατταλιώτου, Απέργη, Αλαμανίδου, Αυγερινού, Βάλβη, Βασιλειάδου, Βαρελτζή, Βελαζέρτου, Βόζεμπεργκ, Βοσκοπούλου, Γαβριηλίδου, Γαϊτανοπούλου, Γερασίμου, Γερούση, Γεωργιάδη, Γεωργίου, Γιαννιού, Δάγκα, Δανηλίδου, Δέδα, Δημητριάδου, Δρακούλη, Ζαφειριάδη¹¹⁴, Ζωγράφου, Ιγγλέση, Ιγνατιάδου, Ιωαννίδου, Καλούδη, Καντοπούλου, Καραϊτλίδου, Καρνάπα, Καραφυλάκη, Κατσινοπούλου, Κελαδίου, Κρετεκίδου, Λάμπρου, Λασκαρίδη, Λουβάρη, Λυκίδου, Μαλαφατοπούλου, Ματζαρίδου, Μαυρίδου, Μπάνε, Μεγασθένους, Μεϊμαράκη, Μύκονος, Μισύρλι, Μιχαηλίδου, Μουστάκη, Μουταφίδου, Μυλωνά, Μυστακίδου, Νικολαΐδου, Νίνου¹¹⁵, Παναρέτου, Παπαδοπούλου, Πατετσού, Πατλάκου, Πετρίδη, Ποδιά, Ποτέρη, Πρωτόπαπα, Ρεβέλη, Ρεπανίδου, Σαββίδου, Σάριδη, Σολομωνίδη, Στράφη, Σφαέλου, Φιλιππίδου, Φλάμπα, Φωκυλίδου, Χατζηπετράκη, Χναρογιαννάκη, Χούλη, ...»

4. Ο John Tleel περιγράφει τα μέλη της Ελληνικής Κοινότητας και τις αστικές συλλογικές τους πρωτοβουλίες της τρίτης περιόδου (έως το 1940) ως εξής:

«Ο πόλεμος είχε τελειώσει. Οι Βρετανοί μπήκαν στην Ιερουσαλήμ. Ένας νέος άνεμος ελπίδας άρχισε να φυσάει, η κοινότητα άρχισε πάλι να αναδιοργανώνεται, μετά από τις καταστροφικές συνέπειες του πολέμου. Νέα ονόματα αποφοίτων πανεπιστημίου, γιατροί, φαρμακοποιοί, εκπαιδευτικοί κλπ., προστέθηκαν στη λίστα των επαγγελματιών επιφανών Ελλήνων.

Το 1922 ιδρύθηκε η " Φιλόπτωχος Ελληνική Αδελφότης "(Φιλανθρωπική Ελληνική Αδελφότητα). Οι ιδρυτές ήταν επτά μέλη της κοινότητας.

Το 1924 ιδρύθηκε η πρώτη γυναικεία οργάνωση: «η Ένωση Ελληνίδων Κυριών "η Οδηγήτρια", (Η Ελληνική Ένωση Κυριών). Η κα Μαυρομιχάλη ήταν η ιδρύτρια και η Σοφία Σπυρίδωνος η πρώτη Πρόεδρος, μιας επιτροπής που αποτελούνταν από εννέα μέλη.

Η Ελληνική Προσκοπική Κίνηση Παιδών, η παλαιότερη στην Παλαιστίνη, ιδρύθηκε από τον Μάρκο Διούφη που ήρθε από το Κάιρο το 1920. Οργάνωσε το κίνημα και το έκανε μέλος της οικογένειας της Universal Corporation Scout. Το 1950, μετά τη συμμετοχή του στο Πανελλήνιο Jamboree, στον Διόνυσο, Ελλάδα, η Προσκοπική Κίνηση Παιδών (1928) έγινε μέλος των Προσκόπων της Ελλάδας. Μερικά κορυφαία ονόματα για χάρη της ιστορίας: Ενάγγελος

113 Θείος του γιατρού Νίκου Νίνου

114 Παππούς του γιατρού Νίκου Νίνου

115 Παππούς του γιατρού Νίκου Νίνου

Σολομωνίδης, Ηλίας Καρεκλάς, Χριστόφορος Χριστοφόρου, Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος, Παναγιώτης Ιγγλέσης, Κυριάκος Παπαναστασίου, Χρυσόστομος Καραθανάσης, Ιωάννης Αρδίζογλου, Ευάγγελος Καλούδης. Από το 1952-1973, τυπώθηκε το ελληνικό περιοδικό Προσκόπων "Το Τρίφυλλο", που αποτέλεσε το έμβλημα των Προσκόπων και το "Al –Zambaka" στα αραβικά....

...Το 1928, ιδρύθηκε ο «Κοινωνικός και Αθλητικός Σύλλογος "Ηρακλής", και στα μέσα του αιώνα, μια νέα ένωση, ο "Ολυμπιακός" τον αντικατέστησε».

5. Περιγραφή του John Tleel για την ίδρυση της «Ελληνικής Κοινότητας της Ιερουσαλήμ:

«Το 1938 ιδρύθηκε η "Ελληνική Κοινότητα της Ιερουσαλήμ" (Η Ελληνική Κοινότης Ιεροσολύμων). Το πολυαναμενόμενο όνειρο έγινε επιτέλους πραγματικότητα αποτελώντας μια επίσημη και ιστορική αναγνώριση του Ελληνισμού της Ιερουσαλήμ. Η πρώτη Εκτελεστική Επιτροπή αποτελούνταν από τον Θεμιστοκλή Σαουλή, τον πρώτο Πρόεδρο και από τα εξής μέλη: Σωκράτης Τοκατλίδης, Παγκράτιος Βαρελτζής, Ευγένιος Φιλαλήθης, Αργύριος Ιγνατιάδης, Εμμανουήλ Κασώτης, και Αντώνιος Αντύπας. Ο Σακελαριάδης και ο Δημήτριος Παπάς ήταν οι εμπλεκόμενοι Γενικοί Πρόξενοι της Ελλάδος. Το 1938, για πρώτη φορά, η ελληνική κυβέρνηση έστειλε τρεις Έλληνες καθηγητές, τους Γεώργιο Χρονόπουλο, Απόστολο Χατζηεμμανουήλ (φιλόλογοι), και τον Δημήτριο Φωτόπουλο (μαθηματικό, φυσικό χημικό) ως τονωτική ένεση και προώθηση της σύγχρονης ελληνικής εκπαίδευσης στο κλασικό Γυμνάσιο του Πατριαρχείου. Ο αδερφός μου Δαβίδ και εγώ ήμασταν τυχεροί, να τους γνωρίζουμε ως καθηγητές μας καθώς και ως φίλους.» (John Tleel, 2011)

6. John Tleel: «Ένα αφιέρωμα στους γενναίους νεαρούς άνδρες της Ιερουσαλήμ που πολέμησαν»:

«Αβραμίδης Κ., Αμπουτζέλης Ν., Αρκεφτίδης ή Αρδίζογλου Σ., Γιάννιου Αν., Δανηλίδης Στρ., Δημητριάδης Χρ., Ιορδάνου Παν., Καλαματιανός Π., Καλογερόπουλος Γ., Καραφυλάκης Ι., Κατσόπουλος Στ., Μιχαηλίδης Γ., Παπαδόπουλος Εμ., Πλάκας Γ., Ποτάρης Ν., Σοφούλης Εμ., Σπαθόπουλος Α.Ι., Τσιχλάκης Γαβρ., Χριστοφόρου Χρ., Ανθόπουλος Α., Δημητριάδης Π., Δημητρόπουλος Ι., Ζαχαράκης Γ., Ζωγράφος Π., Ζωγράφος Φ, Καλογερόπουλος Δ., Καρδασόπουλος Β.¹¹⁶, Κοσμίδης Γ., Κασκαρίδης Ν., Μπογκντανίδης Δ., Παπανικολάου Κ., Μύκονος Α.Ι., Μύκονος Μανώλης, Ζωγράφος Ανέστης, Παπαδόπουλος Α., Παπαδόπουλος Η., Σπαθόπουλος Γ. Τσιχλάκης Κ., Χαβουνίτης Θ., Ελενίτσας Κ., Ελενίτσας Π., Σοφούλης Γ.».

7. Ο John Tleel περιγράφει την τετάρτη περίοδο (μετά το 1948) ως εξής:

«Το αποτέλεσμα, εμφανίστηκαν δύο Κοινότητες, μία στην Ιορδανική παλιά πόλη και μία στην ισραηλινή πλευρά, γύρω από την Ελληνική λέσχη. Σήμερα, και μετά τους πολέμους του 1948 και

---

116 Ο πατέρας του πληροφορητή Γιάννη Καρδασόπουλου.

του 1967, εξακολουθούν να υπάρχουν δύο επιτροπές για τα λίγα εναπομείναντα άτομα. Μία στην παλιά πόλη, Ανατολική Ιερουσαλήμ: Δρ. Κωνσταντίνος Πετράκης, Δρ. Νικόλαος Νίνος, Βάγιος Τριανταφυλλίδης, Ιωάννης Αρδίζογλου, Γεώργιος Σταυρίδης και ο Γεώργιος Βαρακλάς και μία στην παλιά ελληνική αποικία (Greek Colony), Δυτική Ιερουσαλήμ: Βασίλειος Τζαφέρης, πρόεδρος, Κωνσταντίνος Αναστασίου, αντιπρόεδρος, Βασίλειος Τριανταφυλλίδης, γραμματέας, Κωνσταντίνος Μουμτζόγλου, Ταμίας, Αναστάσιος Δαμιανός, Επίτροπος Παναγιώτης Σεχερλής, Αλέξανδρος Κορφιάτης σύμβουλοι και δύο μέλη από την παλιά πόλη ο Νικόλαος Νίνος και η Σοφία Βωτάρου».

Στην φιλανθρωπική «Ελληνική Ένωση Κυριών» της παλιάς πόλης διασώζει τα ονόματα των: Σοφία Βωτάρου, Ελένη Πετράκη, Έλλη Σολομωνίδου, Μαριάννα Μπαναϊάν, Φανώ Παπαναστασίου, Θεοδώρα Παναγιωτοπούλου - Βασιλειάδου και Άρτεμις Αναστασίου.

10. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική:

- Agamben, Giorgio.** 2018. *Homo Sacer, Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*. Αθήνα: Έρμα
- Anderson, Benedict.** 1997. *Φαντασιακές Κοινότητες: Στοχασμοί για τις Απαρχές και τη διάδοση του Εθνικισμού*. Αθήνα: Νεφέλη
- Appadurai, Arjun.** 2014. *Νεωτερικότητα χωρίς σύνορα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Badiou, Alain.** 2009. *Από το είναι στο συμβάν*. Αθήνα: Πατάκης
- Lefebvre, Henry.** 2006. *Δικαίωμα στην πόλη, χώρος και πολιτική*. Αθήνα: Κουκίδα
- Άμος, Οζ.** 2004. *Ιστορία αγάπης και σκότους*. Αθήνα: Καστανιώτης
- Άμος, Οζ.** 2014. *Ιούδας*. Αθήνα: Καστανιώτης
- Άμος, Οζ.** 2018. *Αγαπητοί ζηλωτές, τρεις στοχασμοί*. Αθήνα: Καστανιώτης
- Βαν Μπούσχοτεν, Ρίκη.** 2003. *Ανάποδα Χρόνια. Συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*. Αθήνα: Πλέθρον
- Καζαντζάκης, Νίκος.** 2011. *Ταξιδεύοντας Ιταλία – Αίγυπτος – Σινά – Ιερουσαλήμ – Κύπρος – Ο Μοριάς*. Αθήνα: Καζαντζάκη
- Καλβίνο, Ίταλο.** 2004. *Οι αόρατες πόλεις*. Αθήνα: Καστανιώτης
- Καλβίνο, Ίταλο.** 2007. *Η συλλογή της άμμου*. Αθήνα: Καστανιώτης
- Κοκκινόφτας, Κωστής.** 2016. «Το Πατριαρχικό Τυπογραφείο Ιεροσολύμων και η εκδοτική δραστηριότητα των Κυπρίων Αγιοταφίτων (1853-1908)». Στο: *Απόστολος Βαρνάβας, επίσημο περιοδικό της εκκλησίας της Κύπρου*. 77(4). σελ. 74-89
- Montefiore, Simon Sepang.** 2018. *Ιερουσαλήμ – Η βιογραφία*. Αθήνα: Ωκεανίδα
- Μπαρτ, Ρόλαντ.** 2008. *Ο φωτεινός θάλαμος, σημειώσεις για την φωτογραφία*. Αθήνα Κέδρος
- Σεφέρης, Γεώργιος.** 1965. *Ημερολόγια καταστρώματος Β'.* Αθήνα: Ίκαρος
- Τουρκέρ, Νουρντάν.** 2018. *Δεν έχω πατρίδα, έχω τον τόπο μου, Ρωμιοί της Πόλης, χώρος, μνήμη, τελετουργίες*. Αθήνα: Πατάκης

Τρουμπέτα, Σεβαστή. 2006. «Υβριδισμός: Εννοιολογικές περιπλανήσεις - πολιτικές συναινέσεις». Στο: *Σύγχρονα θέματα: τριμηνιαία έκδοση επιστημονικού προβληματισμού και παιδείας*, τ.92. σελ. 57-64

Τσίρκας, Στρατής. 1961. *Η Λέσχη*. Αθήνα: Κέδρος

Ξενογλώσση:

Abelmann, Anna, Konarek, Katharina. (ed) 2018. *“The German Political Foundations’ Work between Jerusalem, Ramallah and Tel Aviv, A Kaleidoscope of Different Perspectives”*. Edition ZfAS

Abu-Shams, Leila και Gonzalez-Vazquez, Araceli. 2014. Juxtaposing Time: an Anthropology of Multiple Temporalities in Morocco». Στο: *Revue des mondes musulmans et de la Meditteranee*, 136. Open Edition Journals. σελ. 33-48

Arnon, Adar. 1992. «The quarters of Jerusalem in the Ottoman period». Στο *Middle Eastern Studies*, 28:1,. σελ. 1-65

Avci, Yasemin, Lemire, Vincent, Özdemir, Ömür Yazıcı. 2018. “Collective Petitions (‘arz-ı mahżār) as a Reflective Archival Source for Jerusalem’s Networks of Citadinité in the late 17th9th Century”. Στο: Vincent Lemire and Angelos Dalachanis (επιμ), *Ordinary Jerusalem 1840-1940*. Leiden:Brill. σελ. 161-185

Barth, Fredrik. 1998. *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. Illinois: Waveland Press

Bastian, Brock [et al]. 2015. “Sad and Alone: Social Expectancies for Experiencing Negative Emotions Are Linked to Feelings of Loneliness”. Στο: *Social Psychological and Personality Science*, Vol. 6(5). σελ. 496-503

Ben-Arieh, Yehoshua. 1986. *Jerusalem in the 19th Century: Emergence of the New City*. New York: Palgrave Macmillan

Beska, Emanuel. 2015. «Khalil al-Sakakini and Zionism before WWI». Στο: JQ 63/64, *Isntitute Palestine Studies* 2006-18. σελ.40-53

Black, Ian. 2017. *Enemies and Neighbors Arabs and Jews in Palestine and Israel, 1917–2017*. UK: Penguin Books,

Castells, Manuel. 1989. *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban–Regional Process*. Oxford: Basil Blackwell.

Cohen, Hillel. 2011. *The rise and fall of Arab Jerusalem: politics and the city since 1967*. NY: Routledge

Dolberg, Pnina [et al]. 2016. “ Migration and changes in loneliness over a 4-year period: the case of older former Soviet Union immigrants in Israel”. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag 2016. Eur J Ageing (2016) 13. σελ. 287–297

Friedland, Roger and Hecht, Richard. 1996. *To Rule Jerusalem*. London: Cambridge University Press

Frumkin, Gad. 1954. *The Path of a Judge in Jerusalem*. Tel Aviv: αυτοέκδοση

Gavron, Daniel. 2004. *The other side of despair: Jews and Arabs in the promised land*. UK: Rowman & Littlefield

Gerd, Lora and Potin, Yann. 2018. “Foreign Affairs through Private Papers: Bishop Porfirii Uspenskii and His Jerusalem Archives, 1842–1860. Στο: Vincent Lemire and Angelos Dalachanis (επιμ), *Ordinary Jerusalem 1840-1940*. Leiden:Brill. σελ. 100-117

Hanssen, Jens. 2018. «Municipal Jerusalem in the Age of Urban Democracy: On the Difference between What Happened and What Is Said to Have Happened». Vincent Lemire and Angelos Dalachanis (επιμ), *Ordinary Jerusalem 1840-1940*. Leiden: Brill. σελ. 262-280

Heyman, J. and Campbell, H. 2009. “The anthropology of global flows.” Στο *Anthropological Theory*, 9 (2). σελ. 131–148.

Hulme , David. 2006. *Identity, ideology, and the future of Jerusalem*. NY: Palgrave Macmillan

International Peace and Cooperation Center (IPCC). 2018. *Conflict in Jerusalem: Urbanism, Planning, and Resilience*. Report 2018. Jerusalem: IPCC

Jacobson, Abigail and Naor, Moshe. 2017. *Oriental neighbors : Middle Eastern Jews and Arabs in mandatory Palestine*. USA: Brandeis University Press

Kark, Ruth & Oren-Nordheim, Michal. 1996. “Colonial cities in Palestine? Jerusalem under the British mandate”. Στο: *Israel Affairs*, 3:2. σελ. 50-94

Kark, Ruth & Oren-Nordheim, Michal. 2001. *Jerusalem and its environs, Quarters, Neighborhoods, Villages 1800 -1948*. The Hebrew University: Magnes Press,

Katz, Itamar & Kark, Ruth. 2007. “The church and landed property: The greek orthodox patriarchate of Jerusalem”. Στο: *Middle Eastern Studies*, 43:3. σελ. 383-408.

King, D. Antony. 1990. *Urbanism, Colonialism, and the World-Economy: Cultural and Spatial Foundations of the World Urban System*. London: Routledge & Kegan Paul

Kroyanker, David. 2002. *Jerusalem Neighborhoods: Talbieh, Katamon, and the Greek Colony*. Jerusalem: Keter,

Krystall, Nathan. 1998. “The De-Arabization of West Jerusalem 1947-50”. Στο: *Journal of Palestine Studies* XXVII, no. 2. σελ. 5-22

Kymlicka, Will. 1995. *Multicultural Citizenship: A liberal Theory of Minority Rights*. UK: Clarendon Press

Kóhnel, Bianca [et al, ed]. 2014. *Visual Constructs of Jerusalem*. Turnhout, Belgium: Brepols Publishers

Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social. An Introduction to Actor – Network – Theory*. New York: Oxford University press

Lévy-Aksu, Noel. 2018. “The State and the City, the State in the City: Another Look at Citadiné”. Στο: Vincent Lemire and Angelos Dalachanis (επιμ), *Ordinary Jerusalem 1840- 1940*. Leiden:Brill. σελ. 143-160

Low, M. Setha. 2009. “Towards an anthropological theory of space and place”. Στο: *Semiotica* 175–1/4. σελ. 21–37

Misselwitz, Philip and Rieniets Tim (ed). 2006. *City of Collision, Jerusalem and the Principles of Conflict Urbanism*. Basel: Birkhauser

Muhtadi, Aba and Naoli, Falestin. 2018. “Back into the Imperial Fold: The End of Egyptian Rule through the Court Records of Jerusalem, 1839–1840”. Στο: Vincent Lemire and Angelos Dalachanis (επιμ), *Ordinary Jerusalem 1840-1940*. Leiden:Brill. σελ. 186-199

Najem, Tom. [et al, ed]. 2017. *Track two diplomacy and Jerusalem: the Jerusalem Old City Initiative*. NY: Routledge

Nora, Pierre. 1989. “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”. Στο *Representations* 26. σελ. 7-24

Pappé, Ilan. 2017. *The Biggest Prison on Earth: A History of the Occupied Territories*. Oxford: One World

Peri, Oded. 2001. *Christianity Under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*. Brill

Radai, Itamar. 2007. “The collapse of the Palestinian-Arab middle class in 1948: The case of Qatamon”. Στο *Middle Eastern Studies*, 43:6. σελ. 961-982

Rioli, Maria Chiara. 2018. “Introducing Jerusalem: Visiting Cards, Advertisements and Urban Identities at the Turn of the 20th Century”. Στο: Vincent Lemire and Angelos Dalachanis (επιμ), *Ordinary Jerusalem 1840-1940*. Leiden:Brill. σελ. 29-49

Rubinstein, Danny. 1991. *The People of Nowhere: The Palestinian Vision of Home*. USA: Crown

Said, W. Edward. 1978. *Orientalism*. New York : Pantheon Books

Sakakini, Hala. 1990. *Jerusalem and I: A Personal Record*. Jordan: Economic Press

Sassen, Saskia. 2001. *The global city*. New York: Princeton University Press

Singer, Amy. 1994. *Palestinian peasants and Ottoman officials, Rural administration around sixteenth-century Jerusalem*. UK: Cambridge University Press

Singer, Amy. 2002. *Constructing Ottoman beneficence : an imperial soup kitchen in Jerusalem*. NY: State University of New York

Slymovics, Susan. 1998. *The Object of Memory: Arab and Jew Narrate the Palestinian Village*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press

Smith, D. Anthony. 2000. *The Nation in History, Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*. UK: Polity Press

Tleel, John. 2000. *I Am Jerusalem*. Jerusalem: αυτοέκδοση

Tleel, John. 2011. "Profile of the Hellenic Community in Jerusalem in the 20th Century". Στο: *International Conference: Celebrating the first 2000 years of Christian Heritage in the Holy Land*. Old City Jerusalem, July 6, 2011. Swedish Christian Study Centre.

Todorova, Maria. 2009. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press

Tsimhoni, Daphne. 1986. "Continuity and change in communal autonomy: the Christian communal organizations in Jerusalem 1948–80". Στο: *Middle Eastern Studies*, 22:3. σελ. 398-417

Vatikiotis, P. 1995. "The siege of the walled City of Jerusalem, 14 May-15 December 1948". Στο: *Middle Eastern Studies*, 31:1, σελ. 139-145

Wallach, Yair. 2018. "Reading the City, Writing the Self: Arabic and Hebrew Urban Texts in Jerusalem, 1840–1940". Στο: Vincent Lemire and Angelos Dalachanis (επιμ) , *Ordinary Jerusalem 1840-1940*. Leiden: Brill. σελ. 287-304

Wallach, Yair. 2011. "Shared space in pre-1948 Jerusalem? Integration, segregation and urban space through the eyes of Justice Gad Frumkin". Στο: *Conflict in Cities and the Contested State: Everyday life and the possibilities for transformation in Belfast, Jerusalem and other divided cities UK Economic and Social Research Council Large Grants Scheme, RES-060-25-0015, 2007-2012. Divided Cities/Contested States*. Working Paper Series

Weber, Max. 1969. "The Nature of the City". Στο: Richard Senett "Classic Essays The Culture of Cities". Brandeis University, Prentice - Hall inc, Englewood Cliffs, New Jersey

Yacobi, Haim. 2015. “Jerusalem: from a ‘divided’ to a ‘contested’ city—and next to a neo-apartheid city?”. Στο: *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, 19:4. σελ. 579-584

Yacobi, Haim και **Pullan, Wendy.** 2014. “The Geopolitics of Neighbourhood: Jerusalem’s Colonial Space Revisited”. Στο: *Geopolitics*, 19:3, London: Routledge, σελ. 514-539

Ze’evi, Dror. 1996. *An Ottoman century: the district of Jerusalem in the 1600s*. NY: State University of New York

Ιστότοποι

- Βιογραφικό ντοκυμαντέρ για τον John Tleel:

<https://vimeo.com/73337824>

- Ερασιτεχνική ταινία του 1946-47 για την οικογένεια Kassoti, Ιερουσαλήμ

<https://www.facebook.com/mypalestinianstory/videos/1800857339957981/>

- Ιστότοπος του “Συνδέσμου Ελλήνων Χριστιανών Αγίων Τόπων” με έδρα την Αθήνα

<http://www.sechat1974.com/index.html>

- Ιστοχώρος του IPCC, ανεξάρτητου μη κερδοσκοπικού Παλαιστινιακού οργανισμού, ε΄τος ίδρυσης 1998 στην Ιερουσαλήμ.

www.ipcc-jerusalem.org

- Ιστοχώρος με ψηφιοποιημένο το βιβλίο “THE STATUS QUO IN THE HOLY PLACES BY L. G. A. CUST”, δικαιοητικού υπαλλήλου επί περιόδου Βρετανικής Εντολής συγκέντρωσε όλα τα κείμενα σχετικά με το καθεστώς των Αγίων τόπων.

<http://www.usahm.info/Dokumente/STATUSQUO.htm>

- Ιστοχώρος της SAGE Publishing με άρθρα σχετικά με την Κοινωνική Ανθρωπολογία

<http://ant.sagepub.com>

- Ιστοχώρος δημοσιευμένων ιστορικών άρθρων

<https://www.jstor.org/stable/2928520>

- Ψηφιακή βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης

<https://anemi.lib.uoc.gr>

- Ιστοχώρος με συλλογή χαρτών της Ιερουσαλήμ

https://mapas.owje.com/6298_mapa-de-jerusalen-1884.html

- Δημοσιευμένο βίντεο της “Ελληνικής” Κοινότητας της Ιερουσαλήμ με την εκδήλωση της κοπής πίτας στις 27/1/2018

<https://www.youtube.com/watch?v=83W8lLd8zgY>

- Ιστοχώρος της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Κάιμπριτζ σχετικά με το πρόγραμμα “Conflict in Cities”

www.conflictincities.org/workingpapers.html

- Ψηφιακή πλατφόρμα που περιλαμβάνει βιβλία, περιοδικά, άρθρα και ψηφιακούς χώρους σχετικά με κοινωνικές και ανθρωπολογικές επιστήμες

<https://journals.openedition.org/remmm/8817>

- Ιστοχώρος λογοτεχνικών κειμένων

https://el.wikisource.org/wiki/Ελευθερωμένη_Ιερουσαλήμ/Άσμα_τρίτο

- Ιστοχώρος λογοτεχνικών κειμένων

<https://asitoughttobe.wordpress.com/2014/10/04/saturday-poetry-series-presents-yehuda-amichai-on-yom-kippur/>

- Ιστοχώρος σε μέσο κοινωνικής δικτύωσης με αρχειακό φωτογραφικό υλικό από την Ιερουσαλήμ

<https://www.facebook.com/apodocumentaries>

- Φωτογραφία ταξιδιωτικού εγγράφου από την περίοδο της Βρετανικής Εντολής

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1924_Palestine_travel_document.jpg

- Ιστοχώρος με αρχειακό φωτογραφικό υλικό από την Ιερουσαλήμ

<https://howlingpixel.com/i-he>

- Χάρτης του Cook Travel για την Ιερουσαλήμ, 1906

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3a/Cook%27s_plan_of_Jerusalem_and_environs.jpg_Corrected_to_date_by_Rev._J.E._Hanauer.jpg

- Ιστοχώρος με αρχειακό φωτογραφικό υλικό από την Ιερουσαλήμ

<https://palestineisraelconflict.wordpress.com/2014/11/10/>

- Χάρτης της διαιρεμένης Ιερουσαλήμ, 1955

<https://www.geographicus.com/P/AntiqueMap/jerusalemhebrew-steimatsky-1955>

- Ιστοχώρος με άρθρο σχετικά με την οικία Sakakini και το Katamon project

<https://mystical-politics.blogspot.com/2014/06/sakakini-home-in-katamon-in-film-two.html>

- Ιστοχώρος με φωτογραφία σχεδίου της έκτασης “Νικηφόρια” του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων

<https://www.alamy.com/plan-of-the-greek-orthodox-property-known-as-east-and-west-nikiphoria-photograph-shows-a-plan-of-property-in-jerusalem-image220709057.html>

- Ιστοχώρος με χάρτη των συνόρων απόρροια των συμφωνιών για την Ιερουσαλήμ

<https://emilyhausererinmyhead.wordpress.com>

- Ιστοχώρος του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων με αναφορά στα ιδρύματα, συλλόγους και οργανώσεις που καθοδηγεί.

<http://en.jerusalem-patriarchate.info/foundations-and-charity-associations/>

- Χάρτης της Ιερουσαλήμ, 1915

https://mapas.owje.com/6295_mapa-de-jerusalen-1915.html